

Евгени Константинов

СВАТБИТЕ НА ЙОАН АСЕН

Народна
младеж

ЕВГЕНИ КОНСТАНТИНОВ

СВАТБИТЕ НА ЙОАН АСЕН

chitanka.info

ОТКЪС ПЪРВИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАСТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Всички хроники обикновено започват със Сътворението на света, описват Вавилонското стълпотворение, Потопа, Христовото рождество и други велики събития, но аз ще започна, със земята, на която съм се родил. През нея минават много войски на различни народи, които се движат като облаци от изток на запад и обратно. Тя е средище на големи битки и велики случаи. Ще говоря и за своето време, защото това, което пиша, не е хроника, а спомен на самия мене за моя брат.

Малко преди да се родим с Йоан, латинците тръгнаха за освобождението на Гроба господен, а завладяха Цариград. После започнаха бран с всички народи в близост, също като лъва, който не търпи друго зверско леговище до своето. След много превратности на трона в Константинопол се въззари момчето Балдуин — нека никой не го бърка с Балдуин от Фландър, когото чично ми Калоян разгроми и плени при Одрин през лето господне шест хиляди седемстотин и деветнадесето от Сътворението на света. Балдуин беше на осем години и от негово име управляваше болярски съвет, или както франките назовават своите високопоставени люде — барони.

И тъй, ромеите загубиха своя свещен престолен град, но затова пък се сдобиха с две царства и две престолници. В Солун управляваше държава Теодор Комнин Дука Ангел, който сам се помаза за император, а в Нимфея — град, находящ се в предната половина на Мала Азия — също сам се помаза за василевс Йоан Ватаци. Двамата стръвно се мразеха и като се надпреварваха кой да влезе в Цариград,

си пречеха взаимно за радост на латинците и на техния първосвещеник, римския папа.

На север от земята, в която съм се родил, издигна твърде много мощта си крал Андрей. Венгрите, или още както ги зовяха угрите, завладяха Белград и Браницево, и още Видин отсам Дунав, както и много други селища на българи и сърби. И това също беше радост за папата. Самите сърби също имаха кралство и крал на име Стефан, но то линееше в раздори и не загиваше само защото за земите му се караха останалите владетели. Много години по-късно аз се ожених за внучка на Стефана и узнах колко хитро и мъдро той бе преживял живота и управлението си. Но ако разкажа за това, то ще бъде понататък.

В средата на тези държави се намираше България. За нея и за нейния господар и враг Борил също малко по-късно. Сега искам да кажа, че имаше и много земя, която се владееше от всякакви знатни. Не могат да се изброят нито имената им, нито народностите им, нито званията им. Мнозина от чужденците дойдоха като кръстоносци, а се разселиха по ония земи, които им харесаха, или попаднаха под меча. Така че на полуострова имаше големи и малки пластели измежду ромеи, франки, венецианци, ломбарди, алемани, венгри, сърби, българи, фландри. Имаше барони, дукове, кателани, севастократори, графове, боляри, херцози и такива звания, които не са били чувани по-преди. Няма такъв умен човек, който може да опише всички и всичко, случило се между тях, защото те постоянно воюваха и постоянно сключваха мир, безначално и безкрайно, като самото сътворение, или по-скоро като самото разрушение. Искам да кажа, че цели области се бяха обезлюдили и разорили и победителят заемаше земя без люде, без добитък, без къщи и посеви. И той докарваше под меч и верига люде и скотове от други места, за да работят и живеят. Те работеха и живееха под меч, докато дойдеше друг с меч, за да изtrie всичко. В това се криеше някаква безначална глупост и сатанска промисъл, защото нито людете, нито господарите ставаха по-богати или по-честити. Струва ми се, че всяко дело трябва да има за цел или узряла нива, или възвисен храм, или къща, или написано върху пергament, дори ако щете, тихо възнесена към бога молитва. (Това научих не само от брат си Йоан, но и от всичко преживяно.) В тия дела има пръст дяволът, врагът на човеческия род, изкусителят и мъчителят, и това е

всеизвестно. Тук обаче спирам задъхан като пред пустиня и мъчителна мисъл поваля бедния ми ум. Забелязал съм през дългия си живот, че понякога сатаната е много добър и полезен, стига само помощта му да отиде за добро и полезно начинание. Но за да отиде помощта му за добре и полезно начинание, се иска от человека, от една страна, да бъде добър, а от друга, толкова хитър, че да прехитри дявола, и накрая толкова силен, че да понесе цялата му яростна мъст на гръб и да не падне по очи.

С такива размисли стигам до България по времето на моето детство, когато Борил погуби чично Калоян. Всеизвестно е, че той не е нито толкова хитър, нито толкова мъдър, нито толкова силен духом във връзката си с лукавия. Неговите грехове се превръщаха в грехопадения, а най-добрите му намерения — в ад за людете подвластни, за властелите му и за самия него. И за да не помисли някой, че празнодумствувам, воден от ненавист към братовчеда, който заграби трона на брат ми Йоан, ще спомена и някои от по-важните деяния на Борил.

Този човек си въобрази, че е по-достоен от вуйчо си Калоян и не само на бранното поле или в плетеницата на държавничеството, но и в ложето. Затова подло уби вуйчо си и се ожени за вуйна си. Господи, дай ми сила да не говоря без злъч и злоба за врага си! И в трите поприща на мъжеството той пропадна. Загуби всичките си битки, огради се от врагове и лицемери, дори не можа да даде наследник на рода си. И така както наемаше за битките си кумани и алемани, така както наемаше за враговете си палачи, така наемаше и мъже за съпругата си, за да не остане непразна. Но докато ненаситната и прокълната Целгуба нищо не губеше от това, а, напротив, печелеше, България загуби и мощ, и чест. Латините превзеха Пловдив и стигнаха до Маториевите гори, угрите стъпиха на Бдин, като отнеха Белград и Браницево, а Долната земя заедно с Арбанашката стана владение на Теодор Комини. Ето как лукавият пошушна някога на Борил, че е по-достоен от царя Калоян, а го направи посмешище и товар дори на отроците, париците и клириците. Но докато знатните той избиваше единично, тях — отроците, париците и клириците — погубваше на тълпи било за ерес, било за неплатени данъци, било за непокорство. Може би за мене и за Йоан беше щастие, че не останахме в Търнов не само защото по този начин спасихме живота си, но и за това, че не

гледахме с очи такива безумия. Навярно Йоан щеше да намери някакво спасение, но аз... Не съм славолюбив и никога не съм помислял за трон, въпреки че и аз съм син на Стария Асен. Обичам да мисля и да разнищвам работите по съвест. Никога не съм се надлъгвал с някого, дори и с дявола, в името на нищо. Мога да ридая над смъртта на близък като жена-оплаквачка, радвам се на цвете или на дете и разговарям с всеки, стига да е умен, откровен и да има какво да каже. Доброто и злото идват до мене, както идва зефир или буря. Страхлив съм. И душата, и тялото ми лесно се прекършват. Презират жените, а се оставил да бъда отведен в брак. Лицемерен съм. Говоря пред всички против пиянството, а вечер се напивам в стаята си. (Но това започнах да върша в по-късна възраст и особено след като загубих брат си, а с него и света.) Жадувам свят живот в манастир, а нося одежди на севастократор. Съветвам да се пости, а ям мясо. Когато се моля богу, без да ща, мисля за земни придобивки. Користен съм. Когато се кая, правя го не за да се очисти душата ми, а за да не загубя царството небесно. Но тия неща са така присъщи на човешката порода, както са присъщи краските за цветето и лаят за кучето. Моята страхливост, користност, слабохарактерност, колебливост и всичките ми пороци се знаят от Йоан. Той се гаври със слабостите ми или, по-точно, е безсилието ми да ги превърна в оръжия, защото същите слабости притежава и той, но за него те са от полза и не мъчат душата му. Тук му е мястото да подчертая и своята разпиляност и себелюбие. Започнах да пиша за Йоан, а пиша за себе си покаяние и окаяние. И какво очаквам от труда си?

Но да се върна към нашето детство! Когато се чу, че пред Солун Манастьр или свети Димитър — все едно — пробол с копие Калоян и царят издъхнал на върха на силата и славата си, враговете на Борил ни укриха. Укриха ни като синове на Стария Асен, като два още незакалени меча на отмъщението. И с много премеждия ни отведоха чак в Галиция. Людете в Галиция говорят като нас и вярата им е като нашата, православна, и уредбата им е близка на нашата. Така че за племето си и за езика си почти не тъгувахме. А великият княз на Галиция ни обикна. Той нямаше деца и от трите си съпруги и искаше да припознае Йоан и мене за свои синове. И казваше, че всеки от нас ще получи по едно царство. Подобни думи казваше и на княза Юрий, негов сестрин син, и на още неколцина свои роднини, които пълнеха

дворците му с младост и желания. Види се, великият княз по този начин предвардяше заговорите и всички гледаха в очите му. На всички обещаваше осиновяване, но беше осиновил само Мария, дъщерята на покойния му брат, и дори я беше обрекъл на Батбай, сина на хан Токту, за да има мир с татарите.

Йоан другаруваше най-вече с княз Юрий. Кому беше нужна повече тази дружба, не зная. Брат ми навярно искаше да му засвидетелствува нежеланието си да наследи Галиция, а Юрий от своя страна го уверяваше, че ако стане един ден велик княз, ще му помогне да си върне отнетото в България. Пред мене те не говореха за тия неща, а само пиеха и гонеха момичета на коне, защото в оная страна момичетата носят ногавици и яздят. Аз също пиех, язех и гонех момичетата, но много по-умерено. По-често ходех в църквата при река Безнаделная и разговарях със свещеника, който ме обикна като син, а аз него като баща. За тия разговори Йоан и Юрий ме подиграваха, но великият княз веднъж ме викна и ме запита не желая ли да се посветя на духовно поприще. Нямал архиепископ за Галиция, а сегашният беше деветдесетгодишен. Този човек обичаше да прави всички край себе си велики. Предложението му се узна от брат ми и от Юрий и те, когато се опиеха, започваха да се карат за мене — всеки ме искаше за патриарх на бъдещата си държава. Кавгата им беше привидна, но тъй изкусна, че ония, които не ги познаваха, я приемаха за истинска и ме съветваха час по-скоро да се покалугеря. Не се досещаха, че шегувайки се с мене, те се шегуваха и е великият княз. Но аз приемах всичко с ум и със сърце и бях готов да се отdam на вечна служба богу, ако една привечер Йоан не mi каза:

„Гази нощ нали ще дойдеш с мене?“

Винаги тръгвах с него, стига да ме повика. И така в прязнощ той ме поведе към дворците на великия княз. Те са оградени с могъщи столове, закрепени един към друг с железа. Отдалече приличат на огромна бъчва, хвърлена в полето. Не влязохме през портите, а през едно отверстие, направено от по-напред, и това ме учуди най-много. Зад него ни чакаше притаен Юрий. Те си пошепнаха нещо с брат ми, а към мене повече не се обрнаха. Казаха mi да чакам тук, като държа конете, и аз, обзет от велика боязнь, започнах да чакам и да гадая какво има да става в тази прязнощ. Те влязоха в дворците, които са също така направени от дърво и по покривите им се въртят на вятъра и

проскърцват дървени петли. Смени се стражата при двореца и при крепостта, а те се бавеха. В душата ми се промъкна смъртен страх пред разсъмването. Ръката ми отпадна да държа конете. Започнах да се моля. И се молех да не посегнат на живота на великия княз, да не извършат грях и безумие към благодетеля, чиято ръка сме целували за хляба и покрива, ние, изгнаниците, дошли деца и възмъжали в гостолюбието му. Боях се не толкова за княза — нека бъда чист като пред изповедник, — колкото за душата на Йоан, и си казах в безумието на страха и отчаянието: нима и неговата душа ще слезе в геената при Иванко, който уби баща ни Асен, при ненавистния Борил, който погуби чичо ни, при оня сонм боляри, угасили светлината в мъдрите очи на другия ни чичо, царя Петър, при всички цареубийци. Тъкмо ме лъхна ужасът на ада, и те се появиха. Но бяха трима. Промъкнахме се през отверстието и яхнахме през степта към Безнаделная. Йоан мълчеше, мълчеше и Юрий, а третият яздеше пред всички и също мълчеше. Аз следвах и тримата и все се питах за какво им бях и къде отиваме. Но ги следвах.

Далече пред нас се появиха реката и хълмът с църквата. Спряха. Едва сега Йоан ми заговори:

„Иди при твоя духовен старец и му кажи да се приготви за венчавка!“

Тръгнах, обзет от още по-голям смут. След мене тръгнаха и те. На възвищението Йоан пак ме спря:

„Ако откаже на думите ти, речи му, че не бива да отказва на меча!“

Влязох в храма. Беше срещу Еньовден, а срещу Еньовден нощта е нощ на бдение и поличби. Казах на стареца, който бдеше в храма, че трябва да венчава, и той отказал. Тогава влязоха двамата — Йоан и Юрий — с мечове в ръце, което е велик грех и срам за храма и за вратата, а третият се спотай при вратата. Те облякоха патрахила на стареца, чиято снага трепереше. Навън се понесе тропот на конете ни, които хукнаха през степта. Свещеникът каза:

„Няма ги короните венчални... и веригата...“

„Тя ще донесе короните и веригата...“ — отвърна Йоан.

И докато те говореха, аз отгатнах. Разбрах за какво съм им бил нужен и коя е невестата. Това, което ставаше пред очите ми, бе неблагодарно и срамно, и лукаво. Влезе третият, но вече без

наметалото. И държеше в ръце два венеца от цветя. И държеше още въже, снето от добичето на духовника. Йоан запали всички кандила и свещи и божият дом блесна. Тогава и старецът разпозна Мария, осиновената дъщеря на великия княз, отредена за невеста на Батбай Завоевателя. Видях лицето ѝ бледо и прозрачно, а в очите ѝ прочетох любов. Не Йоан, а тя хвана ръката му и го поведе към олтара. А аз си мислех за гнева на великия княз, който оставаше посрамен пред себе си, пред галицките люде и пред могъщия Токту. И още си мислех, че в живота на властелите винаги има нещо, което е любов, а не е любов, което е чест, а не е чест. Бях осемнадесетгодишен и разбирах, че Йоан се жени, за да си върне трона на Търнов, а Юрий му помага, за да намали с един претендентите за наследие на Галиция. И само Мария носи у себе си любов. Тогава обикнах Мария завинаги...

Господи, боже мой и на всички твари, прости ми! Аз обикнах жената на брат ви, но не с плътска обич, не бих казал и с обичта на брат към сестра или на християнин към християнин, обикнах я, без да съм в състояние да назова как. Може би така се обичат рожба или кът, или хижа, където почиваш. Може би така се обича светица, която познаваш от житие или зография. Ти, който си всезнаещ и всевиждащ, ще разбереш естеството на любовта ми. Защото нея нощ аз я засвидетелствувах с деяние. Но ето моето самолюбие и нечестивост! Те пак подават рога. Разказвам за Йоан Асен, който се обручваше, а тъкмя думите за своето сърце.

И тъй, беловласият венчаваше Йоан за Мария или Мария за Йоан, което не е все едно. И когато разменяше венците на главите им, а те държаха двата края на брачното въже, се понесе гълчава. Откъм дворците идеха люде. Потърсих Юрий с очи, но княза го нямаше. После разбрах, че той слязъл в дворците, той разбудил великия княз и стражите, той повел към Безнаделная и бранници, и купци, и боляри, и селяни, и юродиви, и всякакъв народ, озарен от борини. И когато го похулих по-късно, в тъмницата, пред Йоан, Йоан ми каза:

„Той помогна на мене и аз му помогна...“

Но тогава нищо не знаех. Тогава залостих вратата и я подпрях с гръб, за да се довърши венчавката, защото единствено венчавката би ни спасила. По дверите се посипаха удари на топори и копия и дървото се ломеше. Сега се случи онова, което ме беляза за цял живот. И аз съдя за позора си по него. Защото бог ме беляза не със смърт и не със смъртна болка или страдание, а с драскотина от копие и от тая драскотина на рамото се появи червенина. Тя обхвата целия ми гръб и остана там не само за този, но и за другия ми живот. Полази и по врата, и по лицето. И остана не само като грозота, но и като нечестив сърбеж, толкова силен, че понякога влудява душата ми и ме хвърля на пода като скот. Но за това после! Тази нощ държах вратата, докато не чух „амин“. Тогава пуснах и се отдръпнах в сумрака на ъгъла. Никой не нахлу. Войниците тачеха дома на бога, когото ние поругахме. Само няколко гласа ни подканиха да излезем.

Пръв се втурна навън свещеникът. Втурна се с вик за о прощение. Прегази Безнаделная и падна мокър в нозете на жребеца, който носеше върху златно седло великия княз. Но князът не го погледна дори. Тогава се появиха младоженците, хванати за ръце, смъртно бледи и смъртно усмихнати. Венците стояха на главите им и те слизаха към реката, озарени от борините на множеството. И беше много тихо. Чу се дори плясъкът на водата, когато нагазиха. Те коленичиха в самата река пред княза, сякаш искаха от водите да измият греха. И водите се лееха...

Аз останах на другия бряг. Не посмях да поискам о прощение от водите, защото по плещите ми се стичаше кръвта от копието. Свещеникът се отлепи от нозете на жребеца и се втурна към коленичилите:

„С меч... с меч под сърцето ме принудиха, велики княже...“ — викаше неистово той.

Войниците го дръпнаха. Князът пристъпи и тогава Йоан го погледна в ясния лик:

„Влез във водите... — каза той. — Влез и ни благослови като баща!“

А великият княз кресна от брега, но не смееше, кой знае защо, да влезе във водите:

„Чий баща? — кресна той. — Чий! Кажи, чий баща! И неин, и твой! Аз те бях припознал за син в сърцето си, негоднико!“

„И ето, аз наистина ти станах син, велики княже...“ — отвърна Йоан.

А Мария мълчеше, скръстила ръце на гърди, като пред своето кръщение.

„Враг си ми ти! И по-голям враг от тебе нямам! — каза князът и се обрна към бранниците. — Нагазете реката!“

Тогава и Йоан скръсти ръце на гърдите си, обори глава, коленичил, и, кой знае защо, бранниците не смееха да влязат във водите, сякаш бяха свещени. Само Юрий слезе от коня си и с борина в ръка влезе при Йоан и Мария, но те не го дочакаха, станаха и стъпиха на брега. Тогава Йоан бе уловен от бранници, а Мария поведена от майка си и от другата си майка. И двете майки тихо ридаеха...

„Отведете го в тъмница! Него! И брат му Александър! — заповядва князът, после отправи взор към Мария, която се отдалечаваше между двете си майки, и каза още: — А нея в монастира «Покров богородичен»! И да не чувам женски плач!“

В тъмницата потекоха дни, през които упреквах брат си в неблагодарност и всякаква порочност към благодетеля си. Дванадесет години великият княз ни храни от ръката си и четири пратеничества на Борил върна. А Борил му предлагаше злато колкото тежат главите ни. И увеличаваше златото, защото главите ни растваха. Понякога Йоан се шегуваше с това. Нека още натежат главите ни, тогава князът щял да ги продаде.

Йоан мълчеше в тъмницата. Не се бранеше. Само се усмихна, когато намери в пазвата ми цвете от венчалния им венец. Мълча, докато един ден ни изведе Юрий. Той влезе с десет бранници, а това означаваше много. Каза:

„Ставай!“ — и нищо друго.

Станахме и тръгнахме. Отведоха ни на градския площад. А там се бе стекъл безброен народ, като пясъка на морето. И се издигаше колело за мъчение. До него стояха двамина с бичове. Юрий прочете присъдата, а великият княз седеше пред дружината си на писан стол и до него — жена му, княгинята, и снаха му, също княгиня.

„След бичуването ще си вземе златото от Борил...“ — пошепнах аз на Йоан, а Йоан се усмихна само, сякаш: за втори път видя цветето в пазвата ми. Това цвете падна, когато ни свалиха дропите и ни оставиха голи на поругание. То се червенееше в нозете ми, докато по мене се сипеха хули и всякааква гнилоч, която людете хвърляха. И ни вързаха за колелото, така че докосвахме ръцете си. То беше добро, защото ръката на брат струва много в тежък час. Завъртяха ни. И небето, и земята се въртяха, и човешките лица се въртяха. А бичовете засвистяха над нас и народът се развесели. Ударите броеше Юрий. Аз не стенех, не стенеше и Йоан, а и двамата знаехме — извика ли единият, и другият щеше да вика.

Събудих се от несвяст върху сламата на талига без капаци и разумих, че още сме на стъгдата. До мене лежеше Йоан и очите му гледаха небето, сякаш чакаха чудо. И сякаш от небето се откъсваха думи. Княз Юрий четеше:

„По княжа воля... Йоан и Александър... синове на българския цар Асен, прогонени от родината си и приети като сираци... погазили гостоприемството и господарския залък... извършиха безчестие, за което бяха обругани и бити... За да не помисли обаче някой, че великият княз на Галиция потъпква християнските закони и обичта между съпрузите, утвърждава в брак храненика си Йоан и дъщеря си Мария, като ги припознава за свои чеда... и се отпуска на народа вино...“

Тогава народът възклика, а по стъгдата загромолиха колите с огромните каци. Не ги виждах. И Йоан не ги виждаше. Ние гледахме небето, после гледахме един друг в очите си и най-сетне Йоан промълви:

„Тя ще има бебе, Александре!“ — каза ми той безсрамно и аз отново отправих поглед към небесата в очакване на гръм или знамение, но небесата се синееха радостни, защото никога не е срамно една жена да има бебе...

А наоколо вече пиеха. И подаваха кани за наздравица над талигата, в която лежахме ние. Така започна пирът на първата сватба от многобройните сватби на брат ми Йоан Асен.

ОТКЪС ВТОРИ

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Преписвал съм много жития и хроники, пълни с подвизи и възвишени дела. Те принадлежат на светци, царе и воини, а на духовника се пада най-скудният дял. Не зная и никога няма да узнае защо е така отредено от бога. Навярно бог е наредил мъжете врасо да се докосват само до светите трети и до перото паче, а докоснат ли с помисъл или деяние светските дела, мигом да бъдат опозорявани. Така например аз чета и препрочитам писмата на вселенския патриарх Николай, наречен още Мистик, до някогашния велик наш цар Симеон. Най-унизиителната част от молбите е била предоставена нему. Нему са били оставени и воплите на ранената империя, и притворството, и коленопреклонението. А императорът Роман Лакапин е запазил за себе си гордите слова и подготовката за разплата. В книгохранилището си пазя и посланията на най-прочутия в мъдрост и наука патриарх, наречен Фотий. Този светилник на Христовата вяра пише до българския княз Борис, баща на тогова Симеона, и го заклина, и го моли да приеме правата вяра не от Рим, а от Константинопол. А в това време императорът Михаил и вуйчо му, кесарят Варда, събирили силите си при Адрианопол. Много още са примерите в хрониката. Има и такива, когато един владетелин върши безумия, а кара духовниците си да го словословоят пред християните и пролетите кърви и сълзи да наричат божия благодат.

Затова и аз, Йоаким, по времето на Борил архимандрит без епархия, а по времето на царя Йоан Асеня патриарх Търновски,

радетел на правата Христова вяра, не се побоях да прибавя още няколко примера в хрониката, която пиша тайно и за себе си^[1]. Като казах за себе си, помислих за императора Марк Аврелий, който е писал за себе си, но понеже е бил император, трудът му е стигнал до всички, дори до нашето благочестиво време. И понеже аз нямам светска власт, лаская се, че за разлика от Марк Аврелий пиша наистина за себе си.

Това са моите часове на прозрение към собствената душа и на пълно смирение пред всевишния. По него време да откажеш на Борил и на Целгуба беше все едно да погълнеш яд от собствената си ръка. Имаше такива, които отказваха. Те умираха. Хвърляха ги от Лобната скала в Етър и мъртвите им тела доплаваха до стана на Йоан Асен, който стоеше с галицки и български полкове под стените, а душите им отиваха в рая. Ще разкажа най-първо за юродивия Алекси, човек божи, който имаше славата на пророк. Десет години Алекси ходеше в дрипи и косите му стигаха до кръста, брадата му до корема и влачеше вериги, които сам си бе поставил на краката и на ръцете, за да мъчи плътта си. Препитаваше се от милостиня, а когато милостинята беше повече от неговите нужди, раздаваше я на други нищи. Гаданията му бяха зло за Борил и Целгуба. Те не го погубваха, както мнозина други, защото се бояха от гнева на народа, а може би и на небето. Но се смееха на пророчествата му и го наричаха смахнат. Впрочем това е много често срещано и е нещо обичайно.

Когато Йоан Асен се появи с наемна войска от Галиция — казват, че да я купи, станал зет на великия княз с принуда, — към него се устремиха хиляди, както се устремяват към река зажаднели стада. Когато той, Йоан, стигна до Търнов без битка, както се стига до място, определено за лов на ветри и елени, искал да кажа със свита, с гончии, с крагуяри и песяци, с гайди и свирки, с велика радост, Борил се уплаши и хвърли много люде от Търнов — и знатни, и прости — в тъмница. Хвърли в тъмница и юродовия. А в тъмницата го накара да им вещае. Надяваше се, че пророкът, заключен и заграден от камък, вижда едно бъдеще, а свободен и волен — друго. Но Алекси им каза — аз бях с царствените съпрузи в тъмницата при божека и чух с ушите си:

„Виждам... — каза Алекси — морето да се бунтува и над вълните му се носи колар и колесница, а на щита му свети бисер колкото пестница на силен мъж. Този бисер е от короната на цар Давид. И коларят връхлита върху чудовище, което е с корона, издялана от човешки кокал, украсена вместо с елмази с човешки очи, избодени от праведници... И вместо с кръст короната е белязана със знака на ада. И коларят... — каза Алекси — погубва чудовището, а от кървите му морето става червено. Тогава реките тръгват назад, за да не се измие морето, и давят людете и добитъка, и зверовете под тях давят, а само птиците небесни летят над безкрайните води...“

Така каза Алекси, а Борил се усмихна кратко и още по-кратко го запита:

„Кажи ми ти, Алекси, човече, този колар по-приличаше ли на братовчед ми Йоан?“

„Този колар има две лица — отвърна Алекси, — едното прилика на царя Калоян, а другото на Асеня Стария.“

Борил погледна Целгуба — той винаги гледаше кратко и малко унесено, така както гледат всички истински нечестивци и тиrани, за да прикриват жестоките си сърца — и като въздъхна престорено, рече:

„Щом и лудите ни отричат, значи с нас е свършено, царице!“ — а после се разсмя.

Тогава Целгуба впи черните си очи в мене и отвърна на мъжа си:

„А ти не търси помощ от лудите, потърси я у мъдрите!“

Той тръгна към светлината, а след него Целгуба и аз. На двора повика началника на стражата и му каза, както хората си казват „добър ден“:

„Прати юродивия при Йоан, но не през портите! През портите ще се забави!“

Ние седяхме на трапезата — царят ме бе поканил на обяд, както от много години не беше ме канил, — когато навън се чу гълчава. Хвърлиха Алекси от Лобната стена. Дотогава говорихме за мощите на света Петка от Епиват, които латинците ни бяха задигнали от Пловдив,

и Борил ме бе помолил да му препиша едно от житията ѝ. Сега той ме попита така, че тръпки ме побиха.

„Мислиш ли, отче, че този човек наистина има дарба да вещае?“

„Бог единствен знае... — отвърнах смилено и предпазливо — бъдещето на людете и на царствата, господарю!“

„А не разкрива ли бог понякога своите промисли чрез скотове и юроди на людете?“

Въпросът беше тежък, но зададен с благоусмилни устни и аз се двоумях какво да отвърна, защото истината е, че всевишният понякога разкрива тайните от книгата на бъдещето чрез скотове или знамения, или пък говори през устата на хора, след като им отнеме ума. От пусторечие — защото в дворците пусторечието не е чак дотам велик грях — ме спаси Целгуба:

„Зашо, царство ти, толкова много се боиш от думите на един смахнат? Аз мога да ти доведа десет смахнати, които ще говорят друго!“

„Да! — отвърна замислено Борил. — Но те ще говорят за злато. А за злато всеки говори като смахнат... докато този изричаше пророчествата си пред смъртта и всички го познават отдавна, че е нечист...“

В Търнов вече се чувствуващо недоимък, но ние ядяхме патици и навярно щяхме да ядем още много дни от тях, защото зад двореца, между неговите зидове и крепостни стени, имаше локва, която Целгуба наричаше езеро. В „езерото“ самата царица развъждаше патици. Целгуба е куманка, а всеизвестно е, нейното племе обожава дивите патици, които често пъти го прехранват в степите.

„Смути ли те Алекси?“ — попита царицата съпруга си и му подаде с ръката си месото.

„Алекси! — презрително произнесе Борил. — Не, Алекси не ме смути. Йоан ме смущава... Той няма сила да превземе Търнов, но и аз нямам сила да го прогоня... освен ако се намери втори Манастир...“

Тогава Целгуба спомена името на княз Юрий. Този княз водел полковете на Галиция и бил определен за наследник на великото княжество. После Борил спомена името на Александър, Йоановия брат. Те диреха втори Манастир, но такъв още нямаше в редовете на Йоан. Защото манастрите се пораждат при велики дела, излюпва ги човешката завист и корист, а Йоан още нищо велико не беше

извършил. Намираше се в ония дни на изгрев, когато людете отиват при него, едни от любов и вярност, други от жажда за слава и себелюбие. От думите им разбрах, че не могат да се доверят нито на княза, нито на Александър. Разбрах, че двамина, които те подкупили да убият Йоана, сами преминали при него. Страшни работи говореха те пред мене, грешния, и аз изпадах в боязън, загдето говорят така гнусно и открито пред божия служител, призван да води стадото към спасение.

Когато слугата Яким донесе благоуханен мед и обедът наближаваше своя край, Целгуба сама ми поднесе съда с мед, като прелюбезна домакиня, подслади ме с мед, искаам да кажа, а ме вгорчи с думи:

„Искам довечера да ме изповядаш, свети отче! Голям е грехът на моите помисли и никой друг, освен тебе не може да го поднесе пред нозете на бога!“

„По-голям от мене е патриарх Василий...“ — промълвих аз. „Василий е схизматик — отвърна Борил, — той е свързан с папата, а аз искам първожрец измежду Православието...“ Вече знаех цената на патриаршеския престол. Отидох в килията си на Трапезица и разтворих книгите с деянията на светите отци в надеждата да намеря аз, нищият, бедният, клетият, утеша и пример за твърдост. Дирех пастир, който да е получавал престола си по по-окаян начин, и не намирах. А мислите ми бяха бурни и тежки, защото реших в себе си на подлостта да отвърна с подлост, на греха с грях, на обидата с обида, но и подлостта, и грехът, и обидата, които бях наумил, щяха да бъдат по-малки от ония, които ми се предлагаха. Спаси, господи, и ми прости! Аз наумих да изменя на царя, коронясан в твоето име, и да помогна на Йоан, който не е помазан, но има повече право на трона от Борил. Спаси, господи, и прости помислите ми, тъй като те си останаха помисли, а царицата пое върху душата си измяната.

Целгуба дойде сама в църквата „Света Дева Мария“ в прязнощ без стражи и без слугини. И не пожела изповед от мене, а ме помоли да излезем в градините. И ние излязохме в градините, а нощта над Етър беше душна и загълхнала, като пред чудо. Далече по възвишенията горяха огньовете на Йоановите полкове и Целгуба сякаш им се радваше.

„Аз съм хуманна... — каза тя. — И преди да се омъжа за християнин... — тя не спомена името на първия си мъж, царя Калояна, нека вечна бъде светлината на душата му — бях езичница... По ми е леко да говоря с тебе под открито небе.“

„Да предпочетеш откритото небе пред храма божи за молитва и изповед, прости ми, царице, но това е в учението на богоилите, а те са еретици, които винаги твоят царствен съпруг е преследвал...“ — казах аз и се приготвих да говоря за Светия събор, свикан преди седем години от Борил, против ересите и потопил ересите в кръв.

„Моят царствен съпруг е кръвожаден звяр! — каза тя. — И ти никога ли не си долавял, че той не вижда далече в бъдещето и не вярва на ония, които виждат, а ги хвърля в реката!“

Замълчах пред светотатствените слова. А и с Целгуба никой никога не е бил откровен, без да заплати.

„Той ме измами! Уби мъжа ми! Но не го надмина в нищо! Всичките му дела, с изключение на убийството, което завърши с успех, останаха безуспешни! — каза тя. — Угрите ни взеха Белград и Браничево, и Бдин! От франки и ромеи загубихме всичките си крепости по Родопа, из Долната земя и Македония. Той смали царството колкото една женска длан, не съумя дори да ме оплоди, а искаше други да сторят това! И Роман, протостратерът, чийто брат убихме, и Никулица, севастьтът, чийто баща бе посечен на другия ден след смъртта на първия ми мъж! И стотници дори е карал да създадат наследник на трона му! И не помисли, че така си отива кръвта на Асеновци! Виждаш ли, свети отче, такива неща се говорят под открито небе, а не в храм! Аз не съм еретична! Аз съм нещастница!“ — почти изплака тя.

Аз обаче стоях буден като страж.

„Нека бог прости всичките ни дела... — казах — сторени волно или неволно...“

„Нека прости! — каза тя, като ме прекъсна. — Ти ще отидеш тази нощ в стана на Йоан Асен! Ще му кажеш само едно! Пращам му десет деца на свои съмишленици в залог, че ще му отворя Мала порта, ако той се закълне в пролятата кръв на баща си и в протестния кръст, че ще се ожени за мене!“

„А Борил!“ — извиках аз, въпреки че в душата си помислих за Калояна, упокой, господи, боже наш, душата му. А помислих за

Калояна, защото, ако той е вуйчо на Борил, то на Йоан е чичо!

„Борил... — каза тя, все едно че нищо не бях произнесъл — Борил няма вече нищо... аз поне имам тази възможност...“

Следвах я безмълвен, пълен е безчестие така, както вимето на вълчицата е пълно с мляко, и нямах сили да пошепна дори мълком молитва за тази ненаситна жена, която пестила своя път към гената с труповете на съпрузите си.

В стана на Йоан Асен ме посрещна същият този Юрий, княз и наследник на Галиция, настани ме ведно с децата, които водех, на поляна, цялата разцъфнала в моравничета. Заповяда на стражите да донесат мляко на децата в дървени канчета и децата пиха мляко на поляната е лилавите цветове, без да знаят, бедните, че са заложници. И аз чаках сред тях, но не вкусих от млякото, а мълком си приповтарях притчата за Христос и децата и си припомнях как всяко едно от тях съм кръщавал, защото и знатните не искаха да кръщава рожбите им патриарх Василий, уният и изменник на Православието, обръснал брадата си, а аз ги кръщавах според закона и обичая на дедите. И когато едно, на стратега Войсил, полази по мене и отри устни в епископското було, заплаках и загалих русата главица и питах небето защо хората се раждат ангели и с всеки ден губят чистия си и сияен лик, защо бог не е наредил обратното.

Тогава дойде Александър. Помнех го като едно от тия деца, които сега водех може би на заколение. Нему помогнах тогава, когато верни боляри ги криеха с Йоан по колибите и твърдините. Помогнах не за слава, не и от корист, а за да изпълня Христовия закон. Той целуна ръката ми, и златния кръст целуна. Нищо друго не ми каза, освен че брат му спи. Познах в очите му лъжата, но се престорих, че вярвам. Помълчахме така. А децата край нас започнаха да играят под слънцето, което се подаде над Света гора.

После Александър взе да ме пита за този или онзи от някогашните. И все ме питаше за люде, вече погубени. И аз трябваше да му разправям за гибел и само за гибел. Накрая ме попита за майка си Елена, която беше царица, а гаснеше в манастир като Христова невеста. Казах му и това. Когато му разказах за всичко, което знаех, той ме попита за децата, кое на кого е, и ги галеше. Тогава разбрах, че Александър носи у себе си искра божия. Предположих, че ще се отдае на свят живот и може би той ще е новият патриарх на Търнов. А не изпитах ненавист, тъй като и него познавах от дете. Имаше у него нещо по-чисто и по-достойно, отколкото е необходимо за севастократор. И лицето му бе тънко, изрязано, миловидно като у момиче. И брадата му беше руса и тънка като у светец. И очите му сини. Само широките плещи напомняха мъжка. А защо държеше едното си рамо по-долу от другото, това не узнах, въпреки че по-късно се чу да е болен и царят му повика лекар чак от Бургундия, а не го повери на моята молитва.

Денят се разжари, когато се появи Йоан, и аз веднага го познах. Той е по-нисък от брат си и лицето му е по-ovalно, но и лицето му, и снагата му изглеждаха по-твърди. Брадата му също беше руса, и очите му също — сини, но това не бяха цветът на узрялото жито и цветът на синевата. Брадата му напомняше по-скоро злато, а очите му — късчета

от мозайка. Нека ми прости този, който стана всемогъщ цар, но приличаше на мечка. И погледът му беше мечи, и стъпката му. По нищо не приличаше на рода си или само по челото. Неговото чело беше изпъкнало и закръглено, почти същото, както у баща му, Стария Асен, и у чичо му Петър. А от хубостта на другия му чичо, Калоян, и помен нямаше. Но на Калояна той приличаше в друго. Като заговореше. Гласът му беше малко дрезгав, но тих и равен, властен. Без да щеш, те караше и ти да говориш тихо и равно, с малко слова, пълни е уважение и предупредителна кротост. Много по-късно той започна да богохулствува и да ме кори изпърво, а после и да се гаври дори.

Йоан също целуна ръката ми и златния ми кръст, но не попита за никого, дори и за майка си Елена не ме попита. Само ме покани да го последвам и се отправихме през лилавата морава не към шатрата му с червените лъзове, а към зелената река. Пътем ме попита какви са тези деца и аз му отвърнах, че са заложници. Нищо друго не каза, седна на повален дънер. Сложи и мене да седна, но изведнъж се засмя и рече, че не си е мил очите, и ги уми в реката. Върна се при мене с мокро лице и каза още, че ня мал време да отиде за кърпа, а аз му отвърнах с въпрос — защо не повика на слуга. Йоан се усмихна и подложи лице на слънцето. Докато да изсъхне лицето му, и брадата му докато изсъхне, ме помоли да му предам, каквото трябва. И аз му предадох думите на Целгуба.

„Ако Целгуба, стринка ми се омъжи и за мене, няма ли да станат много мъжете ѝ от рода на Асеня?“ — попита без злоба той и очите му се изпълниха не с негодувание, а с някаква детска почуда.

Заговорих за безсмислието на кръвопролитията и братоубийствената обсада, за злото на междуособиците, а той мълчеше. Лицето му изсъхна на слънцето и утреника и понеже то нищо определено не изразяваше, разбрах, че идва злощастният край на моето пратеничество. Станах. Душата ми се зарадва, че се връщам без отговор. Стана и той.

„Тежко е, свети отче, да си пратеник на цар и на царица, които не тачат ни божите, ни човешките закони“ — каза той.

„Тежко е, Йоане!“ — съгласих се аз.

„Стринка ми... — продължи той — е готова да се омъжи за всеки, който убие стария ѝ съпруг, но аз няма да пролея кръв...“

„Благословен да си!“ — изрекох и се хванах за думата му, защото нямаше друга дума, о която да се хвана като за патерица.

„Сега слушай, отче! — продължи той. — Кажи на Целгуба това! Йоан е женен, ѝ кажи... и не иска друга жена, освен Мария... не би взел дори Елена, която стана причина да загине царството на Приамуш... а камо ли стринка си и братовчедка си... Но ако Целгуба отвори портите на Търнов, ще я оставя жива, за да може да измоли прошка за греховете си в някой монастир... И дано бог ѝ прости!“

Ние излязохме на моравата при децата.

„Отведи ги! — каза той. — Не искам залог! Ако мъдрите в Търнов отворят Мала порта в полунощ, нека се радват на всичко, което имат! И на службата си при новия цар, и на званията си, и на рожбите си! А ако измамят, то аз пак не бих погубил деца!“

Прекръстих се. Йоан ме погледна с тежък поглед:

„Но да не забравят! Ония, които са на възраст и могат да отговарят за делата си, няма да пожаля!“ — каза тон и също като мене се прекръсти.

Пак целуна ръката ми и честния кръст целуна, а аз поведох децата към Търнов. Тогава разбрах, че ако у Александър трее искра божия, то у Йоан гори огън божи.

НА ГЪРБА НА ПЕРГAMENTA

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Писано след много години. Господи всеблаг и всемогъщ, ти си виждал, но как аз, духовно слепият, да прозра бъдещето. Ти си знаел, че това е единственото брачно предложение, скрило в себе си изгода, което Йоан не завърши със сватба. Всички останали той прие.

[1] Патриарх Йоаким заема главенството на българската църква в 1235 година, а до това време начало е стоял примас Василий, свързан посредством унија с римския папа. Навсякак Иван Асен е приемал това по дипломатически съображения, още повече че униятието с Рим е била повече формална, отколкото действителна. Йоаким почти никъде не споменава този факт, явно поради ненавистта си към католицизма. За мене това се оказа улеснение, което придава по-голяма стройност и целенасоченост на повествованието. — Б.авт. ↑

ОТКЪС ТРЕТИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАСТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Тогава страхът и користта человечески ни въздигнаха. Борил изпрати в нашия стан Йоаким, епископ, а по-късно патриарх. Той някога спомогна за спасението и бягството ни. Йоаким трябаше да погуби Йоана с отрова и се съгласил привидно, колкото да ни съобщи, но през нощта, преди да дойде, го посетила Целгуба и те променили заговора така, че го обърнали срещу Борил. Но Йоан не пожела да стане трети поред съпруг на Целгуба, имам предвид трети от нашия род, защото се шегуваше с мене:

„Тая жена иска да се венчае с всеки, който носи името Асен... Ако се оженя, тя ще поискава после и тебе за мъж, защото ти си най-младият от рода ни!“

„Аз съм се обрекъл на безбрачие, братко...“ — отвърнах, също на шега.

Той ме огледа и за пръв път се обърна към мене като мой цар и господар:

„Никой не може да се обрече сам без мене в тая земя на нищо, Александре, защото след бога само аз свързвам и развързвам...“

Когато го помолих да зачете този ми обет пред бога (ние вече разговаряхме сериозно), отвърна още по-твърдо:

„А бог ще ми даде ли онова, което мога да получа от твоята сватба?“ — и до вечерта мълча, сякаш ми бе сърдит за нещо, което не знаех.

А аз наистина не знаех, че през нощта ще влезем в Търнов.

И понеже аз влязох с последните полкове, които събрахме в Малка Скития, заварих Йоан пред кулата, от която Калоян някога хвърли Балдуин в Етър, заварих го озарен от борини, ограден от първите си люде, а в нозете му бяха паднали Борил и Целгуба заедно с болярите, които служиха на стария дар до сетния му миг. Борил беснееше и крещеше:

„И ти ще се опозориш! Няма човек, стъпил на трон, да не се е опозорил! Управлявай! Властвувай! Хвърли ме от Лобната! Хайде, хвърли ме, започни с мене!“

Останалите обаче се молеха за милост. А Борил продължаваше:

„Вземи сега и трона, и короната ми, и дворците ми, и жена ми! Вземи ги! — А като ме съзря, че заставам до Йоан, продължи още по-яростно: — Ето оня, който един ден ще хвърли и тебе на колене! Проклет да си! От роден брат да бъдеш смазан, така както аз съм смазан от тебе!“

Йоан не ме погледна. И дори не пое думата му. Отвърна с тихия си, но вледеняващ глас, който е карал и по-отчаяни люде да замълчат:

„Тронът, Бориле, и короната, и дворците са били винаги мои, а, виж, жена ти никога не е била ни моя, ни твоя... тя беше на чичо ни... Имаш ли друго да ми кажеш?“

Борил изстена само и замълча. И Йоан замълча. После поклати глава и въздъхна:

„Виждаш ли колко е лошо, когато двама души, родени от брат и сестра, нямат какво да си кажат... — и се обърна към стражите: — Отведете го! Отведете и другите в тъмниците! Само Целгуба да остане!“

И той отведе Целгуба до самия зид на крепостта, след който се отваряше бездната. А тя застана горда пред бездната. Тогава Йоан попита:

„Постави ли отрова във вечерята му?“

Тя отказа.

„Добре си сторила! — продължи Йоан. — Иначе щеше да опозориш и мене и аз със собствените си ръце щях да те бълсна в бездната!“

„Пусни ме да се върна при своите!“ — каза Целгуба.

Йоан нищо не ѝ отвърна, върна се при мене и каза:

„Ела!“

Ние тръгнахме през градината за двореца и не взехме с нас стражи. Минахме по ходницата и спряхме пред дверите на старите покойни. Тези двери бяха хубави, потънали в резба с птици и слънца, с лозници. Аз се поклоних пред тях и казах:

„Лека нощ, господарю!“

Но Йоан се изправи пред дверите и се взроя в резбата.

„Търся рязката си — каза той и като не можа да я намери, ме подкани: — Хайде, не стой като роб, а търси и ти твоята!“

Тогава аз намерих рязката си, както и неговата. Нека бог прости на децата, които преди много години не почетоха тази хубост, а мереха снагите си и ги отбелязваха по резбата, за което бяха мъмрени и поучени. Ние се изправяхме всеки пред своята черта, а с педи отбелязвахме колко сме пораснали в изгнание. Тогава, развеселен, Йоан ме покани в покойната, където Мария ни чакаше. А на софратата имаше само лук и козе сирене, донесено от стана, и две ябълки имаше. Мария се усмихна:

„Нищо не бива да се яде от двореца! Дори и в яйцата може да има отрова!“

Йоан не седна на трапезата. Отиде при люлката, която бяха напъстрили в Галиция с шарки от ревач-трева и бдениче. В люлката спеше Белослава и той улови босото краче, целуна го, а детето, което вече беше княгиня, потрепера е клепачи и звънко се разсмя, като всяко дете, което има гъдел в съня. До него застана Мария и каза:

„Ще го събудиш, Йоане!“

После седнаха на софратата и Мария пак каза:

„Ти се ожени за мене заради галицките полкове, нали?“

Той ядеше мълчаливо, като мене, и не искаше да говори за такива неща, но тя продължи:

„Ала признай, че и от любов към мене, нали?“ — каза пак тя.

Тогава Йоан се свърси и отвърна неочеквано, сякаш отвръща на други мисли:

„Утре ще ослепя Борил! А нея ще пратя в манастир!“

Белослава все още се смееше в съня си.

Мисля аз, че Йоан не пусна Целгуба да се върне в куманските степи при своите, защото детето се смееше в съня си, а на трапезата ни имаше само хляб и лук и още, защото Мария заговори за любов. Мисля също така, че той ослепи и братовчед ни по тези причини. Така

той наказа и своята душа, сгрешила в Галиция с брак от корист. После той прегърна Мария, а тя започна да го моли за милост към Борил и към жена му. Но Йоан галеше косите и, целуваше ги, забрави, че съм в покойната. Когато ме видя, започна да се смее и както се смееше, започна да духа една след друга свещите и викаше:

„Върви си! Върви си, Александре! Защото в тъмното ще се препънеш“...

Излязох, когато брат ми угасяше последната свещ...

Не искам да разказвам какво слабо царство наследи Йоан, а може би и вече споменах колко земя и люде загуби Борил. Мнозина от болярите го съветваха да започне войни за своето. И Юрий, който си отиде тогава, му предлагаше наемници в приятелските си послания, защото тях ги свързваше дружба, увенчана с общ успех и едно измамничество, и те навярно диреха подвизи, за да не се изчерпи приятелството им само в кражбата на една княгиня и в един поход без битки. Йоан обаче не послуша някого. Само на мене веднъж ми каза:

„По-добре малка, но цветуща земя, отколкото обширна, но разорена!“

Още отсега искам да отбележа, че аз няма да описвам оня мир и вътрешен ред, който Йоан установи от първия ден на царуването си. Няма да описвам разцвета на духовния живот, нито да споменавам благословиите на орачите и майките, дори на великата му победа при Клокотница ще се опра толкова малко, колкото да почета воинската му дарба. В управленчеството и във войната той нямаше грехове. Греховете му бяха другаде. И ако аз разказвам за тях, то е да измоля за него и за себе си о прощение, тъй като във всички негови грехове участвувах и аз, без да взема обаче достатъчно участие в чистите дела. И тъй аз ще отмина първите години и ще стигна до онова време, когато кралят на угрите Андрей се връща през земите ни от своя безславен поход към Ерусалим.

Беше лето господне шест хиляди седемстотин тридесет и трето и зимата скова земята. Беше лята зима, каквато стогодишни старци не помнеха. А се позна още от лятото, че ще бъде лята, понеже листата на тополите по върховете пожълтяха преди есента и лястовиците още на Богородичния ден се събраха в ята за прелет. И дойде молбата на Андрей да бъде пропуснат с мир през Българското царство по обратния път за Буда. Помня, тогава Йоан ми каза:

„Зимата ще бъде лята, Александре!“

А аз се побоях да не би брат ми да е намислил с коварство да победи Андрей и да си върне отнетото и отвърнах, че не е прилично и дори е грешно да се нахвърли на воини, сражавали се за гроба господен. Йоан допълни само:

„Бави отговора, нека в земята на Теодор Комнин да прекарат есента и нека в крамоли и набези да изтощят силата си!“

И аз бавих отговора, а когато северният вятър, или както още ромеите го наричаха, Борей, повя и засипа със сняг Долната земя и Македонската при Филипопол и Адрианопол, пратих позволението. Пратих позволението, а ние с Йоан се отправихме към Средец и събрахме в Средец цялата си сила.

Когато Андрей наближи Железните врати, Йоан отиде на лов за лисици, а мене изпрати да посрещна краля и да му предложа гостоприемство в Средец. Там чакаха и епископ Йоаким, и други знатни и всички се чудеха какво ще започне. Защото полковете се таяха в околните крепости и най-вече в Бояна, която отпосле стана моя престолнина и център на севастократорството ми. А аз отидох при Железните врати и чаках два дена, докато на третия се зададоха Христовите рицари. Бурята ги обвиваше, но те пееха своята бойна песен „Те деум“, което ще рече „В твоето име, господи“. И идеха. Самият крал Андрей се появи в шейна заедно със сина си Бела, а зад него яздаха рицари и барони и още капелан Игнатий, кралски изповедник и божи воин, любим слуга на папата. Кралят помисли, че аз съм Йоан, и ме поздрави като брат, но после разбра, че Йоан го чака в Средец и му предлага да си отпочине няколко дни, докато натоварят и заплатят храните и кожусите. А Андрей прие с неохота, защото неговите разезди бяха съобщили вече, че наоколо има силни български полкове. Той не можеше да започне бран с уморените, премръзнали и гладни рицари, които бяха останали наполовина след похода, и прие гостоприемството, въпреки че душата му не го искаше. И те влязоха в Средец, а войнството оставиха навън. А Йоан беше, както вече отбелязах, на лов и ловеше лисици. Ние го чакахме в двореца на катепана и аз трябваше да играя на кости, или по-точно казано, на гости. Тая игра навсякърно е донесена от Изток и костите са шест, като всяка костища има шест стоани и на всяка страна са отбелязани различни свещени неща — перото на евангелиста, змията изкуителна,

цветето на непорочното зачатие, ключовете на свети Петър, тризъбецът на Велзевул и честният кръст. Ние хвърляхме костите поред, като ги разклащахме в чаша, както се клати мътеница, и гледаме какво се пада според силата на знаците и техните съчетания. Нека отбележа, че загубих много злато и слизах в зимниците да вадя още злато. И най-вече ме обра този капелан на име Игнатий, който носеше халка на ухото си и тънък меч под наметалото си. Той обра и Бела, престолонаследника, а кралят много обичаше златото и много се гневеше на загубите. Още малко и щях да проиграя Средец, ако не беше се завърнал Йоан. Той не влезе направо при гостите, а ме повика в зимника, където има баня. Аз го намерих там гол, накиснат в чебур с топла вода. А до него имаше още един чебур с отвара от билките, които аз пускам във водата, за да победя сърбежа на рамото си.

„Наредих да пригответя и твоя! — каза Йоан, като плискаше топла вода по гърдите си. — Предчувствувах, че скоро рамото ще започне пак да те сърби.“

Накиснах се, защото исках да не се покажа неблагодарен за грижата, въпреки че през зимата страданието ми е по-слабо и е достатъчно веднъж в седмицата да се топя с билки. Така ние стояхме накиснати и аз казах:

„Обраха ме!“

„Нищо... — отвърна Йоан. — И ние ще ги оберем!“

После даде гръб към мене и попита:

„Личат ли?“

Питаше за белезите, които получихме от бичовете в Галиция.

Казах му, че личат и цял живот ще личат, а той се усмихна и додаде:

„Нека!“

После, когато се обличахме, каза:

„Ще те оженя за Ана... но зестрата ще бъде моя...“

Разбрах. Йоан беше намислил да ме ожени за Ана, дъщерята на крал Андрей. Тая Ана беше белязала от бога не само с пълнота телесна, но и с белег в разума. За нея разправяха, че още играела на кукли и на детски игри, а беше по-възрастна и от двама ни. Пишела хроники — господи боже мой, нима и аз съм несвястен или си предопределил съпружеството ни да премине във взаимно четене и писане и пеела песни, като започвала една, а свършвала с друга. И още

за Ана, чието име ме изпълни с ужас! Събирада деца от подвластни люде и ги учела на писменост, а през свободното, време приспивала куклите си и ги карала да я наричат „майко“ и твърдяла, че тия всички сто или двеста деца са нейни, като назовавала имената на башите им.

Това за Ана, която щеше да бъде моя, а сега за зестрата, която щеше да бъде за Йоан. Навярно той щеше да си поискан обратно Бдин. Бдин е силна твърдина и никак не е хубаво, че угрите владеят такава, могъща крепост от сам Дунав. Но това стига ли, за да се свърже животът ми завинаги с принцесата?

Йоан навярно прочете в очите ми страх и недоволството, затова каза, като подложи на слугата да оправи гънките на багреницата:

„Не се страхувай! После ще те разведа! Не е ли по-добре да жертвуваме един, отколкото мнозина?“

Не дочака отговора ми и се заизкачва по стълбите към горния кат, където гореше огнището и Андрей го чакаше. Аз не знаех да влязат ли, или да остана вън, но той се спря, дочака ме и рече:

„Влез след мене и се усмихвай от драгост! Бдин струва една усмивка!“

А аз вече знаех, че Бдин струва много повече от една усмивка.

Влязохме, Йоан и Андрей се прегърнаха. А в стаята бяха поставили вече клетката с уловените лисици и те се мятаха в нея.

„Ловя ги с дим в дупките им! — каза Йоан след приветствията. — Искаш ли да отидем на лов? Утре...“

„Утре трябва да тръгна за Буда!“ — не похвали изкуството му Андрей.

„Ако тази нощ се споразумеем!“ — отвърна Йоан и седна при огъня.

Андрей също седна и попита:

„Кажи цената на откупа! — после отведенъж се разлюти: — Не е хубаво, да държиш в плен воини, били се за гроба господен! Утре ще научат за това всички кралски дворове, и папата ще научи, сега съм в твои ръце, но ти мисли за после, братко по корона!“

„Нима аз съм споменал нещо за пленничество, та ти говориш за откуп и за възмездие?“ — отвърна Йоан.

Те замълчаха, а лисиците се мятаха и пищяха в клетката. Аз, усмихнат, както ми бе заповядано, гледах животните, яростни по загубената си свобода, и си мислех, че брат ми нарочно ги е турил в

топлата стая пред очите на Андрей, за да го дразни със също така загубената свобода. Йоан вдигна очи към мене, а каза на краля:

„Виж колко хубав, снажен и усмихнат е брат ми! Чух, че хубава, снажна и весела била и дъщеря ти Ана!“

„Дъщеря ми е сгодена за краля на Франция!“ — с презрение ме огледа Андрей, почувствува на накъде отива Йоан.

„Кралят на Франция е далече... — въздъхна Йоан с предупредителна любезност — а ние сме съседи и на мене ми трябва мир с Маджарско, за да действувам на юг... Ти също ще имаш мир от юг, но за да действуваш на север...“

„Не мога да заменя крал с болярин, нито католик със схизматик... — изпъшка Андрей. — Това няма да стане никога, ако ще би да ме държиш в плен до края на живота ми!“

„Трябва да помислиш! — посъветва го ласкаво Йоан. — А като мислиш, не забравяй, че аз ще бъда твой приятел, както и на латинците в Константинопол, така и на папата в Рим!“

Йоан стана. Приближи клетката и подразни едно от животните.

„Не мога...“ — каза Андрей.

„Лека нощ, братко по корона, аз оставам в Средец и утре отивам пак на лов... А довечера отново ще се срещнем...“ — отвърна Йоан и тогава Андрей скочи с вик на преляла ярост:

„Ние ще се срещнем пак, когато моите барони нахлутят в България. Чу ли?“

„България не е гробът господен, Андрей!“ — отвърна дръзко Йоан, въпреки че Андрей беше с двадесет години по-възрастен. — Впрочем, ако гордост човешка хапе сърцето ти, похвали се в Рим, че не аз, а ти си измислил този съюз! Ето брат ми е честен момък и ще запази в тайна думите ни! Лека нощ, братко!

Йоан излезе, а аз останах като дъб срещу бурята, която се надигна у Андрей. А той ме оскъряваше всякак и викаше в лицето ми, че съм измамник, че съм достоен за негов зет толкова, колкото кучето е достойно да се ожени за лъвица, и че кралят на Франция Людовик Дебели е рицар, а аз съм подобие на отрок. Человеческият гняв е еднакъв у всички еднакъв е той и у роба, и у царя, и у инока, и у патриарха, защото бог го е посадил в еднакви души, а после е раздавал званията и короните. Върху голи души и върху голи глави ги е положил. Не знай колко време крещя в лицето ми Андрей, но от

думите му се върна у мене сърбежът по рамото и ме зяде, както никога не беше ме зядал, така че Йоан правилно бе предвидил. Затова избягах от стаята и се хвърлих в моята, като пратих веднага за Матеус, лекаря от Бургундия.

Матеус дойде разтревожен, както подобава на лечител, и веднага ме приготви за „камбаната“. „Камбаната“ е огромен стъклен похлупак, в който аз сядам, а до себе си поставям разжарени въглища и ги посипвам с течен живак и сяра. И се обвивам в зелена пара и цялата ми снага става зелена. Приличам на гущер или по-скоро на сатана, или още по-точно — на грешна душа в геената, но сърбежът изчезва и аз заспивам дълбоко в сън без сънища, твърде сходен на смъртта. Така и сега аз изпаднах в живачен сън и се пробудих на утрото. А в покойната ми стоеше Йоан и почукваше камбаната с пръсти, сякаш това беше глинен съд, поставен на пазара въз франкската страна, където се купува и продава. И двама слуги я изтриваха със стригана вълна отвътре, за да падне зеленилото. Той приближи до леглото и аз станах.

„Казват, че Ана била... но какво ли не говорят за принцесите... Ти от нея ли се уплаши?“ — каза той.

Огледах се в огледалото, купено от Венеция.

„Зелен си! — допълни загрижено Йоан. — Мисля, че господ е създал лудостта и нашите болести, за да покаже на разумните и на здравите тяхната преходност!...“

„Божият пръст е суров, братко... — прекръстих се аз. — Ето не се изтрива петното на палача... То расте и се уголемява с всеки нов грях...“ — не снемах очи от огледалото аз.

Тогава Йоан каза:

„Успокой се, Александре! Андрей няма да отстъпи!“

Душата ми се възрадва, както ще се възрадват душите на праведниците при тръбите на второто пришествие. Но аз прикрих възрадването и отвърнах със съучастие:

„Тогава го пусни с мир!“

„Не... — продължи Йоан. — Тогава аз ще се оженя за Ана!“

Огледалото от Венеция се пръсна на пода. Това сякаш разgneви Йоан:

„Но ще изтръгна от гърлата им не само Бдин, но и Браницево, и всичко, което те заграбиха безчестно от Борил“ — започна да креши

той, а аз заплаках за Мария и отвърнах като несвястен без всякаква връзка:

„Ти взе Мария за жена! Но аз държах вратата на църквата при Безнаделная! И гърбът, и грехът бяха мои! И нима всичко е било напразно. Ожени ме за Ана, ако ще би и за Андрей ме ожени, но не оставяй Мария!“

Изведенъж Йоан се успокой.

„Александре... — каза той. — И аз мислих за Мария, дълго мислих, още когато разбрах, че зимата ще бъде сурова и войската на крал Андрей ще поискава позволение да мине през земята ми...“

Йоан замълча... вгледа се в зелените слуги, които чистеха камбаната отвътре, а аз заридах за Мария, и за себе си заридах... С какъв ли нов цвят ще ме отбележиш, господи, който си ме създал брат на брата ми, а не си ми дал неговата твърдост, защото, докато аз ридаех, Йоан ме гледаше със студени и невнятни очи, сякаш ме мразеше... така както саламандрите само мразят людете.

ОТКЪС ЧЕТВЪРТИ

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Господи всеблаг, отъди ти, което виждаш всичко! Аз няма да нападна Йоан, царя и самодържеца на всички българи, не от страх пред силата в този свят, а защото душата ми вярва, че Александър го е подбудил. За тогова Александър аз предуслещам, че няма смелост да се изправи и поиска престола на брат си и на баща си, но като се чувствува слаб за много великото, той иска да заграби по-малко великото. И се домогва до светия патриаршески престол, на който бях поставен малко по-късно от царя, макар и още неосветен от вселенски или патриаршески събор. По тази причина той живее в привидна святост и в привиден копнеж към духовното и с тази привидност отначало ме измами. А ето и самата истина. Той подбуди, или, повярно казано, тласна Йоан към нечестив брак със схизматичка, за да остане светата наша църква в лоното на папата и аз, като неин стълб, или по-скоро като непоклатим радетел на правата вяра, да напусна паството и той да го заграби като примас, а по-късно и като първосвещеник с право на миро и самоутвърждение, свързан посредством вечна уния с Рим. Затова той по лукав път отведе Андрей в Средец и десет дена зова Йоан да се върне от лов, а през това време играха нечестиво на кости и с капелан Игнатий — нека душата му се гърчи в ада и да се свие на халка, каквато той носи на ухото си — уговаряха римо-католическото, което е ерес, по-голяма от арианството и богомилството, взети заедно. А мене те държаха едва ли не в затвор,

за да не виждам и да не чувам. А когато дойде Йоан и лукавият го подмами чрез устата на Александър, ме повикаха и Йоан ми каза:

„Йоакиме, дошло е време за събиране и за разделяне, свети отче, и ти ще благословиш и едното, и другото!“

Той ми целуна ръка, и светия кръст целуна, но очите му бяха студени и властни, като очи на божество от езическо време. Престорих се, че не разбирам за какво става дума, но той допълни:

„Без божия благословия нищо на този свят не върви, ни за зло, ни за добро!“

Александър стоеше зад него и аз, като го гледах, попитах отново за какво иде реч. Тогава Йоан напусна покойната с думите, че Александър ще ми обясни, защото неговото сърце е по-кораво и почуждо от царевото.

„В една неделя ще трябва да покалугериш царица Мария и да венчаеш царя Йоан за Ана, дъщерята на крал Андрей — каза той. — Друго няма!“

Аз знаех за болестта му и не го пожалих.

„Няма ли — казах аз — бог да увеличи страданията ти? Защо ти тласна царя към нечестивост? И защо подминавате пристае Василий!“

Александър ме погледна без израз человечески или по-скоро без всянакъв израз и отвърна неопределено, както отвръщат всички лукави:

„Блажени скотовете и децата, защото нищо не разбираят и бог никога не ги наказва, свети отче! А ние с тебе ще носим върху плещите си всички грехопадения на царството! Така ни е отсъдено! Ти като епископ царски и аз като царев брат!“

И като ме помоли да прости греховете му от името на оня, който единствено има право да свързва и да раззвързва, си отиде.

После заминахме за Търнов и аз погребах жива Мария в стените на девичния манастир „Света Марина“. Нека не описвам „погребението“, или както се казва покалугеряването, тъй като пак еква собственият ми глас и той кънти не само под сводовете, но и в душата ми:

„Отказваш ли се от баща и майка и отеляш ли се от тях, както мъртвият се отеля завинаги от живите? Отричаш ли се от злато, от накити, от одежди, от цялата земна суeta, така както мъртвият се отеля от всичко и го оставя на света? Отричаш ли се от храната, която

крепи плътта, от водата, която я пои, от мъжа, който я опложда, за да станеш храна, вода и невеста на Христа, господа наш?“

Нека отмина този горък час, нека заглуша ехтенията в душата си, защото ние двамата с царица Мария изпихме горчивите си чаши — аз с черния саван в ръка, а тя под савана, като ми отговаряше тихо и смирено, че е съгласна с всички обети.

Св. Марина
Търново

Вечерта останахме трима — аз, Мария и игуменката Петка. Прости господи, пак сгреших, като назовах Мария с прежното ѝ име. Тя вече се казваше Анистия. Така настъпи часът на първото поучение и ние с игуменката Петка — тя носеше, за разлика от много монахини име на българска светица — разказвахме на Анистия за подвизите на мъченицата, чието име си беше избрала. Света Анистия живяла в Рим и също като нея произхождала от знатен род, но тайно обикнала Христа и възвидяла идолите на римляните. Когато дошъл денят — баща ѝ довел жених и както е по римския обичай, съbral много гости на пир. И докато гостите пиели с жениха, настъпил часът да въведат невестата, окръжена от весталки. А весталките не въвели Анистия, но нахлули в пира с викове и ридания. Невестата лежала в покойната си мъртва, сама пробола гръдта си с меч, също като мъж, воин на вярата. И от прободената гръд течала не кръв, а благоухание на рози излитало и разпокривали моминската гръд. Затова и на светия ѝ образ тя се изписва цялата в рози.

Сестра Анистия изслуша житието и го похвали, с тих, царствен глас. После ни попита може ли понякога княгиня Белослава да идва в метоха и ние утвърдихме, че може. В очите ѝ имаше и друг въпрос, но тая мъдра сестра не го зададе, понеже никой не би могъл да отговори. Царска воля е да идва и да си отива Йоан и никой, освен съвестта му и бог не могат да се противопоставят. Накрай попита какво е дарението за „Света Марина“ от страна на царя и аз ѝ отвърнах, че светата обител получава с оризмо едно село и мерата му с четиридесет отроци и седемдесет зевгара земя и още толкова зевгара работниолове за спомен от покалугеряването ѝ. А това беше богоугодно и хубаво. Анистия не каза дума повече и игуменката я отведе в килията, която по заповед на Йоан беше най-голямата и най-богато уредената. Когато сестра Петка се върна при мене, каза:

„Сега тя е господарка тута, отче свети, и аз те моля да ми намериш друго поприще!“

„Не забравяй — отвърнах аз, — че тя беше господарка на цяло царство и прие този малък дом... Нека всички бъдем смирени като Анистия, сестро, за да наследим най-голямото царство между царствата...“

Това се случи във вторник, а в неделя аз венчах раба божия Йоана за рабиня божия Ана и в същия ден българските войски, начело

с комит Драгостин влязоха в Бдин, а начело със севаст Радул се настаниха и в Браницево.

Вечерта, когато под Царевец гърмеше пирът, аз влязох в съборния храм „Света Дева Мария“ на Царевец, паднах пред лика на закрилницата си и въздадох молитва за целия наш род, за здравето на царя Йоан Асен и за победите му. А когато се вдигах на нозе, погледът ми падна върху иконата на свети Димитър с копието и светецът ми изглеждаше тъжен и умислен, защото не копието върна земята българска на българите. И тогава се сетих отново за Александър и помолих светията да му дари живот и изцеление, защото често се случва така — човек да се домогва в едно, а да получава друго. И както се молех, той влезе в храма, застана прав до мене, почака ме и каза:

„Отче свети, мина времето за разделяне и за събиране, сега идва времето за покаяние и аз съм при тебе!“

И очите му гледаха тъжно също като светията с копието. А аз се боя, че в тоя миг той не беше лукав, защото, след като прочетох молитва за ощрение, той не се вдигна от пода, а само вдигна очите си и каза отново:

„А сега помоли се и за Мария, която е погребана жива, и за брат ми Йоан се помоли, който погреба младостта си...“

И се помолихме, а после излязохме в градините, както някога излязох с Целгуба, и слушахме гълчавата в дворците. И мълчахме... А аз чувствувах зад себе си Александър, като моя сянка, и ми стана малко страшно. Тогава се обърнах в го попитах няма ли да отиде на пира.

„Не... — отвърна той. — За мене е отсъден друг пир!“

И не каза какъв, а бедният аз не разбрах думите му, но и не пожела душата ми да го попита какъв е този друг пир, който е отсъден само нему.

ОТКЪС ПЕТИ

РАЗКАЗВА АНА, ЦАРИЦА БЪЛГАРСКА

В Рим ни заведе капелан Игнатий заедно с брат ми Бела. Той беше още момче, а и аз още момиче. Ние целунахме сандала на папата и той ни прие като деца на крал. Но за това няма да разказвам. Мнозина ме имат за смахната, но пък и аз имам мнозина за смахнати. Ето друг би разказал за папата. Но за папата е разказано толкова много. Ще разкажа за един монах, който вече не е между живите. Понеже човек не може два пъти да се изгори на клада, за него вече няма никаква опасност. А и за мене, ако някой верен прочете. Не съм чела или чувала царица да е убита за ерес. Ние живеехме в двореца на кардинал Антонио Чезаре Рози и мога да кажа, че капеланът прекарваше отлично. Не става дума, че се молеше заедно с кардинала, а понякога и в Сан Пиетро със самия папа. Друго няма да запиша. Игнатий ми е приятен и съм много благодарна, загдето склони баща ми, краля, да ме даде на Йоан. Първо, аз съм по-близо до родината си. Второ, Йоан е много по-млад и по-строен от Людовик. И, трето, аз попаднах при схизматиците, които имат малко по-широки възгледи. И освен това, каквото да направя или кажа, те ме имат за родена еретичка и се преструват, че не виждат и не чуват, защото за мене е естествено. И докато капелан Игнатий се радваше в Рим на молитви и други забави, а брат ми Бела се запознаваше със знатни люде според препоръките на баща ни, аз прекарвах дните в библиотеката на кардинал Антонио Чезаре Рози, мир и на неговия прах, и на душата му мир, тъй като умря без прошка от папата заради ученолюбието си. А в

библиотеката ме въвведе фра Джакомо Бедния, или както враговете му го наричаха, Дивия. Той ми даде да чета на латински много книги и нито една свещена. Четох „Превъплъщенията“ на Овидий, четох и „Златното магаре“ на Апулей, и закачките на някой си Лукиан, и още много такива, останали от времената на човешкото безбожие. Фра Джакомо се учудваше, че бързо чета, но това е един белег за смахнатост. Той се принуди да ме разпита за прочетеното и когато му разправих всичко от край до край, пак се учуди. Паметта е втори белег. Така ние започнахме и да си приказваме като двама, белязани от бога. От разговорите съм запомнила само едно, но то е много важно — може да се пише, без на всеки ред да се споменава името божие или Богородичното име, или пък да се цитира Светото писание. Той ми казваше, че когато човек описва човеците, само по себе си е дело божие, понеже човеците са творения божии и това е достатъчно. Само лицемерите и ония, които ламтят за духовен сан, непрекъснато цитират и все се уповават на името господне, а не на собствения си разум. Въпреки старанията си и до днес не узнах за какво беше изгорен, може би за това, а и за още нещо. Истинските причини на смъртните наказания рядко се съобщават и по тях обикновено се мълчи. Чух само, че и кардинал Антонио Чезаре Рози бил член на Светия официум, когато съдели фра Джакомо Дивия, и за да не изпадне в беда, станал най-яростният от всички, а на старини се покаял и подирил утеха, но намерил проклятието на свети Петра.

Както и да е, за мене най-важното беше да разбера тази истина и да прогоня от хрониката си лъжата и привидната благочестивост. За мене първото е по-значимо, защото второто е лесноосяществимо от една царица, която има за мъж човек като Йоан. Йоан никога не чете хрониката ми, но знае, че я пиша. Дори знае основата, на която съм стъпила, както стъпва зидарят на скеле и не пада. Аз съм му разказвала за Италия. Той не ми пречи, както не пречи никому в духовния живот. Например Йоан не преследва богомилите, търпеливо изслушва доводи и търси разумността. По това той не прилича на никой владетел от съседните. Веднъж ми даде смелост и ми каза, че неверниците сарацини вярват почти в същото, в което вярваме и ние, и само са променили имената. Така че той никога не би водил кръстоносен поход само в името на вярата. Аз му отговорих, че и други владетели не водят кръстоносни походи само в името на вярата, и той се разсмя,

целуна ме по члното и рече „умничката ми“. С него ние беседваме често и ни е приятно да сме заедно... Знам, че Йоан не ме обича, и не го упреквам. Първо съм жена едра и твърде несъразмерна. Лицето ми е хубаво, „умничка“ е душата ми, но това не стига на един мъж. Зная, че често води дъщеря си Белослава в монастира „Света Марина“ и я среща с майка ѝ, или по-скоро среща себе си с някогашната си съпруга. Не искам прошка от никого, но аз подкупих игуменката Петка — колко грубо име! — и тя ми прати точно описание на срещата им. (Тези страници ще крия от Йоан до смъртта си, а след смъртта ми нека чете.) Те идвали с писана кочия, а в кочията се возили Йоан и Белослава. След кочията, следвала втора с Александър и епископ Йоаким. Сводничеството завършвало с отред стражи и военачалници. В монастира Белослава виждала майка си, а Йоан се молел с другите. После другите отивали на лов и Белослава яздела кон като дивачка от степите, а Йоан се качвал при Анистия. Предполагам, че малката дивашка се е сещала. И не знаели те, че игуменката — никога няма да ѝ повторя името — се укривала в по-долната килия и през нарочно приготвен разтрог слушала словата им. Тя ги записвала точно и веднага ми ги пращаше, както и аз точно ѝ отмервах номизмите и перперите с лика на моя мъж. Предполагам още, че игуменката не вършеше само това за пари, а и поради вродената порочност и любопитство към греховността.

Отначало Анистия твърдяла, че е грях, и се противяла. Тогава Йоан ѝ заповядвал да го люби, като поемал целия грях върху царската си глава. И тя го любела без упрек, загдето я изоставил, като твърдяла, че така ѝ било отредено, да храни царството му с късове от сърцето си. А той отвръщал, че е хвърлил на царството си като къс и своето сърце. Разбирам, че я обича, както и тя него обича, за да стигнат до такъв грях. Цариците имат това щастие, че нямат право на ревност.

Аз му родих Петър, син и престолонаследник, родих му и княгиня, която нарекохме Елена, и пак съм бременна. На тяхната любов аз отвръщам с деца, каквито те не бива повече да имат. Това ми стига. С Петър не знам какво да правя, но с Елена играем вече на кукли и Йоан се смее. Това все пак донякъде прилича на семейство. Цариците имат и още едно щастие — то е да не бият децата си, както и да не бъдат бити от съпрузите си. Познавам, че главата започва да ме

боли, и пиша вече несвясто. В никоя хроника не съм чела такива неща...

Прекъснах, докато ми мине главоболът. Сега по-разумно. Йоан знае, че зная. Но ние говорим за Елена. За Петър, понеже е момче, той не обича да говори с мене. Оплаквам му се, че Елена е своенравна и наказва твърде жестоко куклите, които аз с властта на царица опрощавам. Оня ден намазала с мед Атина и я оставила на осите, защото Атина не си изяла меда. Всъщност и Елена не изяде своя. Тук трябва да отбележа, че ние кръщаваме куклите си с имената на богини, защото не е прилично да се назовават с християнски имена такива идолчета. Това донякъде и на мене е приятно, тъй като във всяко идолче има по нещо приятно и гъделичкашо душата. Показах куклата на Александър. Той укори Елена заради жестокостта към идолчето, а Йоан се смя, каза, че и двете заслужават да се намажат с мед и да се дадат на мечките.

„Когато мъжът е жесток — каза още той през смях, — това е много лошо, но когато жената е жестока, това донякъде е смешно...“

„Искаш ли да стана и аз смешна някой път“ — заканих му се шеговито.

„Хайде да не разсиваме царството!“ — закикоти се той, а Александър каза:

„Бога да не разсмеете! От това се пазете!“ — и навярно мислеше за същото, за което всички мислехме, без да го казваме.

Александър има много работа с бога. Дори червенината на плещите си той смята за божия. С него никога не споря по тези въпроси. Дори малко го ненавиждам, въпреки че му е брат. И го ненавиждам най-вече, загдето е ставало дума да ми бъде мъж. Баща ми с право е възнегодувал. Дали нямаше да се съберем две жени в един дом, и при това малко смахнати? Римляните са казвали: „Животните от една порода не се търпят“. Той обаче не ми прави зло, аз също! Подозирам само, че обича посвоему Анисия, че дори и Белослава обича повече от Елена. На мене той никога няма да сводничи, ако някога се разделя с Йоан и Йоан отново ме потърси, вече не в съпружеското ложе. А това би било много хубаво...

Сега, ако не ме заболи главата, трябва да отбележа нещо важно. То се случи така, както се смеехме Йоан и аз, а Александър тикна в смеха ни бога. Щеше да бъде чудесен обед, тъй като и Елена пройде на трапезата, и Петър, а и самият Йоан с наслада дъвчеше, ако изведнъж той не каза:

„Оставил Белослава при майка ѝ. Нека ѝ се порадва, заелото скоро ще я задомя!“

Това навярно е било изненада не само за мене, но и за довереника Александър. Замълчахме. После Йоан добави:

„Белослава ще се омъжи за Мануил Комнин...“

Това беше братът на Теодор Комнин Дука Ангел, солунския деспот, а както сам той и неговият епископ го наричаха — император. Мануил прехвърляше четиридесетте, а Белослава тази пролет навърши петнадесет. Това беше грях пред естеството, но не поех думата, понеже друга беше майката на Белослава. Попитах за друго, и то, за да жегна Йоан. Попитах го какви ще бъдат придобивките за царството, но той не отговори.

Тогава ме заболя главата и навярно съм започнала да гледам унесено, но имах сила да мълча. Мълчеше и Александър. Мълчеше и Йоан. И вече не се смеехме на децата.

Сега, доколкото ме засяга този брак, ще предам разказа на игуменката, която на другия ден подслушвала в килията. Предполагам, че в манастира по някакъв начин — кълна се, не аз спомогнах за това, а може би Александър, за да подготви негодувание — вече се е знаело за новата сватба. Когато кочията спряла и Йоан слязъл в двора, посрещнала го Белослава. Той погалил косите ѝ, а тя се дръпнала и не само не поела десницата му, за да я целуне, както подобава на цар и на баща, а я отблъснала. Тогава Йоан строго ѝ казал:

„Белослава, аз съм господарят и баща ти! Не ме ли позна!“

„Не казвай това! — извикала Белослава. — Може би след време ще трябва да се ожениш за мене, стига да имам крепости и земи!“

И побягнала.

Когато се качвали по стълбите към килията на Анистия, Йоан отронил тихо:

„Прилича на чичо ми Калоян! И освен това с право се гневи!“

После влязъл сам в килията и казал на Анистия, че иска да ожени дъщеря им за Мануил Комнин. А на нея подробно описал

придобивките, защото Анисия е майка и трябва да знае за какво се жертвува детето ѝ.

„Бой се от бога, Йоане!“ — промълвила само тя.

„Но те не се побояха от бога... — отвърнал Йоан. — Да отнемат от България при Борила Кричимската твърдина и много още крепости... И ето божието ще се върне при мене...“

„Но с нов грях!“ — изплакала Анисия. И, кой знае защо, се нахвърлила на Александър, като го обвинила в подбудителство. И още го обвинила, че прави от безсрамния си живот житие. Александър излязъл.

А Йоан едва тогава се намесил и казал:

„Нищо... Нека превръща живота си в житие, а аз чертая граници.“

Тогава Анисия разбрала твърдостта му и като майка пожелала повече изгода за детето си, отколкото за царството и започнала да го придумва да омъжи Белослава за Димитър, сина на Теодор. Димитър е млад... а и Белослава един ден щяла да стане императрица...

„Знам ли... — казал Йоан. — После може и това да стане... стига да има изгода...“

Сега тя заплакала и завикала, че го мрази, защото той я измамил... още в Галиция... че се оженил не за нея, а за полковете на великия княз, и заридала...

Тогава игуменката чула тупот и помислила, че Йоан е посегнал с ръка, но бързо се уверила, че не е така. Напротив, Йоан повалил съпругата си в настъпилата тишина, а след тишината се чул пак гласът на Анисия.

„Ако някога сатаната вземе човешки образ, това ще си ти, Йоане“ — казала Анисия.

Йоан навярно се прекръстил престорено, защото и в думите му имало престореност:

„Не моли бога за такова чудо, Мария! Тогава ще трябва да спиш с Дявола!“

„Анисия!“ — поправила го тя и Йоан отвърнал:

„Не! Мария! — натъртил той. — Ако някога те назова с другото име, знай, че съм приел монахинството ти в сърцето си!“

Отбелязвам, че този донос ми струващ пет номизми и два перпера. Но перперите заплатих не от ония с образа на мъжа ми, а с

по-стари. Кой е изображен на тях, никак не се интересувам. И прекъсвам тук тази история не защото ме заболя главата — напротив, сега умът не ме боли, — а защото чувствувам, че и аз започвам да мразя Йоан Асеня...

ОТКЪС ШЕСТИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАСТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Теодор Комнин ни чакаше далече пред Солун, както се полага на гости и сватове от царско коляно. Беше разпънал пъстри шатри за целия си двор и за очакваните гости, а за себе си и семейството си цял дворец от платна бе издигнал и дори фонтан пред него беше поставил. Не зная защо, но той навсякъде, даже и на бран да тръгне, води целия си двор и цялото си семейство. Може би се бои да ги остави сами в несигурния Солун, може би е свикнал да са все около него, а допусчам още, че този владетел е суеверен като жена и гледа на близките си като на талисмани.

Ние приближихме твърде скромно. Три кочии — една за мене, Белослава и Анисия, една за Йоаким и няколкото епископи и една за даровете и за великия доместик Стратил. Следваха ни стотина отбрани конници със знамена. Толкова бяхме. Само Йоан не дойде. Много покъсно се уверих, че той никога не идва на сватбите, които урежда, ако не се налага сам да се венчава. Така навярно оставя малко по-чиста душата си, затова пък аз неотменно го представлявам.

Ромеите ни посрещнаха прелюбезно и сам Теодор Комнин изреди семейството си с такъв доволен вид, сякаш никъде на света нямаше по-добри и по-хубави люде. Сега за брат му Мануил, но поставен редом до Белослава. Той не е грозен мъж, както и тя не е грозна. Само че Белослава беше петнадесетгодишна, а той четиридесет и две и вече два пъти бе овдовявал. Племенницата ми не криеше недоволството си и веднага след запознанството каза, че е уморена, и я

отведоха в приготвената за нея и за майка ѝ шатра. Пътят тя погледна Димитър, сина на Теодора. Това беше подходящият съпруг за Белослава. Тук за пръв път видях и Ирина, дъщерята на Комнин, която беше десетина годишна, но вече разцъфтяла в хубостта си. Тогава и през ум не ми мина, че това дете с големите черни очи и още почерните коси ще се появи пак в живота ми, но кой ли е надарен да чете бъдещето. Не помня казах ли ѝ нещо, когато я погалих по бузата и ѝ поднесох аксамитена рубка в дар, когато поставих златна гривна на тънката ѝ като вейка ръка. Помня само, че Анисия я поведе заедно с майка ѝ към шатрата и Ирина нещо бърбореше на майка си, като не даваше ръката си на някогашната наша царица.

Аз и Теодор се оттеглихме в двореца от платна. Вътре имаше отрупана маса с всякакви ястия и вина, и плодове, но нито той, нито аз посегнахме. Само един слуга ми поднесе златен леген и аз наплисках очи. Докато бършех лицето си, Теодор попита:

„Носиш ли договора?“

Дадох му го и той зачете с доволство. По едно време вдигна глава и каза:

„Крепостите ще ви отстъпя в деня на венчавката...“

Чете и пак каза:

„В залог на тридесетгодишния мир... е казано тук... между Солунската империя и царство България събираме завинаги Белослава, дъщеря на Йоан Асен, с Мануил Комнин Дука Ангел, деспот и императорски брат... бих променил... тука... Белослава... дъщеря, и Димитър, син на императора, се свързват завинаги в брак... Така е поестествено... Димитър е осемнадесетгодишен“.

Той вдигна очи към мене. Въпреки че Йоан нито дума не беше споменал по това, кимнах в знак на съгласие.

„Но тогава ще трябва да окъснате преговорите си с латинците от Константинопол и да ми оставите открито поприще!“ — прибави остро Теодор Комнин.

Разбрах. Той предлагаше сина си Димитър като нещо повече и искаше от нас нещо повече. Но ние сключвахме този договор не само за да върнем отнетото по времето на Борил, а именно твърдините Пловдив, Кричим и другите си крепости, но и да попречим на Комнините в стремежа им да завладеят Константинопол. Йоан

казваше, че е по-добре на юг да има две държави слаби, отколкото една, но могъща.

„Не ми е позволено нищо да поправям...“ — отвърнах аз.

„Зная! — късо каза Теодор и веднага попита: — Защо Йоан не дойде сам? И това знае! — смигна сякаш на себе си той. — Но това, което той не знае, е, че рано или късно латинците трябва да бъдат изгонени от Константинопол! Ние сме истинските господари на този град! А те са пришелци и завоеватели!“

„Това е вярно...“ — съгласих се аз, защото не виждах смисъл да споря.

„Да... — промълви Теодор. — Вие ми давате само половината от това, което искам...“

„Но и вземаме половината от онова, което можем да вземам!“ — прекъснах го аз и това също беше честен ответ.

„А защо си разменяме половинки! — усмихна се Теодор. — Аз търся съюзник, с който да заложим всичко! Давам всичко и искам всичко! Ето, такъв съюзник търся! И това не е Йоан!“

„Йоан не желае...“ — започнах аз.

„И това знам! — прекъсна ме пак той. — А щом Йоан не желае, аз мога да си създам съюзник, ако той пожелае... Александре, как живееш с твоя брат, питам, как се разбираш с него?“

„Защо да ти отговарям! — този път го прекъснах аз. — Ти знаеш всичко!“

Теодор се разсмя:

„За да бъдеш ромеец, трябва преди всичко да знаеш!“

И така Теодор Комини Дука Ангел ми предложи съюз срещу брат ми. Той използуваше всичко — и моята душевна смутеност, и своята наглост, очите му мамеха, обещаваха, ласкаеха. Не, не мога да отрека, че този човек беше лишен от чар. И този чар идваше от откритата му дързост, от пътния му глас, от външната му хубост, дори от строгите му очи, както и от това смигане, което не е никак царствено.

„Разказва се... — най-сетне той взе една огромна праскова от масата и започна да я бели усмихнат — че Йоан, който вече десет години управлява, не е пролял кръвта на нито един от поданиците си...“

„И това не е лъжа!“

„Но тогава е глупост! Как е възможно... десет години и нито един заговор... нито едно престъпление срещу царството или отделната личност, което да не заслужава смърт!“

„Когато дадеш мир на людете, когато пътищата на търговците са безопасни, когато накараш властелите да вземат от париците и отроците само по божия и човешкия закон, когато повече заплашваш, отколкото убиваш, какво тук те учудва, Теодоре!“ — отвърнах аз.

Той помисли известно време, после изяде прасковата и взе още една, а аз допълних:

„Йоан смята, че от всички дела на владетеля убийството и войната са последните!“

„А кое, според него, е първото дело на владетеля? — притихна Теодор. — Сватбите? И то между старци и деца! Йоан не е подобродетелен от мене, но аз нямам такъв брат да ми ureжда всичко... Мануил е страхлив и работелен.“

„Теодоре! — възкликах аз. — Постави на едно блюдо убитите, обезобразените, разоренията и болестите и ми кажи, какво ще сложиш на другото, та везните да се уравновесят?“

Теодор не отвърна нищо. Просто разбра. И аз съм безхарактерен и сляпо привързан към Йоан, няма никакъв смисъл повече да се говори с мене. Оттук нататък той почти не ме забелязваше. Подписа договора, подпечата го с пръстена си, двамата епископи венчаха Белослава за Мануил и ние побързахме да си тръгнем с Анистия. Не се случи нищо, освен това, че първата нощ на брака си Белослава преспа в обятията на майка си, а Мануил и аз не спахме, а се напихме... И той, като се напи, искаше да доведе танцовачки от сирийския край на града, прочут с безчестието си, и с тях да прекара първата си нощ, но аз се възпротивих.

На другия ден побързахме с Анистия да си тръгнем, защото, ако останехме, детето пак щеше да пожелае обятията на майката пред обятията на съпруга.

На връщане се отбих в Кричим. В Кричим вече стояха наши войски и сам Йоан беше дошъл да ни посрещне. И понеже знаеше, че из прашните пътища, както и от душевен смут, червенината на рамото ми пламва и сърбежът става непоносим, той бе довел Матеус, лекаря от Бургундия. И камбаната, и живакът, и сярата бяха пристигнали там, където ме чакаше Йоан.

Той влезе в покойната на комитския дом, когато Матеус приготвяше всичко и аз вече бях гол, готов да стана зелен, но да се спася от непоносимото, както и да изкупя новия си грях, като отведох едно дете при един възрастен вече мъж, подобно на сводник от сирийското предградие на Солун.

„Александре! — радостно извика той и ме прегърна. — Всичко ли е, като го исках!“

„Да! — отвърнах аз тихо, като прикривах голотата си с лен. — Само едно е неприятно... Когато си тръпнах, Белослава ми каза: «Предай на царя, че го мразя и ще го мразя цял живот и заради себе си, и заради майка си»... Друго всичко е, както ти го искаше...“

Йоан се замисли за миг, после попита:

„А Комнин предложи ли да те направи цар, ако тръгнеш с него към Константинопол?“

„Това е истина!“ — с достойнство на предан брат отвърнах.

„А защо не започна с това?“ — извика Йоан.

„Отказах... — промълвях аз. — А щом съм отказал...“

„Щом си отказал, значи си оглуля! — продължи той. — Знаех, че ще откажеш! Ти не можеш да имаш свой грях! Ех, Александре, Александре, аз те направих севастократор, а трябваше да станеш калугер!“

Не разбирах защо Йоан ми се гневеше. Понякога съм забелязвал у властелините, че и прекалената преданост ги дразни. А може би той би желал да поиграе с Комнин на заговор. Но каква полза от това? Може би искаше да го тласне към война. Не, аз не разбирах Йоан, но и той не ме разбираше. Никога не бих влязъл в заговор срещу него, дори и привиден. Стига ми това да холя по лукавите му сватби. Стига ми за геената, която аз вече приживе нося върху плещите си. А той продължаваше:

„Ти си честен, ти си непокварен, ти си готов да живееш вечно под камбаната, на Матеус, пълна с дим от живак и сяра, ти никога няма да излезеш от похлупака и да тръгнеш срещу мене! Светец! А знаеш ли ти, че светците никога не са управлявали държави! Или като някой крал или цар е бивал обявен за светец, то е било много след смъртта му, когато вече не е управляваш!“

„Стига!“ — извиках аз, вбесен от думите му повече, отколкото от сърбежа по рамото.

Той грабна ленения плат от ръцете ми и започна да треа гърба ми, разбрая, че вече нямам сила да противостоя на непоносимото. Триеше и не преставаше:

„Не ти ли се иска да имаш свой грях, свой! Никога ли не си изпитвал сладостта на греховна помисъл или желание! И защо бог те беляза така, както пастирът отбелязва овцете, отредени за клане? Защо бог ти е окказал такава милост?“

Заридах.

„Въглицата ще прегорят, господарю!“ — намеси се Матеус.

Йоан хвърли плата. Седна на един стол и зачака. Аз застанах под „камбаната“. Скрипците започнаха да стенат. Стъклото се спусна над мене. И тогава в последния миг, в мига, преди да бъда захлупен и задушен от парите на живака и сярата, аз проврях ръката си и хванах неговата. Той стисна ръката ми. Господи, който ме беляза, защо понасям всичко по-леко, когато до мене е Йоан?

ОТКЪС СЕДМИ

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ БЪЛГАРСКИ

Ние венчахме заедно с епископа Солунски — ако въобще съществува пред лицето на бога такова звание — младите, доколкото младоженикът Мануил може да се нарече млад. Договорът беше приподписан и ние придобихме онова, което трябваше по божията и царска воля да придобием. Тук искам да спомена за Александър, който си въобразяваше, че води преговорите. Бедният, той не е надарен нито с блестящ ум, нито с велеречие дори, зад което често се крие скуден разсъдък. Императорът — нека ми е позволено така да наричам Теодор Комнин — почти не го забелязваше, преценел още от първия миг, че царевият брат не заслужава поглед. Той и мене не поглеждаше, но това си има причини, които аз се лаская от мисълта, че узнах. А причините бяха прости. Каквото имаше да ми каже, казваше ми го чрез моя събрат, епископа. Самият епископ Солунски пък беше човек разумен и зрял. С него ние отслужихме няколко литургии, освен тържествената венчавка и людете на Солун ликуваха, тъй като от векове не беше запомнено в този град да служат съслужение двамина висши божи слуги. Още веднъж спаси, господи, и прости, че го назовавам висш, равен на себе си, и приближавам Търнов, богоспасния престолен град, със Солун, който никога не е бил средище на духовен глава, въпреки че тъкмо тук той самият тайно ме прогласи и миропомаза за патриарх и също така тайно обяви само пред мене и пред своите най-доверени анатема за униатите. Анисия присъствуващие на всички останали

литургии и бдения, облечена в черна коприна от Китай — страна и черен атлас от Венеция, както подобава на някогашното ѝ и сегашно звание. Тя е руса и черните одежди превръщат косите ѝ в злато. Това навсякърно е причината, загдето хората не снемаха очи от лицето ѝ. А може би като научиха и тъжната ѝ орис, още повече я гледаха. Но людете в Солун, много стар град, са свикнали с такива страшни неща.

Анисия присъствуваща на всички тържества и богослужения, но не присъствуваща на всичките ми беседи. Аз няма да ги запиша дословно, защото бяха много, от една страна, а от друга, самият Солунски епископ е твърде велеречив, въпреки че говореше с думи на Теодор Комнин. Накратко, Солунската империя, а за други деспотство, ми предложиха припознаване на патриаршеския сан и антема за Василий, ако аз услужа на империята с две неща. Първо, да не позволя в никакъв случай какъвто и да е брак между православен от царския търновски род със схизматик от Константинопол. И второ, ако все пак не успея да се възпротивя, то да съобщя веднага на всички православни патриарси, а те от своя страна да излязат с антема. Аз разбирам. Теодор Комнин се бои от брачен съюз между България и Латинската империя, като има предвид вече сключения брак между Йоан и Ана. Боят се, че папата от Рим може да добие пак влияние в България и една потвърдена уния никак няма да е от полза за Православието. Тук ние напълно си допаднахме и аз обещах да правя всичко, което е по силите ми, защото съм заклет противник на католицизма и на всяка ерес още от времето на Калояна, а по-късно и на Борил, двама царе, които свързаха постепенно България за престола на папата и по тая причина ги наричаме униати. На тия свои убеждения съм посветил и трудове, и мъченичество. Затова и думите на Стефан паднаха като семена на благодатна земя. Друго те не искаха от мене, а и аз повече от признание за престола си не можех да искам.

И тъй, докато Александър си въобразяваше, че ръководи, ръководех аз. Но това не узна нито той, нито Анисия. С нея аз се държах любезно и предпазливо, защото тя, макар и уязвена, си остана любима жена на Йоан. Неслучайно игуменката Петка допушта царя в монастира, а уведомява царица Ана за всичко. За тая услуга аз плащам на Петка, а подозирам, че и царицата ѝ плаща. Ана трябваше отдавна да побеснее, но по необясними причини не само че не побеснява от ревност и не иска развод — господи, намеси се и отстрани

схизматичката, — но и някак вътрешно съдействува за сближението на Йоан и Мария, колкото и греховно да е то. От католическата ерес всичко може да се очаква, тъй като човек, който се кръсти с цяла ръка, без да уважи Троицата, и почита свещеници безбрачни и без бради, е готов и безчестието да нарече добродетел.

Така аз се завърнах с една победа на Православието в Търнов. Сам Йоан ни посрещна в Кричим и още първата нощ разтоваря с мене. Не зная откъде беше научил някои неща или може би само ги подозираше, или както казват простите люде, хвърляше празно, за да улови пълно, но той ми каза нея нощ:

„Отче свети, църковните разпри са зло за християнския свят и още по-голямо зло стават те, когато се водят в името на нищо или на почти нищо! И то без знанието на земния господар.“

Отвърнах му, че не разбирам думите му и душата ми ги гадае със страх и боязнь. А си припомних още, че на нашите разговори със Стефан никой друг не е присъствуval.

„Помисли... — каза той. — Не е ли смешно да се караме с Рим за начина на прекръстването... или за някакви си там бради... или още по-смешното, тяло господне ли е причастието, или е само символ...“

„Това е вековен спор, царство ти, и нито ти, нито аз можем да го разрешим...“ — отвърнах смилено и предпазливо, обзет от ужас, че съм попаднал на царски очи и уши.

„Да! — каза той. — Спорът е вековен и вековете може би ще го разрешат... Но в нашето време аз не искам да спорим... да... поне във времето на моето управление...“

Сега съм сигурен, че неслучайно той започна с мене такъв разговор. Навярно като всеки цар си праща очи и уши там, където трябва да чуят и да видят, и си припомних, че в Солун имаше много завеси в домовете. Но както и да размишлявам върху думите му, едно е безспорно: че съм почти всички хроники и истории, написани от Сътворението на света до мои дни, такъв владетел е нямало и няма да има. Думата ни е за това, че Йоан не се води нито от канон, нито от пример, нито от вяра или страх от бога, а само от собствения си ум, който, за разлика от Александровия е много силен. Оня ден, малко преди да тръпнем за Солун с пратеничество, посетихме новостроящия се храм „Свети Димитър“, покровител на Търнов и на Българското царство. Натъкнахме се на две безчестия, или по-точно

казано, престъпления, които в други времена и при друг цар се наказват с клада или най-малкото с бич. Първото се отнася до строителя на божия дом. Това е някой си Стратилат от Килифарево, който се прочу със зидарите си, и аз го нарекох „някой си“ от гняв и възмущение само. Този Стратилат зида храмовете си по необичаен начин. Прави ги да приличат на къщи, или по-вярно казано, на болярски домове, като твърди, че божият и човешкият дом трябва да са едно и също. В това може да има никаква човешка мъдрост, но няма нито скромност, нито божия премъдрост. Йоан го похвали. Той похвали и Илия, зографа на храма, чиято брада едва е набола, а очите му гледат на людете, сякаш всеки му е враг душевен. Това е второто. Този Илия е нарисувал една тайна вечеря, на която апостолите и — господи прости, дето го записвам — самият Христос ядат лук и чесън от похлупци, а под нозете им селски черги, взети от отрошки колиби, по коленете им месали, също взети от отрошки и клиришки хижи. А когато го нападнах пред царя, Илия отвърна: без смирение, че апостолите са били люде прости и приста им е била уредбата, приста им е била храната, както и думите им са били прости. Това каза той, и още, че простият народ така ще ги обикне повече и ще им се радва. После погледна към Йоан и добави, че дори самият Христос не е от царско коляно, а е син на дърводелец и мома-сиротинка, роден в ясла, както се раждат агнета и кончета, и още деца на роби. А Йоан, вместо да го накаже, дори смъртно, за ерес, за богохулство и непочитание, възпря мене, възнегодувания от божествена ревност, а него похвали и му каза, че над света наистина идат нови времена.

О, безумие! О, нечестивост! Когато се промъкнете под корона и багреница, вие ставате двойно безумие и двойна нечестивост. Дали царица Ана не е поставила пръст в ума царски и нима една смахната е възможно да поведе един мъдър до вчера човек? И както всяко, при всяка моя колебливост, аз отправям гореща молитва към бога, нека бог вразуми людете, защото людете са като река, която тече в коритото си от векове, и рече ли реката да излезе от коритото си и да тръгне по друг път, разлива се и опустошава...

И тук се питам, ако върви все така, не е ли по-добре да стане цар Александър. Той е глупав, но е човек смирен. Може би за цар винаги е по-добре човек да бъде глупав и смирен, отколкото умен и дръзновен. В Солун подхвърлиха нещо и по този въпрос, но толкова неясно и

многословно, че аз се престорих на човек, нищо неразбрали. Може би ще трябва да размисля върху неясните слова...

А ще се найдат и боляри... Малко ли Йоан ги потиска! Целият род на Асеновци е такъв властен и себелюбив. Затова и тримата братя загинаха от меч... а четвъртият цар от коляното им загуби светлината на зениците си, от ръката на своя род и на своята кръв. Те са белязани, господи, да управляват, без да умрат в собственото си ложе, колкото и славни дела да извършат.

Но да се върнем към оная нощ, когато се прибрахме в Кричим и Йоан ме посети.

„Искам — каза той — да не ми пречиш, когато уреждам земните дела, не бива, да ми пречиш с духовните си съображения...“

„Зависи... — отвърнах — има неща, които не могат да се отминат, каквито и да са земните съображения... Например Василий!“

„Можем и да спорим — каза той, — но сега е късно и двамата сме уморени, затова запомни едно! Започнеш ли да пречиш, няма да спорим дълго! Ти и без това не си признат от никоя църква... нищо не значи, ако двама с епископа Солунски взаимно сте се припознавали! И заедно сте анатемосвали!“

Той си отиде, а аз помислих с увереност, че знае за нашите дела и разговори с моя събрат по вяра и съапостол и бърза човеколюбиво да ме предупреди, преди да е късно за човеколюбив, както си му е в нрава. След няколко месеца обаче се уверих, че другаде е била причината, за да се състои този наш пълен със страховитост и неяснота разговор! В Търнов дойдоха пратеници от Константинопол начело с прославения по смелост и хубост рицар на Фландрия Еужен де Три. Тук вече нямам думи. Бог ме превръща в безсловесна твар, защото не може да се опише гнусотата, която последва, нито от православен, нито от еретик, нито от католик, никой не може да опише това, което стана. А и аз самият бях тъй погнусен и уплашен, че нищо не направих, за да противостоя на Сатаната, освен дето пратих бърза вест до Солун. И веднъж завинаги проумях защо Йоан търпи и мене, и Василия, като ни хвърля във вечна вражда и борба... мене в цветната градина на Православието, него на пустинния бряг на Католичеството...

ОТКЪС ОСМИ

РАЗКАЗВА АНА, ЦАРИЦА БЪЛГАРСКА

Струва ми се, че Йоан от всичките си деца най-много обичаше Елена. И може би затова я задоми шестгодишна. Той постъпи горедолу така, както божовете постъпват с хората. Съществува поговорка римска: когото божовете обичали, го вземали млад при себе си. За Йоан мога да отбележа, че тая, която най-много възлюби сърцето му, омъжи най-млада. Не искам да кажа, че Елена го възненавидя. Тя още нищо не разбираше, въпреки че вече бе започнала да се държи като болярка. Сега тя не го намрази, а малко по-късно. Но тогава и аз то намразих. Почнах да разбирам и Белослава, която посранила дома му, като първата вечер избягала в стаята на майка си и не искала да легне при съпруга си. Та цариците и княгините не са нещо различно от другите... поне докато са малки... И тъй всички, които той докоснеше със своите прочути сватби, го намразваха. И къде беше утехата му? Той стана толкова сам сред роднините и болярите си, като в пустиня, или по-скоро, като в безкрайно и много хубаво поле, засадено с всички дървета и треви, населено с птици и красиви животни, през което трябва години наред да пътуваш сам. Когато Елена удари баща си — това стана две години по-късно, — той ми каза, че обидата на бащата и величеството е нищо пред труповете при Клокотница. Тогава за пръв път се мъчих да го разбера и не го разбрах, докато не започна да ме боли главата и през пламъци не видях истината. Но тая истина няма да открия никому, дори и на поколенията, които ще се смеят над тия редове или пък ще кажат, че Йоан и Ана не са живели във времето си, а

са говорили на идните не само с писмена, но и дела. Така че аз, Ана, царица българска, стоя твърдо зад всяка сватба на своя мъж и ако се наложи да ме изостави за изгода на царството, ще приема. Така както Анистия прие монашество.

Но да продължа с идването на франките, което много ме зарадва. Франките са мъже, силни на бойното поле и безжалостни, но затова пък към жената са възвищени и великодушни. Приехме прославения рицар и барон Еужен де Три в синклита, което ще рече една доста обширна зала, зографисана със светии, воини и царе. Такава зала не посрамва нито владетеля, нито пратеничествата, които приема. Ние в Буда нямаме такава и това донякъде ме изпълва със завист и едновременно с гордост. По молба на барона никой от великите боляри, дори и Йоаким, дори и Александър, не присъствуваше. И по-добре. Те и двамата щяха да се изпълнят със светотатство. Още повече че Елена не остана на престола между мене и баща си, а докато Еужен де Три — дай боже всекому такава хубост — четеше посланието на баронския съвет, се разхождаше и разглеждаше невижданите одежди, като прекъсваше рицаря, бих казала, доста уместно. Тя дори улесни баща си и му помогна да изкаже по-леко словата, които тежаха на сърцето му.

„Ако ти, Йоане, вземеш под бащинска закрила нашия непълнолетен император Балдуин — четеше баронът, — то великият съвет в Константинопол ще те смята за свой закриляш и втори баща на императора. Тогава нашата империя със собствени сили ще се оправи с Йоан Ватаци, който владствува в Никея и обсажда в момента Адрианопол, както и с другия ромейски управител Теодор Комнин Дука Ангел, самовъздвигнал се император, а всъщност деспот на Солун и твой сват. Те ще зачетат силата и роднинството с тебе...“

Тук Елена побутна Еужен де Три в колана и попита:

„Ти ли ще ме водиш в Константинопол?“

„Аз, принцесо!“ — отвърна рицарят с оная извинителна усмивка, която вие всички даваме на деца в тържествени моменти.

„Ще позволиш ли?“ — обърна се отново Елена, този път към баща си, на чието лице грееше същата усмивка.

Йоан прикова поглед в Еужен де Три и отвърна на детето:

„Мисля, че ще позволя...“

Тогава Елена, като същински небесен херолд, се отправи към рицаря и му каза:

„Татко мисли, че ще позволи...“

„Много се радвам, принцесо — поклони се той и с ледена учтивост запита: — Ще ми разреши ли принцесата да продължа?“

„Щом е толкова важно...“ — поклони му се и Елена.

Тогава баронът продължи:

„И като се заклева в бога и честния кръст, съветът на бароните те уверява от името на своя император Балдуин, с цялата си чест и рицарска дума, че по-верни съюзници няма да имаш от рицарите на светата Дева...“

„Трябва ли да си взема всичките рокли, бароне?“ — внезапно го прекъсна Елена.

„Не мисля, принцесо!“ — отвърна рицарят, готов отново да чете.

„Но куклите ще си взема, едва ли у вас правят такива хубави кукли като Атина Палада и Венера Капитолийска!“

Тогава аз пошепнах на Йоан:

„Заповядай да я изведат!“

Йоан сви рамене, но Елена навярно чу думите ми и се обрна към мене с известен гняв:

„Аз излизам самичка, но доколкото разбрах, вие ще разговаряте за мене и за някакво момче Балдуин... Тогава защо да изляза?“

Но въпреки това излезе горда и недостъпна, отметнала назад и встрани главицата, която не мога да нарека хубава, но все пак твърде мила.

В залата настъпи тишина. Еужен де Три държеше посланието в ръка, сякаш му беше съвестно да продължи без нея. Тогава Йоан му каза:

„Чети!“ — и той прочете всичко докрай.

Така ние сключихме мир и с латинците от Константинопол и моят баща Андрей побърза да зарадва папата, преди бароните да му известят. Той приписа всичко на божията воля и на своята далновидност през ония студени дни и нощи, когато Йоан го затвори в Средец и му отне не само мене, но и владенията. Людете обичат да се хвалят с чужди успехи и превръщат понякога позора си в чест, глупостта си в мъдрост и нещастието си в щастие.

Нея нощ Йоан седна на леглото ми и попита:

„Ти ли ще водиш Елена в Константинопол?“

Аз плачех за чедото си, което щеше да живее разльчено от мене, и той навярно счете за свой съпружески дълг да ми разясни причините. Но аз не го слушах или по-скоро слушах, без да чувам, защото, когато говори цар за царски дела, трябва да се слуша. Разбрах само едно — Йоан искаше на юг да има мир, а за да има мир на юг, тримата самозвани императори трябваше да се карат помежду си и всеки да дира помощта му. Той се виждаше като купец с везна в ръка, като съдия с червена шапка, като глава на едно семейство от много народи. И докато той ми говореше, за миг пресметнах онова, което царството придоби, без да се пролеят кръв и сълзи. И изреждах наум Бдин и Браничево, Пловдив и Кричим и още много земя, и много твърдини... И това за по-малко от десет години.

„Аз ще заведа Елена!“ — отвърнах, а себе си почувствувах вече не толкова нещастна, колкото горда, равна на Мария, защото и аз откъснах къс от сърцето си, и на мене Йоан разясни защо дава детето ни и какво печели... както на Мария в монастира.

„Ще дойдат Йоаким и брат ми!“ — каза той, сякаш раздели славата и жертвата ми, и победата ми, и мъката ми на три. Тогава го ухапах:

„А какво си намислил за Петър, за сина си? Той вече стана на осем години и е време да го задомим!“

Йоан стана от леглото ми, сякаш се отдели завинаги от мене, и седна под канделабрата, та тя го озари. Беше започнал малко да пълнее и ръцете му да стават месести и розови. Сега видях, че и в брадата му сред русите косми имаше няколко бели.

„Всички пороци, откакто свят светува — отвърна той, — са се настанили в дворовете на знатните люде... Всекиму, дори и на порока, е хубаво в дворците... Но това, че и ти, и аз малко се срамуваме един от друг, е хубаво...“

Аз пак заплаках и не мога да кажа за какво, защото този път не плачех за Елена. Чаках да стане и да седне пак на леглото, но той не помръдна. Само след време каза отново:

„Как е детето, което носиш у себе си, и ти самата как си?“

Нищо не отвърнах. Той поде:

„Раждай! — каза Йоан. — Раждай вече без страх! Едва ли ще се наложи да правя повече сватби като тая!“ — и излезе.

Излезе така внезапно, че аз изведнъж почувствувах колко съм сама, въпреки че у мене имаше друг човек...

Тогава не, сега ме обзе главоболът. Може би когато човек пише за преживянето, усеща повече, отколкото в мига на преживяването. Няма да прекъсна, само ще премина по-нататък, а именно ще разкажа за сватбата в Константинопол.

Ние заминахме с Елена, с Йоаким и с нашия брат Александър, когато родих втори син на Йоан. За него ще разкажа по-късно. Той остана при дойката, както всичките ми деца, а аз заминах...

В Константинопол ни приеха тържествено... Но това са празни неща... Зная само едно, че главата силно ме боли и Елена вече я няма при нас...

ОТКЪС ДЕВЕТИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАСТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Преди да тръгнем за Константинопол, Йоан ми каза:

„Аз зная, когато се съберат люде знатни, какво могат да си говорят... Латинците няма да те насьскат срещу трона ми... но ти ги изпитай, като се престориш на наськан... Така ще изкупиш вината си от Солун.“

Притворството и престореността ми са така чужди и ненавистни, че Йоан този път събърка. Аз мога безропотно да изпълнявам всичко, мога да събирам всички царски грехове и да ги трупам на гърба си, както бог ме е проклел, но да изляза извън естеството на своята природа не мога. Не мога дори с врага си да говоря едно, а да мисля друго, не мога да обещая едно, а да направя второ. Ще съжалиявам цял живот, че предадохме патриаршеството на Йоаким, който петни светия стан, като го превръща в земно убежище. Но вече поучен от самия Йоан, аз се съгласих с него, като в душата си обещах да не извърша нищо позорно и да не подвеждам люде непричастни в злото към зло. Това само по себе си бе вече притворство, но все пак по-малко от онова, което Йоан искаше от мене. Така аз често пъти се освобождавам от грехопадение с цената на обикновен грях. И трупам, трупам малки грехове, както става с малките души, които ние, небелязаните със знак божи, носим в земните си обвивки.

По пътя до Константинопол Ана страдаше за детето са и това е естествено за една майка, бих казал прилично, въпреки че рождата ѝ става императрица, което не е съдено на всяка майка. Йоаким мълчеше

по всичко, дори и за вярата, която сега за негов гняв се смесваше отново с католическата, за кой ли вече път, откакто съм се родил в тия земи. Него никак не го блазнеше, че папата му признаваше прима над българската църква и той, непризнатият отникъде първосвещеник, негодуваше в себе си и мълчеше. Зная, че Йоаким не ме обича, защото със сърцето си чувствува по-достойния от него за патриарх и по род, и по наука, и по природни дарби. Йоан също ми признава превъзходството, но казва какво ще стане от едно царство, ако владетелят се окръжи само с рода си и ничий друг род не зачете. Тук е място да кажа, че Йоаким е син на Белота, събрат по оръжие и помисли на нашия баща Асен Стария, и коляното му също не е низко. В битките за освобождение от ромейското иго, ако Асеновци бяха първи, то мъжете от рода на Белота идваха след нас. И бяха прочути с верността си към царския род, тъй като нито един не опетни името си в убийството на тримата Асеновци.

В Константинопол Йоаким се държа като сърдит господар, попаднал на пир в къщата на забогателия си слуга. Дори имаше неблагоразумието да спомене на кардинал де Бонавенте, син на небезизвестния Дандоло, за поражението на Балдуин (не детето, което женехме за Елена, а за рицаря Балдуин от Фландър), нанесено му от Калоян при Одрин. Доколкото зная, в тая битка се е сражавал и осемдесетгодишният дож Дандоло, почти сляп и немощен, или по-скоро се е ветреел като знаме сред редиците на кръстоносците, обладан от гнева и мъжеството на своите преклонни години.

Това се случи първата нощ след двете нощи на почивка в Константинопол. Латинците ни поканиха в двореца Трул, който някога е бил велелепен и постоянна грижа на велики императори, а после ограбен от кръстоносците и отново възстановен пак от тях след падането на Цариград. Тук прославеният Анри Бетюн, син на небезизвестния Конон, четеше договора за предстоящия брак. Балдуин и Елена стояха на престоли в средата на Трул, а отляво и дясно зад струпаните трапези се редяхме ние, Ана, аз и Йоаким, после следваха бароните със съпругите си, разбира се, ония, които бяха довели съпругите си от Италия, Бургундия, Фландрия и Монферат. До Йоаким седеше кардинал де Бонавенте и те слушаха, както всички, с внимание. И толкова голямо беше вниманието на всички към договора, че никой, с изключение на мене не забеляза как двете бракосъчетаващи се деца,

царствени и благородни, се свлякоха под масата и се загубиха от поглед. Наложи се тихо да стана, да дам знак с очи на разтревожената Ана и да отида да ги диря. Намерих ги бързо в парка на Трул и понеже човешката порода е любопитна, затаих се за малко в храстите от олеандри. Ако това бяха възрастни младоженци, както е отсъдено от бога, нямаше място за такава скверност, но те бяха деца, осъдени на обручение, и това будеше у мене любопитство. Всъщност те бяха трима, защото с тях се бе повлякло и джуджето. Това джудже се премяташе в безброй салта с още шест свои събрата из залата, правеше смешки, прилекнало като куче, гълташе златиците, които веселите гости му подхвърляха, а после ги повръщаше и пъхаше в бездънните си джобове. Шегите на рицарите не са чак дотам изтънчени и богоугодни, но за това друг път.

И тъй, аз гледах с любопитство през храста. А олеандрите ме обвиваха с листа и с тежкия си аромат. Изпърво потръпнах и се уплаших — за малко да се издам, — защото те спряха под клонесто дърво и джуджето прехвърли през клона въже. После се дръпна и зачака в покорност. Елена първа се обади:

„Голям пердах ще падне, като ме хванат!“

„Кой смее?“ — запита Балдуин.

„Как кой? Ами, Ана, тя ми е майка!“ — отвърна Елена.

„Сега, като се ожениш за мене, ще заповядам никой да не те бие. Аз съм император! Разбиращ ли какво значи това!“ „Нещо като баща ми...“

„Император е повече от цар!“

„А императрица повече ли е от Ана?“

„Повече! — отвърна Балдуин. — А сега хвърли това!“ — и той дръпна аксамитената й рокля.

Уплахата ми преля в известен свян, тъй като Елена започна да се съблича и аз щях пак да се намеся, обзет от нечестиви помисли и невъзможност да проумея, защото делата божи и делата детски ще бъдат вечна тайна за мене. Не се намесих само по причина на това, че Балдуин добави:

„Ако се срамуваш, да се обърна?“

„А, не — каза Елена. — Гледай си!“

Прекръстих се.

Тя остана по ризка само и Балдуин с помощта на джуджето започна да я връзва през кръста. Недоумявах какво са намислили. Когато всичко беше готово, джуджето се обади:

„Ще моля нейно величество да не се бои, а ако се бои, да се откаже...“

„Дърпай!“ — извика Балдуин.

Джуджето дръпна края на въжето, Елена отскочи, направи опит да се превърти във въздуха, но понеже сгреши, малко преди да падне по гръб, джуджето опъна въжето. Увиснала на другия край, Елена леко докосна тревата и седна, като се смееше, за да прикрие уплахата си.

Сега излязох от прикритието си. Господи, прости ми всички помисли, но ми прости най-вече уплахата, която ме изведе от храста. Недостойна е тя. Защото аз се побоях да не би Елена да се удари и това да развали или отложи сватбата между тия две невинни души. Така трепери отрок, купил гълъби от тържището, да не ги изпусне, тъй като гълъбите са храна или играчка на децата му. И не помисля той, че птиците са божи и че бог е заповядал на птиците да летят. Ако човек се замисли, той навсякъде е нарушил господните закони и аз пак ще се попитам, както много пъти се питам, защо се раждаме чисти, защо не умираме чисти. Така животът ни би бил една безкрайна река, в която да къпем душите си, докато бог сметне, че те са чисти, и ги прибере.

С тия мисли в душата си отведох децата в Трул. Анри Бетюн привършваше четенето на брачния договор с думите:

„В лето господне шест хиляди седемстотин и тридесет и пето от Сътворението на света под клетва пред бога и пред Светата Майка от страна на самодържеца и царя на всички българи и власи Йоан Асен, от една страна, и, от друга, от великия съвет на бароните, представляващ непълнолетния император Балдуин, се сключи настоящият договор за брак, за мир и за размяна на крепости и земи... Амин!“

Елена седна до майка си Ана и Ана ѝ каза, че после ще я напляска, а Елена погледна към Балдуин, когото също мъмреше рицарят Еужен де Три, който му е вуйчо и настойник. И аз се прекръстих за втори път и за втори път обърнах взор към небесата с ням въпрос — господи, защо не слезеш и не напляскаш всички ни, а като ни напляскаш, погали косите на Елена, и косите на Балдуин погали... Техните коси са спуснати до раменете и са увенчани с малки коронки... Ти махни короните, господи, и ги окичи с венци от цветя, както някога се окичиха Мария и Йоан... Може би така ще е по-леко.

Тогава кипна гълчавата отляво на мене. Остри думи си размениха Йоаким и кардинал де Бонавенте. Но другите се намесиха и бързо смириха духовниците, които спореха чие дело е победата при Адрианопол — на римския или на православния бог.

Друго забележително не ми се случи, освен едно тайно напиване в стаята на Еужен де Три, който също се напи и искаше да доведе красавици, което аз отхвърлих въпреки пияния си ум. Но той не ме послуша и доведе жени, които танцуват, свирят на китари и пеят, чак от Теодосия, което селище е прочуто и казват още за него, че се прехранвало не от мъжете, а от жените си. И една от тях, като ме съблазняваше, откри, че се казва Мария, и тогава аз окитих главата ѝ с венец от цветя и после плаках на гърдите ѝ. Тя нищо не разбираше, още повече че аз в пиянството си зовях свещеник да ни венчае и съм твърдял още, че съм Йоан и че рано или късно ще седна на братовия си

трон и ще се оженя за Мария... Това много учуди Еужен де Три, но той нищо не направи от тия ми слова.

Така аз, противно на волята си, все пак изпълних волята на брат си да хвърля на латинците уловка... Но те не я поеха, за моя радост, но и Йоану не известиха... Друго нямаше. След два дена венчахме децата за слава на двете царства и за мир между людете на Латинската империя и на Българското царство.

ОТКЪС ДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Ако прелистим хрониките, ще видим, че и най-мъдрите владетели са сгрешавали, когато са искали прекомерно или когато са разгневявали небесата с липса на желания, което е все едно. Така Александър пожела да завладее света от край до край и умря във Вавилон, града блудница, когато вече нищо не искаше. Така Цезар обяви всички за свои поданици и роби, а себе си за господар на света и падна под мечовете на Брут и Касий в Рим, втората блудница-град. Тогава и Цезар вече нищо повече не желаеше от гения си. Ето и Йоан, колкото и да е несравним с тия мъже, в стремежа си да бъде пръв между съседите си, а — само един бог знае — може би измежду всички владетели на своето време, прикривайки се зад миролюбие, което е угодно богу, чрез сватби и сватовства уголеми България, като ѝ върна всичко загубено от Борил, и обяви, че повече домогвания няма. Той делеше нещата и делата на важни и значими и на прости и без всякакво значение. Така в купа на простите неща той постави не само вярата, но и законите, утвърдени между християните от векове. Да ожениш две деца, които още нямат нито пол, нито разум, не е чак дотам стидно и гнусно, но да свържеш православната си щерка с католик, това е вече срам пред самите небеса и пред вековете и костите на дедите ни. Аз по негова повеля и заповед изтърпях този срам, въпреки че не се въздържах и устроих разпри с латинците. Едната бе за битката при Адрианопол, а другата за причастието. Макар и един

срещу множество, въоръжен с правотата на Православието, вдъхновен от своята църква, която няма нито петно, нито бръчка, аз ги сразих или по-скоро бих ги сразил, ако не се намесваше постоянно Александър. Този човек е никаква сянка на брат си и ако Йоан мисли за себе си, че е слънце, то Александър се има за месец и смята, че трябва да грее тогава, когато слънцето се е оттеглило зад божия престол. Както ѝ да е, аз се завърнах в Търнов горд, а не посрамен, чист, а не омърсен и заварих отново латинци в Царевец. Те бяха търговци от Дубровник и Йоан вече беше приготвил грамота за свободно търгуване из България, като ги наричаше в оризмата си „драги и всеверни гости на царството“. Ето как лукавият малко по малко ни свързва с едно или друго за колесницата на схизмата. Аз не отричам, че десетгодишният мир е едно добро дело. Не отричам, че е драго на човек да пътува из моята страна и да се радва на тучни посеви и на сити отроци, на нововъздигнати храмове и монастири, на яки болярски домове и твърдини, на изгладени друмове и на брегове, довчера непристъпни, сега свързани с мостове. Не отричам, както твърди Йоан, че това е главното в управлението, но винаги се питам — не идва ли това благodenствие от сатаната и каква е цената на откупа. Рано или късно човек плаща и се разплаща за всичко, а най-вече за благodenствието си. А има и друго, Християнинът не тачи усърдно бога и неговите служители, когато не изпитва нещастия. И понеже човешкото око е ненаситно, днешното благodenствие утре му се вижда нищожно и то иска още и още, докато не го покрие пръстта. Не зная дали мислите на Йоан стигат дотук, или свършват пред тази пустиня, в която аз съм се впуснал. Защото животът на людете е пустиня и те непрекъснато я засаждат, без да разберат, че истинската градина на живота е след смъртта.

Снощи Йоан и царица Ана ме удостоиха с вечеря и понеже беше петък, те уважиха сана ми и ме угостиха само с постни гозби и аз повдигнах тези въпроси пред тях двамата нарочно, за да се поучи и царицата, която е закърмена в католичество. Ана се съгласи във всичко, но Йоан ме попита просто:

„Аз не отричам — каза той, — че има два живота... Но сега ни е дадено да живеем земния... А за небесния, като му дойде времето! Ти защо бързаш?“

„Всички трябва да бързаме... — отвърнах — защото господ е направил времето неусетно и още писано е «има дни за посев, има и дни за жътва...» Горко на оня, който пропусне времето“.

Йоан се замисли. Види се, не му е леко да спори със Светото писание, затова ми отвърна с една поговорка, която бе взел от куманите. Тая поговорка още баща му, Стария Асен, споменаваше, а и баща ми Белота понякога произнасяше. Ето какво ми отвърна Йоан не без размисъл:

„Отче свети! В писанието има всичко, дори и повече, отколкото е нужно за човека да живее правилно... А оня, който язди през степта, не бива да се спира пред различни неща, а само до река, под дърво и пред колиба, ако намери такива.“

Ние говорихме още за възвишеното и аз се уверих, че Йоан е твърде неподгответен в богословието и затова много истини остават за него в тъмнина, а си служи повече с поговорки, дори взети от куманите-езичници. И затова обърнах думата и я пренесох в област, по която бихме могли да вървим заедно. Но пак не се получи единомислие. Преди Елена да замине за Константинопол, царица Ана бе повикала същия този зограф Илия да нарисува дъщеря ѝ за спомен. Илия нарисува детето като живо и Ана ми го показа, като похвали много ръката Илиева. Позволих си да отбележа, че зографът не бива да рисува люде, ако те не са божествени.

„Всеки човек е божествен... — отвърна Ана. — Защото е творение господне... а децата са най-близо до бога, как да не ги рисуваме“.

„Но защо поне не е поставил в ръката ѝ нещо свято? — попитах аз, тъй като Елена държеше кукла, а всезнайно е, че куклите приучват малките към идолопоклонство и някои Събори са ги прокълнали. — С нищо зографът не е подсказал светостта на княгинята... Нали ти самата казваш, че е божие творение...“

„А хубостта? А невинността? А младенчеството? Това не са ли неща, достойни за твореца и за творението?“ — засмя се Ана.

Аз си припомних някакъв разказ, който бях чул, вече не зная от кого, че Ана е живяла цяла година в Рим и там гостувала на нечестив кардинал и другарувала с още по-нечестивия му библиотекар, а покъсно изгорен от папата. Види се, тази година не е минала без следа и много е възможно именно царицата да насажда безбожието у Йоан.

Когато слугите изнесоха зографията на Елена, Ана добави: „И царят мислеше като тебе, когато пожелах тази зография, и аз се бях отказала почти да имам при себе си образа на Елена, когато той сам повика Илия...“

Така мислите ми се потвърдиха и в моя беден ум се зароди план да се намери такава невеста за Йоана, която да го съблазни с нови земи и градове, но да е от нашата вяра, древна и мъдра. И прехвърлях през ума си всички възможни невести, като не пропусках дори и децата на съседните владетели из Православието. Спомних си и за Ирина, дъщерята на Теодор Комнин, която беше на десет години, но веднага я отхвърлих, тъй като с Комнините вече сме сватове. После си казах, че и това няма никакво значение, особено за Йоан, ненаситния, и изведенъж се проклех. Та аз започвам да приличам по безстыдност нему, а по глупост и угодничество на Александър! И нима човек до безкрай може да забогатява и да увеличава имотите си само със сватби?

Тогава внесоха благоуханен мед, но Йоан и него вгорчи с думи. И аз си припомних за меда, с който ме угостиха някога Борил и Целгуба.

„Щом сме поели дума за възвишени неща... — каза Йоан — нека продължим... Съжалявам, че Александър не е тута. Когато не го сърбят греховете, той обича такива разговори!“

С това ми даде да разбера, че Александър пак е изчезнал или по тъмни друми, или под стъкления похлупак, или лежи вече зелен в ложето си. Аз считам, че Матеус от Бургундия е магьосник, или — което е още по-лошо — измамник. Защото магьосникът все някак си, макар и с помощта на дявола, би помогнал, но измамникът — никога. В добрите времена, когато истинските християни са се уповавали само на бога и не са приемали никакви чародейства, такива като Матеус са били убивани с камъни или изгаряни на клада. Вече няколко пъти споделям с царя, че Матеус е вещер и петни двора, без да има полза и излекуване, но Йоан не поема и тая ми дума.

„Защо не отведеш брат си... — попитах аз — в Средец. Там са единствените в страната мощи против сърбеж и пъпчивост... И това са

мощите на светеца Йоан от Рилската обител... Носиш името му, царство ти, а не си се сетил за помощта му!“

„Зашо сте свели великите мощи и великата памет на светеца, живял по времето на царя Петър, до средство против сърбеж! — отвърна Йоан. — Още утре да обявиш на всички християни, че мощите на светеца повече не лекуват сърбеж!“

Той помълча от гняв, както аз от обида, а Ана, нали бог ѝ е отнел някои чувства, се смееше. После Йоан каза:

„Какви болести още лекуват тия мощи?“

„Слепота...“ — боязливо отвърнах аз.

„Добре... — съгласи се царят. — Друга?“

„Сакатост в нозе и в ръце...“

„И това е добре...“

„Безплодие у жената, царство ти!“

„Ето и това заболяване да махнете от името на светеца от Рила... и въобще от всички мощи да го отнемете... излиза, че мощите на нашите светци могат да помогнат там, където и най-здравите мъже остават без успех!“

Не бих описвал тази нощ и нечистите разговори, които водихме, ако не се случи нещо твърде забележително. Ние сме имали много такива нощи и такива разговори с Йоан и Ана, както и поотделно, и винаги сме се разделяли настръхнали поне вътрешно, защото външно не смея да настръхна, а Йоан много рядко показва гнева си. И тази забележителна случка ще преведа в писанията си, които не смея без божия благословия да нарека хроники, само защото тя потвърди мислите ми. Аз ги изложих по-горе, ще ги припомня и сега на вярващите. Не може до безкрай да си приятел на дявола, без божият пръст да се намеси. А божият пръст се намесва още по-сурово, ако катанинските дела са вършени в име божие.

И тъй, Йоан обсъждаше, или по-точно казано, ми заповядваше кои болести да предоставим на светците и кои са срамни — нещо, което никой владетел преди него не е порицавал или разпределял. Той стигна до това, че възхвали Матеус и ми съобщи, че Матеус преписвал за нашите врачове някакви римски и старогръцки книги, написани от езичници, в които се отделят една от друга различни болести и се дават лекарства. Съобщи ми, че Матеус поискал да му се предостави една от факториите на генуезците и там да лекува, защото оловните покриви

на факториите били много добри, от една страна, а от друга, генуезците скоро нямало да подновят търговията с нас, защото били изместени не без негова намеса от дубровчани. Тогава аз попитах не се ли бърка Матеус премного в божията промисъл, тъй като болестите са дадени от бога като наказание. Йоан ми отвърна, че бургундецът се намесва повече в дяволските работи с божия помощ и похвала, тъй като болестите са на дявола, който всянак се стреми да изтребва човешкия род. Тогава аз му отвърнах, че е все едно — както отбелязва свети Йоан Златоуст, — а именно че не е съдено на человека да отличава божието от дяволското с ум, а със сърце; и ако сърцето не успява да ги отличи, е по-добре човек да не се бърка нито в божественото, нито в сатанинското.

Тогава влезе Александър и аз настръхнах, защото новият събеседник във всичко е съгласен с царя и брата си. Но той не чу даже за какво спорим или по-скоро за какво разговаряме, а само глухо рече:

„Теодор Комнин е нахлул...“

Лицето на Йоан потъмня. Аз се прекръстих. Започваше война. Отначало ме обзе велика горест — две православни войски да се хвърлят във взаймоунижение пред лицето на латинците, вместо да се съединят и да ги заличат от земята, като семе драконово. После се възрадвах. Ето божия пръст! И понеже никога не крия помислите си от Йоан — а и нему хвала, той винаги държи да се говори открыто, — извиках:

„Прати пратеничество, Йоане! И моли сват си и брат си по корона и вяра за мир! Нали ти винаги си бил радетел на мира, сеяч на добросъседство, орач наговора!“

Йоан не отвърна нищо. Излезе от трапезарията, а по него, както винаги, забърза Александър. Господи, помогни му! Неговото рамо се е свлякло като стряха на отрошка хижа и червенината е полазила по врата му! И аз, бедният и низшият, останах сам с Ана само за да ѝ кажа:

„Ликуй, царице!“

Но и Ана напусна трапезарията, навярно водена от пъклени си замисли, които тя трябваше да доведе докрай, и аз се отправих към моя патриаршески дом, за да падна ничком пред образа на Христа и да го моля. За какво? За мир ли, или за победа на нашето оръжие? Нека Бог ми прости, но аз не знаех какво да моля и се молих безмълвно с

всичкия огън в сърцето си да ни прости бог греховете — и царски, и патриаршески — и да ни покаже правия път...

ОТКЪС ЕДИНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАСТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Теодор Комнин Дука Ангел не се смири. Той посрещна нашите пратеници, без да ти чуе, и ги поби на колове^[1]. Такова смъртно наказание никога досега не е било между християни. Дори безбожните сарацини, дори монголите, чиято родина е Азия, не познават такова наказание. А да не говорим, че пратениците са осветени от бога, или по-вярно казано, от божовете на всички народи. Така Теодор скъса и последната връзка на съседството и сватовството, още повече че откъдето поминеше войската му, оставяше след себе си руини и мъртвци. Не мога да кажа, че Йоан не беше готов за битка. Истината е, че докато той венчаваше себе си и близките си, докато съчиняваше договори, пишеше послания и градеше храмове, приготвяше и здрава войска. Тук искам да отбележа нещо, за което моля коленопреклонно прошка от небето. Не мога да се освободя от чувството, че Йоан се зарадва на измяната и клетвонарушението на страна на Теодора. Колкото и жестоко да е от негова страна, той с известно ликуване в гласа ми каза, когато научи, че неговите пратеници са побити на колове:

„Този човек е лош пълководец... той забравя, че и във войната трябва да има човешчина...“

„Той иска да развали съюза ни с латинците... това е всичко...“ — отвърнах аз — Ако му обещаеш...

„Нищо не мога да му обещая, освен поражение! — сурово отвърна Йоан. — По-изгоден миг да го надвием и да останем чисти

пред бога и людете няма!“

Ние язехме през полето, а в далечината се провиделяваха вече трите кола с нашите побити пратеници, оставени нарочно на пътя ни, за да ни ужасят. Един от младите боляри препусна нататък с дружината си, но бързо се върна с вик:

„Договора, той е осквернил договора ти, Йоане!“

И наистина боляринът, сега си спомням, че се казваше Радуил и земята му беше във Върбица при проходите, размахващо пергамента на оня договор, който аз приподписах с Теодор. Йоан взе договора в ръка и заповяда да се събере войската. Това беше добро, защото слънцето залязваше вече и от десетдневния поход людете и добитъкът бяха уморени много. Но той не даде покой, а нареди всички да застанат в боен ред и нареди още стоте глашата да застанат до него, защото щял да говори. А когато настана мъртва тишина и полковете се построиха все едно за бой, Йоан ми каза да стоя до него. После каза на войниците и глашатаите го поеха, за да чуе всеки.

„Войници! — каза той и както много други пъти дори не спомена знатните. — Теодор Комнин ни нападна. Теодор Комнин опустоши много земя и уби много наши братя, като сарацин. Теодор Комнин уби и моите пратеници, които му предложиха да възстановим мира. Ето ги! — посочи той в далечината. — И ги уби, както само селджукските турци убиват! Теодор Комнин погази нашия обет и договор и не само го погази, но го закачи и върху гърдите на едного от мъртвите пратеници! Бог няма да остави един окървавен договор без наказание! И аз ви казвам, вие сте оръдията на бога, вие сте воини на правдата, ваше е възмездието и вие ще го въздадете! Не гледайте знамената, които досега ни водиха. Аз ще събера всички знамена! И ще оставя само едно! Това знаме! — размаха високо пергамента той. — И това знаме ще носи брат ми Александър пред всички полкове, защото Александър, макар и от мое име, подписа този пергамент за мир и сговор! Това е!“

И той взе копието, набоде на него договора, опръскан с кръв, и ми подаде „знамето“. А аз, безумният и грешният, който веднага не разбрах великата чест да нося правдата на своето копие, го вдигнах високо и тръгнах след брат си пред полковете. А полковете мълчаха. Само биеха мечове с щитовете си и това беше по-страшно одобрение от всяко друго на думите царски.

После Йоан даде отдих на войската и прати разезди да разучат за разположението на ромеите. И в полунощ събра съвета и капитаните на разездите и изслуша първо капитаните. А те му казаха, че станът на Теодор Комнин е съвсем наблизо, отвъд реката, наречена Клокотница. И казаха му още, че ромеите са около два пъти повече и че войската му е съставена от гърци, от ломбардски наемници и още от стотина рицари с оръженосците си, купени кой знае от коя народност. И още му предадоха капитаните на разездите, че солунският император е тръгнал като на разходка през земята ни със семейството си, с цялата си свита и със семействата на всичките си боляри. А този Радуил от Връбница успял да приближи с пълзене до някакъв стражеви огън и чул воиници, които разговаряли на елински. Те вече знаели за приближаването на нашата войска и се боели, защото императорът постъпвал твърде безгрижно. И докато слушал стражите, чул още в далечината откъм огромните шатри на Теодор и знатните весела гълчава. И женски смях чул, и цимбал с лютня чул да свирят.

Тогава Йоан не позволи на никого от съвета да каже слово, а заповяда тихо да се разбуди войската и да се построи. И докато капитаните, катепаните, сезастите, стотниците и десетниците будеха и подреждаха войнството, тихо, както майки будят спящите си деца, той събра десетина от най-здравите и опитни воини и ги предаде към мене да охраняват „ знамето“ и живота ми. Половината от тях бяха воювали при цар Калояна и знаеха как човек може да се срази дори и с рицар. Нищо свързано не мога да разкажа за тази нощ. Помня само, че призори, още не беше се разденило, дори не беше плъпнала дрезгавина, ние тръгнахме без боен вик и без заповеди. А когато наближихме първите стражи на ромеите и се откъсна първият вик на ужас от тяхна страна, всички запалиха борини и факли и отпушиха гласовете си и се втурнаха напред срещу спящия лагер. Аз не мога да нарека битка това, което последва. То беше плен, пожар и изтребване на всеки, който се опита да вдигне меч или копие. Само около шатрите на Теодор и знатните се образува нещо подобно на онова, което военните наричат „костенурка“. Но тая „костенурка“ не съдържаше в себе си повече от триста или четиристотин бойци и ние твърде скоро счупихме черупката от щитове и започнахме да изтребваме вътрешността. Аз се оказах във вътрешността, ограден от десетимата. А те така ме пазеха, мене и „знамето“, че, слава на бога, не стана

нужда да убия нито един враг и оплiskам душата си с човешка кръв. Затова пък те убиваха пред очите ми, поваляха, газеха с конете си и аз не знам сега, когато си припомням всичко отново и отново, да им благодаря ли, да се възхитя ли на воинската им опитност, или въобще да прокълна всяко кръвопролитие, което взема железните мищици от нивата, от ковачницата, от всеки миролюбив и честен занаят и поприще и ги хвърля в безумието. А десетимата наистина бяха хора с железни мищици и желязно безсърдечие.

Така те убиха Димитър, сина на Теодор, младежа, когото бях поискал да бъде съпруг на Белослава. Той падна пред очите ни, пронизан едновременно от две копия, и майка му се хвърли, покри го с тялото си и зарида високо. Тогава в полумрака някой от моите прободе и нея. Господи, защо Йоан заповяда „знамето“ и аз да бъдем пазени от такива люде... но за война едва ли има по-добри. Тяхното време беше сега и тяхната жътва...

Не искам повече да описвам битката, наречена Клокотнишка, въпреки че други, които я описват, я намират за твърде кратка и не много кръвопролития. Аз не съм участвувал в други битки, защото по-късно обсадата на Константинопол не можеше да се нарече битка, въпреки че носеше гръмкото име нейна. Но и тази средноощна битка ми се струва достатъчна. Някои описват и подвизите на Йоан, който се сражавал като лъв, или по-варнно казано, като разярен орел. Никъде в боя аз не видях брат си, а по-късно той ми каза, че също не извадил меч, и като се усмихна, направи бележка на хронистите:

„Защо... — каза той — искат да направят от мене герой на една битка, когато аз не съм нищо повече от герой на един замисъл! Искаш ли да попитаме очевидци, че и Калоян не е сторил нищо повече при Адрианпол, освен това, че е дал верен замисъл на боя. И битките, и всичко останало, което царете си приписват или по-скоро им приписват, е дело на люде, като людете от десетката, предвождана от тебе...“

(Тая десетка аз предвождах толкова, колкото сърната предвожда елена, а беше тъкмо обратното. Те ме разнасяха в устрема си, за да

гледам подвизи и да държа във вдървена ръка „ знамето“. Но това не го чувствувам като безчестие, а, напротив, в битката аз бях почетен, както никой друг, и после за мене разказваха едва ли не колкото и за царя.)

Мъдър беше брат ми и познаваше истинските корени на славата. И оставяше да се говорят всякакви измислици. Но аз ще ги отмина.

Ето по тази причина ще прекъсна и описанието на битката, от която видях малко, но предостатъчно. Ще отбележа още само едно, че в паметта ми е останало едно поле, разделено от Клокотница на две, осеяно с огньове, огласено от крясъци и стонове, прекосявано от бягащи човешки тълпи и стада от мучащи или цвилещи добитъци. Остана смъртта на Димитър и майка му Мария, и още остана един епископ, който стоеше пред шатрата си с безумие в зениците, разпилял белите си коси, потънал в дълга бяла риза, вдигнал ръце към небесата за молитва. После той отправи тия негови суhi ръце към моите войници в те го отминаха, без да го поsekат и без да различат сана му. Просто отминаха старостта и безсилието и това донякъде ги въздигна. А когато те отминаха, солунският епископ падна по очи и зарида...

Като отминавам нощта, бих искал да разкажа повече за утрото. Това беше едно мартенско утро, вече стоплено от повея на близката пролет. Предполагам, че Теодор е мислил да води дълга, завоевателна война и затова е започнал похода си в март. Но ето че още в същия месец него го хвърлиха в нозете на Йоан. Хвърлиха го с вързани ръце заедно с всичките му боляри, колкото бяха пленени. А зад тях се редяха съпругите, децата и слугите на знатните. Още по-назад се виждаха грамади от струпана плячка и оръжието на пленените полкове. Нашата войска ограждаше всичко и нямаше спасение за никого от победените. Аз пръв забелязах сред враговете Белослава, а мъжът й Мануил беше на колене до брат си Теодор и ръцете му бяха вързани отзад, като ръцете на всички.

Йоан имаше много работа, затова и дълго време го чакаха да се появи от шатрата си. А когато се появи, първо се отправи към знатните ромеи. И първата му повеля беше жестока. Той спря пред Теодор, нито дума не рече за погазения договор, който аз още носех на копието. А и Теодор не го оставил да каже дума. Той вдигна глава и започна да вика, както някога Борил викаше към него в безсилната си ярост:

„Сега Константинопол е твой! Ти измами всички ни, варварино!“

Изглежда, най-мъдра от всички беше Ирина, защото, докато другите ромейски боляри също подеха вика на императора си, тя се измъкна от другите и понеже не беше вързана, като дете, прегърна баща си и започна да плаче и да го моли да мълчи пред съдбата си. Двама бранници я отстраниха и Теодор продължи да ругае и да беснее. И наричаше той брат ми с обидни прозвища... Вепър го наричаше, сват на сатаната го наричаше и сводник на собствените си деца... и жени...

Той все още не можеше да проумее, че е вързан, хвърлен на колене и победен. Тогава Йоан се обърна към своите и заповяда на Радуил:

„Всички знатни отведи в плен... В Търнов ще решим по-нататък съдбата им... А Теодор Комнин още тук, на бранното поле, ослепи с огън. Другата му участ също в Търнов ще решим! А ако още крещи, изтръгнете и езика му!“^[2]

Никога не съм виждала Йоан по-яростен и по-безмилостен... За миг той срещна очите ми и навярно прочете укор в тях. Затова може би се обърна към едного от глашатаите, пошепна му нещо и глашатаят хукна след Теодор и палачите. А душата ми възликува, защо и брат ми изведенъж смени лицето си, затвори го, покри го сякаш с було. После ми каза, че отменил заповедта си за езика... така че за палачите останали само очите на Теодор Комнин...

Йоан отмина, без да обърне внимание на дъщеря си Белослава, която беше впила очи в него. Тогава той свика отново глашатаите си и заповяда да съберат пленниците по-гъсто. А те бяха едно множество от около петдесет хиляди души, едно наплашено стадо, което мислеше, че ще го вкарят в кланица. Някои от ромеите още помнеха цар Калоян, който, бог ми е свидетел, не беше от най-милостивите към враговете си. Някъде зад нас се понесе вик. Теодор се бореше преди ослепяването. Войската настърхна — и от страна на победителите, и от страна на победените. Това е съвсем естествено, защото едните навярно трябваше да бъдат жертви, а другите палачи, а по човешката природа нито едното, пито другото е добро. Аз също чаках със затаен дъх, тъй като брат ми започна с жестокост. За Теодор го одобрявах в душата си, дори това е най-малкото наказание за вероломството му и за ненаситността му да бъде пръв. И молех в душата си бога да просветли Йоан и да не позволи в яростта си да се опетни с ненужно

кръвопролитие, така както в гнева си към слепотата искаше да прибави и немота на врага си. И гледах как вдигат Йоан на щит, а лицето му беше суроно и мълчанието, паднало над всички, беше суроно. А те вдигнаха щита на раменете си и Йоан, застанал, както е редно, пред людете, заговори. И докато говореше, за да разберат всички, глашатаите разнасяха думите му на български, на елински и на езика на ломбардите и генуезците, който е общ и се нарича италиански.

„След като всеки от пленените е положил всичко... — каза Йоан — ... което може да се нарече оръжие, а именно шлем, ризница, меч, копие, нож, лък, стрела, боздуган, франksка алебарда, тризъбец, топор, мизерикордия, двуостра секира... и прочие... да задържи дрехите си и онова, което носи със себе си от родината си, но не и плячка от похода и да се счита свободен... Защото винаги тираниите и клетвонарушителите съставят войската си от люде, взети насила, или от люде, купени, което е все едно, тръгнали от принудата на нуждата, а не от люде, обичащи кръвопролитието. И на всекиго да се раздаде по чифт опинци за из път, както и по торба с храна, за да не безчинствуват и грабят по пътя си. И нека се приберат с мир по домовете си, защото така повелявам аз, Йоан, син на Стария Асен, цар на всички българи и гърци“.

Повече не бих искал да прибавя нито дума към човеколюбието и милосърдието на своя брат. В никоя хроника не е описано такова великодушие. По-късно Йоан ми каза:

„Аз разсеях из земите, които завладях, тридесет хиляди люде, готови да целуват пак ръката и червените ми ботуши, както тогава!“

Защото тогава се случи нещо, което малко помрачи величието на случая, но аз и брат ми го запомнихме за цял живот, а навсярно и всеки друг измежду победените и измежду победителите го запомни. Пленниците отначало мълкнаха, после, разбрали думите, издигнаха приветствени викове, а още по-нататък събориха стражите, прегазиха ги, свалиха Йоан от щита и започна едно безкрайно целуване на ръката му, на ботушите му, на багреницата му и на всичко, което беше по него

и може да се нарече дреха. Някои се побояха да не би в ликуването да се намери черна ръка и да угаси светлите очи на великия цар, затова хвърлиха войници да спасят Йоан от ласките на пленниците и неколцина бяха погубени напразно.

Йоан се прибра в шатрата си с разкъсана багреница, уморен, с лице на нежит и седна на писан стол. Поиска само сухо грозде, даде и на мене и изпъди всички други. После отпусна клепачи и каза:

„Александре, сега аз съм най-могъщият владетел на полуострова! Хубаво стана, че Теодор Комнин ни нападна вероломно!“

Аз се прекръстих, защото винаги се боя от прекомерното щастие, но той зобна още няколко зърна, хвърли чепката на масата и пак каза:

„Сега франките могат да живеят в Константинопол само по моя воля...“

Погледна ме, като че ли очакваше да му кажа и аз нещо, но аз отново се прекръстих.

„Не се кръсти повече... — каза Йоан. — Клокотница ме научи, че е хубаво и полезно да се спазват договорите между владетели и държави... Аз няма да вляза и в Солун... — даде той. — Солун никога не е бил наш... В Солун ще поставя Мануил Комнин... като мой васал...“

Едва сега аз му възразих:

„Но Теодор разведе малко преди похода си Мануил и го отдели от Белослава... Защо водеше и Белослава в свитата си?“

„Може би за заложница или бог го знае“.

Не можа да довърши, в шатрата влезе Радуил и съобщи, че заповедта е изпълнена и Теодор Комнин Дука Ангел е ослепен. Йоан се обърна към мене:

„Изпрати му Матеус! Нека страданията му са по-малки!“ Когато Радуил напускаше шатрата, той се усмихна и го спря:

„Не му изпращай Матеус! Би било недостойно от моя страна! Повикай Белослава!“

А когато Белослава влезе в шатрата, той каза:

„Ти отвикна да целуваш ръка на баща си! И аз няма да ти подам ръка за целуване, нито пък сам аз ще целуна челото ти!“

Тя стоеше безмълвна. Той продължи:

„Станала си хубава като майка си...“

„Има ли значение! — отвърна дръзко Белослава. — Аз се женя и се разделям по заповед! Чакам, господарю, да чуя кой ще бъде бъдещият ми съпруг!“

Йоан се разсмя. Бутна писаната паница със сухото грозде към нея и каза:

„Яж, дъще! Навярно скоро не си яла бащина храна!“

Белослава се дръпна, но после взема. Взема грозде, но не зобна и така, с грозда в ръка, тя чу и дръзките думи на баща си:

„Ще се ожениш отново за Мануил... и ще владеете от мое име Солун и онова, което оставя от деспотството...“

Тогава Белослава се усмихна, но по-добре да не беше се усмихвала, защото не мога да определя кое вбеси Йоан повече — усмивката ѝ ли, или думите, които изрече:

„Ти дори и една война не можеш да завъртиш като хората... Ти и от войната правиш сватби...“ — каза тя.

Не искам да описвам гнева на царя, защото всичката милост, която той изсипа през този ден, трябваше да намери своето противостоеие. Не, Йоан не беше милостив по душа. Той беше милостив по разум. И гневът му се изля с всичката си сила върху Белослава, и той я ругаеше, и я навикваше като наложница, а тя мълчеше и както мълчеше, започна да си зобе от гроздето. Това съвсем влуди Йоан и той го грабна от ръката ѝ, за да го запрати на пода, и започна да тъпче зърната... И най-сетне на зърната изля всичко, което можеше да струпа на Теодор Комнин, на знатните му люде, на пленниците, на патриарха Солунски и на непокорната си дъщеря...

Но така стана най-добре, защото това е нищо с позора, който би поел върху себе си, ако тоя негов гняв не се изсипа над зърната... и над родното му дете, което аз за пръв път ще нарека опако и своеобразно, като всички от рода на Асеновци.

[1] Побиването на кол не е обичайно смъртно наказание за европейското средновековие. Може би влиянието от Азия, проникнало във Византия, а може би яростта на Теодор Комнин са причина той да прибегне до това смъртно наказание. В други хроники подобен факт не се среща. — Б.авт. ↑

[2] В своя труд севастократор Александър съобщава, че Теодор Комнин е ослепен веднага след Клокотнишката битка. Всички други

хронисти единодушно твърдят, че Йоан Асен му е наложил тази тежка присъда по-късно в Търново във връзка с подготвян от него заговор. Не съм в състояние да тълкувам съображенията на Александър за това противоречие с историческата правда, но го оставям така, понеже то придава повече динамика при композирането на трите хроники в една.
— Б.авт. [↑](#)

ОТКЪС ДВАНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

След Клокотница Йоан въздигна колона във вече построения храм на Свети Димитър и на колоната издълба надпис горд, но мъдър. Не искам да преписвам тук надписа, защото всеки може да го прочете в храма божи. А оня, който не знае да чете, все едно, няма да го прочете нито тук, нито там, въпреки че там може да помоли някой зрящ или някой духовник да му го прочете. И още повече в самия храм, поставен върху камък, а не на щавена заешка кожа, озарен от канделата и свещите, надписът звучи по-силно. Допущам, че онзи Илия, който още повече беше възненавиден от мене, а възвеличен от царя, не само е дълбал с длетото, но и е съчинявал думите и ги е подреждал по смисъл. Както и да е, искам да отбележа, че след Клокотница из европейските земи и царства, както и из азиатските, тръгна слух за милосърдието на нашия цар. Едни от владетелите му се присмиха и го имаха като жена му Ана за смахнат, а други му изпратиха писма за похвала и го молеха за дружба. Дори папата, този мъж твърде изкусен в притворство и управление, го нарече велик християнин и пример на другите владетели. Аз също му въздадох дължимото и само в едно го укорих пастирски — в ослепяването на Теодор. Но той ми отвърна, че тогава, веднага след победата, е нямал време да размисли, но и сега, много след нея, като размишлявал, стигал пак до същото. И обясни. Ослепяването имало две страни. Първо, не бивало едно злодеяние да бъде отминато само с милосърдие. И второ, всеки, спасил се от Клокотница, оценявал милосърдието по-

добре, когато зад него се криела зловещата сянка на един сляп император. Тук ще отбележа още, че Йоан никога преди победата си не наричаше Теодор „император“, а след нея го позоваваше така, за да се самовъзвеличи още...

Може би царят е прав, като не иска да се смесва добротата с глупост или безхарактерност. Той настани Теодор Комнин в Килифарево с дъщеря му, като му подари къща и двама слуги, но това е нищо в сравнение със света, който му отне. Никой, освен мене не посещава Теодор. На другите е забранено, дори и на Александър, който понякога настоява. Александър не прави това от човеколюбиви подбуди, а иска да е равен във всичко с мене. Може би го блазни и библиотеката на Комнин, която Йоан му върна и дори заповядда да пренесат с десет коли от Солун в Килифарево. Някои смятат, че това е подигравателна доброта от страна на царя, но аз знам истината. След като загуби и света, и светлината, „императорът“, или както наоколо го наричат кир Тодор, си връща света и светлината с книгите, които Ирина му чете. Няма какво още да описвам в този прокълнат дом, освен може би Ирина. Тя е тринадесетгодишна и не зная как да я наричам — дете, момиче или девойка. Възрастта, която тя има, е твърде обезобразяваща чертите и снагата, защото на нейните години бог е отредил тялото бързо да се развие, да се удължи, а лицето да заеме вид за цял живот. При това божие повеление се получава загрозяване на децата, както съм забелязал, но у Ирина това е недоловимо. Тя никак си изведнъж е станала стройна и красива, почти жена, а детското, което още се чете в очи и усмивка, както и в движения, само я прави още по-хубава. Нека бог ми прости тия думи, които никак не са прилични в устата на един негов слуга, и при това човек на преклонна възраст, но аз имам предвид бъдещето, когато я описвам. Йоан, по-късно, разбира се, преди да тръгне на поход срещу Цариград, искаше да я задоми за Еужен де Три, да ѝ осигури едно прилично съществование в дома на най-прославения рицар измежду франките и по този начин да изпълни един дълг към нея, конто той чувствуваше върху своята корона, след като отне короната на баща ѝ. Но тогава франките измениха и този брак, един от малкото бракове на Йоан, поставен без особени цели и подбуди, се осуети. Такава била волята божия, а може би бог нарочно е попречил, за да не изкупи приживе царят своя грях към това невинно и хубаво момиче.

Споменавайки това, стигам в своя летопис до ония дни, когато франките ни поднесоха в дар заграбените някога мощи на светицата Петка от Епиват. Това е достойна страница, която може да се притъкми към славното ѝ житие, ако в подаръка на франките не се таеше и коварство. Или по-скоро тяхното коварство беше посрещнато от друго и на него се отговори със същото. Но нека разказвам поред, така както бог отсъди да се случат нещата в една мъдра последователност, пълна с неговия промисъл и неговата вездесъщност, защото тогава Йоан освободи от бреме униата Василий поради старост и поради естественото настъпване на умствена немощ заедно с възрастта. И въздигна мене. И всички ликуваха, дори обезумяха от ликуване, а само неколцина разбираха — разреши ми, господи, да се поставя сред тези неколцина, — че идва краят на Латинската империя и на дяволските домогвания на Рим.

Затова той натовари мене и Александър да посрещнем франките при границите на държавата. Така ние ги посрещнахме под Боруи и доста преди Адрианопол. То беше невиждано и нечувано шествие, поголямо от всички шествия, конто помня. Дори надвишаваше по величественост и многолюдие шествието, което посрещна и съпроводи, а по-късно и изпрати до гроба светеца Сава, братът на сръбския крал Стефан, подвизавал се в Сирийските пустини и прогласен за патриарх на Сърбия. Искам да кажа, но за това друг път, как Сава като патриарх дойде на братско посещение при мене, как Йоан и Александър, а и Ана го отнеха от моя гостолюбен дом и го направиха свой гостенин, за да говорят с него за възвишени неща, и как Сава почина от оgnеница в царския дворец. И не му помогна никой, нито молитвите на целия български сном от духовници, нито свети мощи, нито Матеус. Това беше божи пръст, тъй като патриарсите не бива да се оскъряват един друг, нито да почитат царете повече от своите събрата по пръст и миро. Сава беше мъж учен и просветлен и както разбрах, той допадаше много на Йоан и Йоан на няколко пъти после ми даде за пример него с делата му, с любовта му към Сърбия и с това, че цял живот радеял да навлезе в Сърбия светлина. Но за това, както и за пренасянето на мощите на Сава в Сърбия и за провъзгласяването му за светец, друг път, а може би и друг път да не пиша, защото волята на отеца невинаги съвпада с волята на людете и техните начинания, както и в техните прогласи за святост и отличие.

И тъй, като отбележа, че по заповед на Йоан аз обявих и от името на българската патриаршия за светец тогава Сава, царски брат, ще продължа. Прости ми, господи и света владичице наша, не от корист и не от лукавство споменавам колко е лесно за царските родове да издигат светни измежду людете си. Не давай, господи, утре Йоан да ми заповядва и неговия брат Александър да провъзглася за светия, защото той — както и царят, и самият Александър — твърдят, защото, казах, той, Александър, поемал греховете братови на собствения си гръб и болестта вече пълзи по лицето му; а помогни, господи, час по-скоро и него Йоан да задоми, както вече се говори, за внучката на Стефана Сръбски и дай, боже наш, да народят деца и внуци, за да се отмажне завинаги този пъпчив мъж от Търнов заедно със стремежите му.

Така ние с Александър посрещнахме шествието между Адрианопол и Боруи, недалече от крепостта Панагелум, която е самата граница. Той носеше вече висока яка, за да прикрива червенината, полазила и по бузата. А аз го утешавах с известна вътрешна наслада, че мощите на идващата светица биха могли да му помогнат повече от живака и сярата, които постепенно го изпиваха като пиявици. А в самото шествие имаше нещо скверно. То се предвождаше от католически духовници, които пееха неразбираеми латински химни. Носеха хоругви, кръстове, фенери и идоли, направени от дърво или кал, което е недопустимо от правата вяра и напомня езическото. Но човек се уморява цял живот да се бори със суеверие и ереси и аз ще отмина този въпрос с вътрешния си смут и негодувание. Нека и светицата прости, че един православен цар и патриарх са позволили такава гавра над мощните ѝ.

Наоколо яздеха рицари в пъстроцветни дрехи, във всеоръжие, заедно със сержантите си и валетите си. Това беше право, защото те охраняваха огромно съкровище, и при това нетленно иечно. Малко след това, се зададе копията, на която бяха поставени мощните. О, радост над радостите! О, щастие над всяко щастие! Нетленната се връща в земята си, в отечеството си и аз си представям какво ликуване е било и във висините, където обитават чистите и непорочни души на праведниците, както и душата на самата Петка от Епиват. Мощите бяха положени в тежък ковчег от черно дърво, оббит със злато, сребро и безценни камъни, а теглеха коне рицарски, наметнати в траурни савани с бисерни наочници. Косята и самият ковчег

заслужават също похвала, но ко чияшът сякаш нарочно беше качен на нея за гавра и срам на цялото Православие. Най-първо беше бръснат, после дрехите му бяха без всякакво отличие на сан или духовно звание, а всеизвестното е, че такива нетленни останки могат да се возят само от лице духовно и колкото званието му е по-голямо, толкова повече е почитта към светицата или светеца, който се пренася. Описани са дори такива случаи, когато при пренасяне на мощи патриарси и архиепископи отпряват конете и сами да се впрягат. Но къде такова благочестие и смирение у латинците! Впрочем дрехите на коларя бяха на сержант или на валет, макар и нови и ярки. Но да отминем това с възмущение. След ко чията следваше друга, о, срам, о, падение, много по-пищна от тази на светицата. И в нея се возеше, а не ходеше пеша кардинал де Бонавенте, заграден от нова група рицари и оръженосци, между които съзрях огромния Еужен де Три.

Накрая, а и от двете страни на шествието се движеше безброен народ, който на цели поприща придружаваше нетленната, като произнасяше молитви, пееше химни и се бълскаше да се докосне о целебния ковчег. Това донякъде разваляше тържествеността на шествието, но винаги е било така. Пренасянето на мощи предизвиква истинско придвижване на народи, на цели градове и села и отвсякъде се стичат люде, които следват останките.

Когато ни забелязаха пред твърдината, някой даде навярно заповед и сержантите започнаха да пъдят народа, който о мъка и плач се отделяше от ковчега. Пред самата крепост шествието спря. Сега аз забелязах, че в ко чията при кардинала се намира и Елена, нагиздена и пременена по фрушки. Навярно Йоан и Ана са помолили да я доведат, за да се порадват на омъжената си рожба. Елена подаде главица и като ни съзря с чично ѹ, поздрави ни мило и усмихнато, но на фрушки език, от което аз останах също много недоволен.

Понеже тук беше граница и мощните я преминаваха, все едно че идват от един свят в друг, налагаше се да извършим тържествено богослужение. Кардиналът предложи първо то да бъде извършено на латински на тяхна земя, за да чуе светицата с каква почит и скръб се разделят с нея франките. Но аз заявих, че нито земята отвъд нашата граница е франкска — сиреч тя никога не е принадлежала като диоцез на папата, — нито самата Петка някога е слушала литургия на латински, и дори ловко намекнах, че простата българска светица не

знае този език. Тогава кардиналът заяви, че ще чака заповед от баронския съвет в Константинопол, защото така му е наредено, или намеса на самия Йоан, който щял да го разбере. Той устрои стан на „тяхна“ — казвам „тяхна“, понеже нямам друга дума, или е по-точно да кажа на заграбена — земя и ние чакахме две седмици решение на спора си. А то дойде като гръмотевица, нахлу при нас като вепър или още като наводнение в сън среднощен.

В една ясна нощ пристигна Йоан Асен и ме вдига от постелята с вик:

„Отче свети, докога ще се караш за нищожни неща...“

Не ме оскърби с лоша дума, но потискаше гнева си и пак по своя обичай извъртя работите в своя угода. Той представи на латинците нашия спор не като спор, а като молба, излязла от него, да го почакаме и да потърпим при неизгодите на една гранична твърдина, за да можел лично да посрещне мощите и да ги придружи с първите си люде до богоспасената престолнина Търнов. Това се разгласи и на народа по цялото царство. Това беше лъжа и което е още по-лошо — измяна на Православието. Йоан нареди на другия ден да се извърши латинското богослужение и сам присъствува на него, като отведе знатните си и брат си Александър. Мене уважи и пощади, спести ми позора, като прие болнавостта ми за истинска, целуна ръката ми, и светия осмольчен кръст целуна, прие благословя ми и се отправи. А аз останах в размисъл и обръщах в себе си хрониките и житията, но никъде не намерих подобен случай, за да оправдая царя си.

До дома на граничния катепан, в който бях отседнал заедно с Александър, достигаха напеви и особено силно се чуваше хорът на монасите и звуците на онова чудовище с многото тръби, което те носеха със себе си на талига. За това чудовище се разказва, че било неотменно в богослуженията им и обикновено го взидвали в храмовете си поради големината му. Но ето че те имаха и други такива, които носеха на талиги. И чувал съм още, че изнасяли подобни чудовища, за да свирят на тях и при битките си. Цялата войска запявала тяхното „Те деум“, а чудовището пригласяло, дори и когато гърмът на битката го заглушавал или вражката сила го насмитала. Има всякакви разкази, но аз няма да ги прилагам тук, защото така, както стоях затворен и унижен в дома на граничния катепан, в пустия град — всички се бяха стекли на литургията, — мислех за слабостта на човешката душа. И между

мислите ми се промъкна една малко лукава и не съвсем чиста помисъл. Защо Йоан е пожелал да види Елена? Нима това невръстно дете, откъснато от майчина гръд, за да се задоми, може да изтърпи праха, потта и поприщата на един толкова дълъг път без опасност? И сега за пръв път се усъмних. А за да се усъмня, ми даде повод и друго. След победата при Клокотница Йоан Асен се надяваше много да бъде припознат от баронския съвет за настойник на Балдуин, което значеше да взема често пъти важни решения от негово име, или по-точно, да управлява, без да е завоювал Константинопол, от Константинопол. Но баронският съвет определи за настойник на, малолетният император другиго. Това беше прославеният рицар Йоан де Бриен, крал на Ерусалим, навършил осемдесет години в непрестанни походи от Европа до никога неотвоюваното си кралство. Йоан прати пратеничеството и то поздрави новия всъщност император на Константинопол, още повече че веднага след избора му за настойник Йоан де Бриен беше символически коронясан от папата и за съимператор на Балдуин. Не криеше ли това обида и пренебрежение към Йоан, който всъщност се явяваше баща на императрицата и дядо на императора, Балдуин, както и дядо на осемдесетгодишния. Или у Йоан честолюбието също, както всяка друга добродетел, се подчиняваше на плановете му? Ето върху тия „неважни“ неща мислех аз, докато стоях самотен в Панагелум и чаках да свърши скверният обряд на франките, който също беше позор за нас...

А чудовището бучеше с огромните си тръби над целия град и пречеше донякъде на мислите ми, защото ме изпълваше с гърма си. Но гърма на моите тревоги нищо не може да заглуши.

ОТКЪС ТРИНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА АНА, ЦАРИЦА БЪЛГАРСКА

Ние приехме Еужен де Три за втори път в същата зала, въпреки че аз настоявах да го приемем в друга, за да помисли, както си е и всъщност, че дворците ни са обширни. Но Йоан се възпротиви, като заяви, че никак не се интересува от женска суета и какво ще кажат чужденците за дома му. И тъй, ние приехме барона, както го приехме и първия път. Той ни поздрави от името на Йоан де Бриен, когото те набързо и много хитро избраха за настойник на Балдуин. Първо кралят на Ерусалим няма кралство и освен това той надхвърля осемдесет години, което значи, че бог може винаги да го прибере в своето войнство. Казват, че де Бриен все още влизал в битки на полебрана, както и в попрището на любовта още имал подвизи, че умът му бил ясен, а характерът му твърд. Аз като насьн си спомням как той се отби в Буда при един от многобройните си походи, това да е било преди двадесетина години, а аз да съм била вече сравнително разумно божие създание. Тогава още той ми изглеждаше недотам запазен воин, както що се касае до десницата, така и до яснотата на разума. Но кой знае, учени мъже твърдят, че в късна възраст на людете започват да им никнат нови зъби, тялото им да се подновява и подмладява и умът им да става бистър. Дали е така, не зная, защото още не съм виждала млад столетник, а столетници съм срещала. Дано Йоан де Бриен да е от чудесата на естеството! Или по-скоро да е един от ония библейски патриарси, които са се сдобивали с челяд на двеста или на петстотин

години. Тогава баронският съвет в Константинопол ще остане жестоко измамен в надеждите си.

Когато Еужен де Три поднесе приветствията на мъжа ми от името на ерусалимския крал, навярно Йоан се е водил от същите мисли, тъй като той му пожела дълголетие и щастливо плаване върху кораба на държавата. За де Бриена те повече не говориха от уважение към себе си. Аз попитах Елена слуша ли и доволна ли са от нея, а де Три ми отвърна, че са много доволни и дори изненадани от живия й ум и от телесната й подвижност. Тя, Елена, не само научила за две години латински и фрушки, но можела да язди, да се упражнява на рицарски кон, който е направен от дърво с халки, да прави салто и всички воински упражнения, които и Балдуин правел. Въобще те с Балдуин били отлична двойка и навярно нямало на света по-говорни съпрузи. Не зная дали сериозно, или на шега де Три отбеляза, че хората трябвало да възприемат такъв начин на бракосъчетание, а именно да се задомяват от деца, за да свикват още от млечна възраст един с друг и после да са щастливи. Йоан не възприе думите му, дори не се усмихна, въобще той оставил на мене да водя разговора с госта и пратеника и се намеси едва когато Еужен де Три попита колко дни са необходими за родителските сърца на техни величества да се нарадват на рожбата си.

„Не зная, бароне — отвърна Йоан, — има ли срок за бащиното и майчиното сърце... Прости, но не зная какво да ти кажа...“

Тогава те заговориха за Клокотница, а от Клокотница стигнаха до красотата на Ирина Комнин. Йоан каза:

„Това дете е толкова хубаво, че аз бих направил всичко да го задомя прилично и бих му дал в зестра цяло despotство, стига само да се намери умен и достоен човек... Така ще изкупя и един грях пред душата си и пред бога, защото децата в нищо не са виновни за греховете на башите си!“

Де Три каза, че рицарят е прав и че стремежът му е похвален, но той самият е доста по-възрастен и при това два пъти овдовявал, иначе би споходил Ирина, за да се увери в красотата й. Рицарят се шегуваше. Шегуваше се и Йоан, но те и двамата навярно виждаха някакви възможности за нещо повече от шеги в словата си.

„Тъй като може би ще ви забавя — каза Йоан, — докато се радваме на Елена, няма да е лошо да посетиш дома на Комнин в Килифарево! Сам патриархът ще те заведе... Щом не удостояваш себе

си, то може би ще намериш някой друг достоен измежду прославените барони?“

Тази вечер и този прием бяха много по-добри и много по-сърдечни от миналия и аз предполагам, че Еужен де Три си отиде доволен и не само доволен, но и обнадежден в някакъв свой план. Не мога да разбера и досега защо беше нужно Йоану да му говори за Ирина Комнин и за свои грехове, тъй като цял свят обвини Теодор, а него оневини и дори намери за прекомерно великодушен. Това са тайни в характера на съпруга ми, които никога няма да отгадая. Разбирам, че бе намислил да скъса с латинците, след като го замениха с де Бриен и донякъде го направиха посмешнице. Разбирам, че трябваше да тай замислите си, докато вземе решение, или по-скоро докато не получи отговор от Нимфея. Напоследък той твърде любезно се държи с Йоан Ватаци и неговите пратеници, които зачестиха. Но можеше да говори всичко друго с рицаря. А дали не искаше да му припомни, че след Клокотница той е най-силният владетел на полуострова и един от най-силните в Европа. Владетел, който взема и дава в зестра цели деспотства. И заедно с това не искаше ли Йоан да му покаже, че има възвишена душа и ненужно е оскърбен с недоверие от папата и от баронския съвет. Зад неговите на пръв поглед празни приказки винаги се криеше нещо. Ето той задържа Еужен де Три, кардинал де Бонавенте и огромната тълпа рицари и монаси в Търнов, за да се радва на чедото си, и това навярно беше своеобразно отмъщение. Така си мислех аз, бедната, докато един ден — а беше минало месец от пристигането на мощите на света Петка — разбрах истината. А за да разберем всички истината, Йоан устрои цял празник, на който Елена беше в средината, понеже и денят се случи Света Елена. У българите има такъв обичай от незапомнени години: да посрещнат гости в деня на светеца, чието име носят. И тачат този ден повече от собствения си ден на рождение, обратно на нас, католиците, които нямаме друг собствен празник, освен рождената си дата. Тогава служините нагиздиха Елена, а аз и Йоан я огледахме да е прилично облечена пред гостите и я нагиздихме по български обичай, а не по латинския, за което тя много ни се разсърди. И се събраха гости, които не мога да изброя. Ще спомена само, не дойдоха и патриархът Йоаким, и повече от сто велики и мали боляри, и Александър дойде, и Ирина Комнин доведоха като дете при дете, а още и други деца на първи люде

имаше. И започна угощение, достойно да се нарече пир. В едната стая пиеха големите, в другата играеха децата. А се случи така, че Елена и няколко деца се отделиха в трета стая и тя започна да им показва рицарски упражнения. Някои от възрастните също надникнаха и се събра народ да гледа. На мене ми беше драго, драго беше и на баща й, и на останалите. А Елена имаше какво да покаже, невидяно в Царевец. Първо тя каза няколко молитви на латински и изпя няколко химна. После, като ги казваше или пееше, показва упражнения във въздуха, при които ловко падаше на нозе. Показва и други рицарски бойни хитrosti! И понеже това беше прилично за едно царско дете, тя го направи много пъти, като не преставаше да бъбри на латински. Някои споменаха, че е ерес да говориш божествени слова и да се въртиш във въздуха, както и да „падаш от кон“, и се породи спор. Тогава Йоан се обърна към патриарха и го запита ерес ли е, или не е. А Йоаким се обърка пред множеството и отвърна:

„Като се има предвид, че някои от божиите слова се произнасят с глава надолу, трябва да се приеме за ерес, още повече че някога е имало и такава ерес. Но като се има предвид, че това го прави безсъзнателно дете, трябва да бъдем великодушни и да го отдадем на душевна простота, както и на зловредно влияние от други.“

Аз се пошегувах:

„Ако всички се научат да се въртят във въздуха, когато казват молитвите си, ще бъде много по-интересно в църква, отче свети!“

Йоаким отвърна, че е греховно дори на шега да се произнасят такива слова, и ние още много се смяхме, защото Елена ни показва и други неща, научени в Константинопол, като твърдеше, че рицарите всичко вършат, като заедно с това се и молят богу.

Когато гостите се разотдоха и ние останахме сами, исках да кажа Йоан, Александър, аз и Елена, тя се сгущи в мене и попита:

„Сега, когато се налудувах и направих толкова много, ще ме биеш ли?“ — и в очите ѝ имаше дързост, дори желание да ѝ отвърна, че ще я бия.

Но аз не задоволих това желание, защото кой знае какво си бе наумила.

„Не! — казах. — Днес беше твоят светец и няма да те бия, но утре ако ми направиш същото сбогище или позорище, ще те

напляскам, императрице!“ — и не се сдържах, притиснах я и я целунах.

Елена се изскубна от прегръдката ми и извика:

„Тогава Балдуин ще те погуби! Ще ти обяви война и ще те погуби! Аз ще му заповядам, а той ми се закле, че ще изпълнява всяка моя заповед! И ме накара да го ударя с меч по рамото, за да остане завинаги мой васал!“

Александър и баща ѝ слушаха нашия глезен разговор, в който ставаше дума за много странни неща, и се усмихваха. Аз се престорих на уплашена и започнах да я моля за милост и да ѝ обещавам някои от моите кукли, но тя беше неумолима. Тогава започнах да плача и Елена се смили, като намали наказанието ми — Балдуин само щял да ми се скара, дето съм искала да я бия. Но аз останах неутешима, тъй като Елена беше прелестна в спора си с мене, а пък и душата ми отдавна беше зажадняла за нея. Тогава се намеси в играта и Йоан, но се намеси грубо и развали всичко.

„Успокой се, Ана... — каза той. — Елена не може да ти стори вече това, защото няма да се върне при Балдуин...“

Ние и двете вдигнахме очи към него и Йоан продължи:

„Те не я искат повече в Константинопол, пък и аз не я давам! Йоан де Бриен е намерил друго момиче за Балдуин!“

„Лъжеш! — извика Елена. — Балдуин ще обяви и на тебе война, лъжецо! Още сега си тръгвам с Еужен де Три!“

„Еужен де Три си замина тази сутрин за Константинопол!“ — отвърна Йоан.

Това вече на нищо не приличаше. Елена с вик се хвърли да напусне стаята и да прекоси навсярно Търнов и да отиде в стана на латинците. Но баща ѝ я хвана и каза строго:

„Аз не лъжа, Елена, и ти трябва да ми се покориш“.

„Лъжец!“ — викаше Елена и диреше помощ с очи от мене и от чично си Александър, което и на двама ни разкъса душите, а може би и на безчувствения ѝ баща.

Ние двамата стояхме изненадани, а Елена се гънеше в прегръдката на баща си и ридаеше:

„Ти си го направил! Ти! Ти си целият направен от катран! Ти си най-омразният баща! Всички те мразим! Всички! Искам си Балдуин! Искам го...“ — ридаеше Елена и аз не зная дали някога друга невеста

така горко е ридаела по съпруга си, защото у Елена се смесваха истинска обич, истинско приятелство и чисто простодушие в един копнеж по Балдуин, какъвто зряла душа никога не може да изпита.

Повече нямам сили да описвам. Не ме заболя главата — впрочем тя ме болеше малко, когато започнах, а сега ми мина, когато отново съпреживях обичта на дъщеря си, — но не мога още веднъж да си представя нейното разплакано лице, изкривено от отчаяние и страдание. Не мога да възпроизведа и другото — как отчаянието и страданието преляха в гняв и как Елена удари с все сила баща си по лицето, удари царя и самодържеца на всички българи и гърци, един от най-силните мъже в Европа, и нека бог ми прости, а и на нея да прости, удари го така, че от носа му рука кръв...

На утрото си мислех за много неща... И за своето детство си мислех... Баща ми Андрей беше нежен с мене и още повече че се боеше от подвижността на чувствата ми и от тромавостта на снагата ми... С Бела съм си разменяла плесници, но Бела не беше тогава крал... Намирам, че Елена не прилича на мене... Повече прилича на Асеновци... на баща си, който, колкото и привидно да е крътък и говорчив, толкова вътрешно кипи от ревност и желания. И Александър е такъв. Никак и никога не съм вярвала на Александър, когато се държи смилено пред брат си и му търпи всичко. Другиму не търпи, дори на мене, дори на патриарха. Целият им род е такъв. Чично им Калоян е заравял живи враговете си и ромеите са го наричали Кучето Калоян заради жестокостта му. Неслучайно людете на тия властен род са загивали един след друг от ръката на боляри. Неслучайно те са искали да бъдат над всички в тая държава. Ето и Елена удари баща си и царя си по носа, така че рука кръв...

ПРИБАВЕНО СЛЕД ВРЕМЕ

Написала съм дързости под влияние на непосредственото. Родът на Асеновци е бил прав, като слушам разкази или чета записаното, и въобще прави са всички родове в Европа, които управляват твърдо държави и не търсят своеволията на знатните. Не може и не бива една държава да се дели между много люде и тия люде да се крамолят. А колкото до Елена, аз я разбрах, но за това по-късно. Самият Йоан не се появи няколко дни пред нас. Какво ставаше с душата му или по-скоро с носа му, не зная... и не узнах...

ОТКЪС ЧЕТИРИНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Понеже горещините бяха незапомнени и по-скоро приличаха на поличби, отколкото на нещо естествено, ние пътувахме нощем, както съм чувал да пътуват сарацините в техните необятни пустини. А нощем се захлаждаше толкова, че трябваше да увивам Елена в кожух и да я слагам на коленете си. Нарочно забраних кочияшът да смазва главините с катран, за да пее кочията, и тази песен, забелязах, приспиваше Елена. А докато да заспи, тя гледаше звездите и аз ѝ показвах и разказвах, каквото бедният ми ум знаеше.

„И небето е пълно с животни — казвах ѝ аз, — виж как орелът е разперил звездите си като крила, онова там е лисицата... тя дебне гъската, но никога не я улавя, защото през лятото е зад нея, а през зимата минава отпред... Оная... оная... ярката... тя е на челото на крилатия кон Пегас... Това е север... Малката мечка и Голямата... Лъвът... Кучето... и Саламандърът... звездици, малки като тебе...“

Тя ме попита веднъж, какво е това саламандър. Разказах ѝ. Тя ме попита:

„Ти виждал ли си го?“

„Татко ти е виждал...“ — усмихнах се аз, като си спомних, че Йоан често ме наричаше „саламандър“, като ме оприличаваше на животното, което минава през огън и вода, през земя и през въздух, без да се повреди. Но Елена не носеше вече в сърцето си своя баща, затова се сгущи още повече в мене и пак попита:

„Има ли в Никея саламандри?“

„Не зная... — отвърнах аз. — Тези животни се появяват във всяка къща и най-често вземат човешки... Много е мъчно да ги определиш и различиш...“

Тя се замисли, после прегърна врата ми — бедното дете не се гнусеше — и пошепна на ухото ми, че иска да слезе. Разбрах. Спряхме. Елена ме хвана за ръка и каза, че я е страх, и аз я отведох в храстите, като не пущах ръката ѝ. Когато пак потеглихме и главините запяха, тя каза:

„Аз не съм момиче...“.

„Защо?“ — запитах аз.

„Саламандър съм и никой друг, освен ти и аз не знаем, че съм различно дете от другите... дори и от Балдуин...“.

Не трябваше да ѝ разказвам такива неща. Бедната, тя още тъгуваше за Балдуин. Навсякъде се разбирали отлично, както малко съпрузи по тази земя се разбират. Но не споменаваше името му. Покъсно научих, че и Балдуин молел съвета на бароните и настойника си Йоан де Бриен да ни отворят война за Елена, както някога древните са водили война за жена със същото име. Когато размишлявам, стигам до заключение, че никой никога не е водил битки за нищо друго, освен за плячка или за защита. Но людете обичат да започват войни в името на възвищени неща. Ако латинците искаха война и не се бояха от нас, биха я започнали в името на детската мъка и любов и поколенията щяха да получат още една легенда. Но те се бояха и чакаха с трепет тъкмо обратното — да бъдат нападнати. Може би аз носех не Елена на коленете си към Никуея, а носех греха и войната. Може би тя е допущала не в ума, а в сърцето си това, защото пак ме измъчи с въпрос:

“Ако той — за Йоан, за баща си, тя говореше, без да споменава името му, както и майка ѝ беше „тя“ — превземе Константинопол, ти ще го склониш ли пак да ме разведе и пак да ме върне на Балдуин...”.

Господи, колко превратни са човешките помисли. Години минаха и мнозина вече не са между живите, и Елена разцъфтя и се превърна в жена, баща ѝ не дочака, и майка ѝ не дочака, а аз дочаках и знам колко много обикна тя мъжа си Теодор Ватаци, за когото трябваше да бъде омъжена след няколко седмици. Тя му даде синове и внуци, някои от които прославиха имената си и станаха императори на Константинопол. И понеже след сватбата ѝ в Калиполис аз повече

никога не я видях, освен за много кратко време, чувах от други, че Елена забравила българския език и българските обичаи, а за Балдуин, който умря по-късно, дали бе забравила. Това никой не ми каза, въпреки че аз подпитвах в стремежа си да науча нещо повече за човешката душа, но така и не научих...

И тъй, ние стигнахме в Калиполис, твърдина от сам проливите, която император Йоан Ватаци беше превзел от латинците заедно с още няколко крепости. Той готвеше нова обсада на Одрин в стремежа си да остави Константинопол без всякаква земя наоколо и по този начин, ако не веднага, то след време да го завладее и така да възстанови честта и славата на империята. В Калиполис ни посрещнаха любезно и с нужната почит, но Йоан Ватаци беше малко озадачен от две неща. Първо, защо с нас не идваха родителите на Елена, и, второ, защо аз не нося със себе си никакъв договор, освен едно дете. Отвърнах му благоприлично и на двата въпроса:

„Царица Ана ще дойде след два дни, защото Елена не иска да пътува с нея, а с мене, нейния чичо — казах аз. — А цар Йоан Асен е затънал в царски дела и не може да се откъсне от тежката верига на управлението.“

По втория въпрос, който беше може би много по-важен, казах следното, доколкото си спомням, а именно че едно дете от царско коляно струва повече от всеки писан договор. Тогава Ватаци попита:

„Но аз исках съпруга за сина си, а не заложница за неща, по които въобще не сме се договаряли...“.

Предложих да се върна в Търнов заедно с Елена и Ана, разбира се, за да се посъветвам с брат си, тъй като той не ми е казал нищо за договаряне, освен за един чист и непорочен, осветен от бога брак.

Ватаци размисли миг и отвърна:

„Добре! Няма да се връща! Ако Йоан Асен не бърза е православния съюз, то и аз сам ще свърша всичко... Стига само той да не ми пречи с деяния...“

И тук не му дадох надежди, като заявих, че не мога да му отговоря нищо, тъй като нищо не сме говорили с брат ми, дали ще му пречим, или няма да му пречим, ако той обсади и се опита да превземе Адрианопол, за което се готвеше. Тогава той извика:

„Не става дума за този град, а за Константинопол!“

Свих рамене и заявих, че за обсада на Константинопол също за пръв път чувам. Тогава той още повече се разяри и покри очите си с длани:

„Тогава защо ще женим сополани!“

Тук ще прекъсна нашия разговор, защото тия разговори между високопоставени лица понякога се въртят все около едно и също и преливат от пустота в празнота. Ще отбележа само, че никейският император беше лишен от способността да се изразява възвищено, което никак не подобава на един ромей. Аз оправдавам донякъде това, понеже Йоан Ватаци цял живот е бил войник и империята си е завоювал с меч, а не с хитростите на дипломацията, нито пък я е получил свише по род и по коляно, като дар на произходението си. По-късно разбрах, че около него има и люде, вещи в тънкостите на преговорите, и може би на тях се дължи сполучливият завършек на

моето пратеничество, или по-ясно да се изразя, осъществяването на брака между Елена и Теодор Ватаци, както и признанието на нашата Търновска патриаршия, което е дело не мое, а на Йоаким и най-вече на Иоан Асен.

В този първи ден, когато Ватаци нарече децата ни „сополани“ и напусна залата, където ме беше приел — а то не беше зала, а някаква войнишка стая, находища се в подножието на стените на Калиполис и приспособена набързо за прием, — помислих, че всичко е напусто. И се възрадвах в себе си. Дори си представих обратния път към Търнов и топлото телце на моето дете, което ще говори, отпуснато на коленете ми, под съзвездията.

На другия ден пристигна Ана със свитата си, намесиха се и людете на Ватаци, и неговият патриарх Герман, който, низвергнат от Константинопол, е признат за патриарх Константинополски, се намеси и се реши да бъде извършено бракосъчетанието, и то без предварителен договор между България и Никея. А намесата на търновския патриарх Йоаким ще отбележа по-долу. Струва ми се, че от всички нас той най-силно жадуваше в душата си дружбата с Ватаци. И считаше православния съюз за благословен от бога и веченговор срещу Католицизма, затова яростно и ревностно обхождаше ту Ватаци, ту приближените му, ту събрат си Германа. А се случиха тогава в Калиполис и пратеници на останалите православни патриарси, на Антиохийския, на Ерусалмския и на Александрийския, и всички те носеха писма и грамоти за признанието на нашата автокефалност. И като се събраха, припознаха Йоаким за равен на себе си първосвещеник с право на миро, а Търновската патриаршеска църква за майка на всички църкви в България. Това бе толкова добро, че дори Ана, родена и отрасла в католическа вяра, поддържаше с достойнството на василиса новото. Аз знаех какво мисли по това Йоан, но въпреки това пазех сдържаност, защото въпреки великата радост бях уверен, а то и от само себе си се разбира, че щом се е образувала православна коалиция, ще се появи и католическа. А това значи нескончаеми войни, чийто край и завършек никой не можеше да предвиди. Навсякъде и Йоан е искал да остане в подобно въздържане, затова и не предложи към новия брак на Елена никакъв договор. Навсякъде той е искал само, като събуди надежди у Ватаци, да породи страхове у латинците в Константинопол и те да изгонят де Бриена, като

се върнат към него. Тогава — за моя брат това нямаше никакво значение — той щеше пак да си вземе Елена от никейците и да я даде на латинците, но вече като победител, и то отново безкръвен победител, какъвто той най-вече обичаше да бъде.

Но не се случи така. Людете около Ватаци, разпалили огъня на Православието и го хвърлили в гърдите и на нашите начело с Йоаким, тласнаха събитията в посока, нежелана от Йоан Асен. А сега бих искал да опиша тия събития по реда им. Нека с божия помощ започна с венчавката.

Тя се извърши в Калиполската съборна църква, осветена на името на божията майка. Тази църква не беше кой знае колко голяма или украсена, но забележителното беше, че в нея се събраха в съслужение четиримата патриарси и около двадесетина епископи. Събраха се и стотина от най-знатните измежду ромеите, както и измежду нас, българите. Ватаци заповяда да направят от мед огромна камбана и тя биеше, сякаш звуците падаха от небето. По този начин, с тежкия набат, с одеждите и накитите на присъствуващите, с четирите патриаршески корони, калиполският храм от беден и неу碌ден се превърна в тържествена катедрала, озарена от хиляди свещи. И всичко щеше да завърши по-тържествено и по-славно, отколкото би могло да бъде в този краен град край морето, ако младоженците не посрамиха донякъде и двата рода. До края на обряда те се държаха чинно за ръце и извършваха всичко според приличието и изискванията на обряда. И дарохранителницата обиколиха, и речите на патриарсите изслушаха смилено. Срамното се случи пред самия олтар, когато Йоаким пристъпи пръв да им размени короните. Тогава Елена първа заплака. След нея заплака и Теодор, синът на другата страна, който беше по-малък с една година. Когато Ана застана зад нея и тихо я смъмра, тя пусна ръката на Теодор Ватаци и каза, че не го иска. А малкият Ватаци захлупи глава в аксамитената руба на майка си Теодора и гръмко зарида от обида. Но това бързо се потуши с няколко увещания, разлети като шепот из притихналия храм, и венчавката продължи, за да завърши благополучно.

На пира до мене беше седнал протостраторът на Йоан Ватаци, тогава още неизвестният и много млад Михаил Глава Тарханиот, комуто по-късно беше съдено да се покрие с неувяхваща бойна слава, и той ме попита:

„Не е ли поличба това, че децата се разплакаха...“

„Не! — отвърнах му аз. — Ако бог би искал да ни изпрати поличба, то той щеше да го стори много по-усърдно... А две деца може всеки да уплаши и да разплаче...“

„А аз помислих, че така ще се разплачат и враговете ни!“ — отвърна Михаил.

Този брачен пир беше много по-беден от пира, който латинците устроиха в Константинопол при първия брак на Елена, но какво да се прави. За император Йоан Ватаци се знае, че е пестелив — и това е хубаво, — защото всяка номизма той пази и съхранява за войните си с рицарите.

На другия ден аз убедих Ана да се върнем в Търнов веднага, защото в Калиполис се разжаряше православното усърдие и ние не биваше повече да участвураме в раздухването му. Йоаким не успях да убедя. Той остана още две недели и произнесъл много слова в храма на божията майка, устроил и няколко нощи бдения и утринни. След двете недели се завърна в Търнов с корона, увенчан от събратята си — патриарха на Никея и от другите двама самозвани патриарси. Йоан не му каза нищо, само го поздрави с признанието и припознаването на сана му от три други църкви, като му обеща, че ще помоли и княз Юрий, който вече управляваше Галиция, да бъде припознат и от архиепископа на Велика Галиция и дори от патриарха на Москва и на цяла Русия.

Така ние завинаги се разделихме и с Елена. И всеки взе своето: тя — новия си съпруг, Йоан — новия си съюзник срещу латинците, Йоаким — признанието си, а бедният аз — новия грях на гърба си.

ОТКЪС ПЕТНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Мислех да оставя за друг път описание на тия велики събития, в които аз бях припознат от всички майки-църкви за патриарх и заради усърдието си в Православието ми бе приدادено прозвището Стълповерний, което ще рече, че християните ме смятаха за стълп на истинската вяра, за една от колоните, които крепят сводовете на непогрешимата наша църква. Скромността не ми позволява да опиша празненствата в Калиполис и тържествените богослужения и слова, които се произнесоха в моя чест, защото всеизвестно е, че истинската колона или стълб трябва да бъдат здрави, но мълчаливи, да крепят, но не и да крещят. Затова аз ще отправя само възвала към господа бога наш, който е начало и край на всяко деяние човешко или царско, архиепископско или деяние на последния инок от неговото войнство. Ти, който си написал и пишеш книгата на вековете, господи, боже всеблаг и всемъдър, господи всевиждащ и вездесъщ, с какви слова да ти благодаря за великата чест и великото бреме, с което натовари слабите ми плещи? Ти не си ме обдарил, господи, нито с ум, дълбок и изключителен, нито с дара на словото, нито си ме отбелязал с печата на всички познания, а искаш от мене онова, което не можеш да искаш от всеки човек. И ето аз, залитайки и подпирайки се с немощната си ръка о патерицата на чистата вяра, следвам начертания от тебе път и ще го следвам до сетен дъх, както са правили апостолите твои и великомъченици твои за прослава на името ти! Защото аз вярвам в

чудесата ти, а цяло чудо беше, че Ана, пораснала в ерес и църковното блудство на Рим, получи откровение в душата си и отхвърлила всяка заблуда, стана съратница на делото, наченато в Калиполис. И Александър, царският брат, човек притворен и труднодостъпен за светли помисли, онемя пред неговия блясък и ако не спомогна, то и не се опита да попречи на величието, което обзе душите. И Ватаци, човек свикнал с езика на битките и на войниците, не намери думи за обргание, а откри възвишени слова за похвала. Някои тълкуват, че е лош знак, дето обручаваните деца заплакали в храма на божията майка, но аз давам тълкование на тази случка. Не отричам, че е знак от бога, но бог изпраща сълзи в очите на ония, които отпосле ще се радват. Така и пише в съновниците, които са книги езически и богоомилски, но все пак в някое отношение са събрали опит и истинност и не бива съвсем да се отхвърлят. „Ако сънуващ... — пише във всички тях, — че плачеш насын, очаква те радост.“ Така че никой не успя да се противопостави или, по-вярно, ти не позволи никому да хвърли петно или бръчка, или облак, или като вятър лош и буреносен да задуха срещу делото.

Дори и Йоан Асен, когато се завърнах — а признавам, че не без трепет и без боязнь се завърнах в Търнов, — похвали и никак не укори единството, което се роди сред Православието в Калиполис. Навсярно той го е желал и то му е било нужно в царските промисли, но аз вярвам, че ти и неговите мисли си осветил, за да не въстане царят срещу патриарха, както много пъти е било и както много пъти — уви — царят е побеждавал със силата на земното силата на духовното. Заслужава да отбележа, че преди да срещна Йоан, аз сънувах сън. И сънувах царя, облечен в багреница, но без корона на главата, да ме води през никакви подземия, а като ме изведе на поляна — това беше оная поляна, когато го посрещнах пред Търнов, водейки му в залог децата, — спря сред сините цветове и започна да ги къса. И като набра достатъчно цветя, за да сплете две корони, той ги сплете и сложи едната на своята глава, а другата на моята. И тогава се появиха децата с дървени канчета в ръце и Йоан ми каза да им сипя мляко, защото са гладни, и аз им сипах мляко... Този сън аз сънувах в Търнов, тъй като царят не беше в престолнината, а се намираше в манастира при първата си жена. Тогава, без да губя време, веднага тръгнах за манастира с радостната вест и по пътя застигнах парица Ана и

Александър, които също отиваха натам. Аз се изненадах не на Александър, а на царицата, която никога не бе стъпвала в обителта „Света Марина“. Ние обядвахме заедно и аз, който отначало не вярвах, че пътят ни е общ, се уверих. Тогава тайно заповядах на единого от стражата си да вземе бърз кон и да извести царя за необичайното посещение на жена му и той замина, без да се разбере, както мислех аз. Ние тръгнахме в път заедно и привечер щяхме да бъдем в обителта. Тогава Александър седна в моята кочия, като каза, че се е уморил от езда. Но аз разбрах, че иска да ми говори нещо, и настръхнах, като прикрих бодлите си в достолепие.

„Аз вече пратих човек... — каза Александър — да извести царя... защото Ана иска веднага да го види и навярно ще бъде осквернена обителта от женски викове... Ако Йоан е умен, трябва да отиде на лов и от лова да се приbere направо в Търнов...“

Казах му, че не разбирам за какво ми приказва, като наистина се престорих, че не се досещам. Тогава той се засмя и рече:

„А ти за какво изпрати единого от стражата си?“

„За да известя царя за пристигането си, както подобава да се постыпи, когато патриарх се представя на цар и вседържец“ — отвърнах аз с величие.

Александър нищо не каза повече, а обърна думата за друго и започна да ме разпитва за Елена. А аз не бях виждал Елена през дните, които останах там след заминаването на царицата и севастократора. Но отвърнах, че детето е добре и добре се грижат за него новите му майка и баща.

„Не тъгува ли още за Балдин?“ — попита той и ликът му стана още по-тънък и блед.

„Дори не го споменава...“ — отвърнах и не пропуснах случая да му кажа, каквото мислех за първия брак на Елена, а именно че е еретичееки и противозаконен, че царят е мъдър и бързо е схванал грешката си, та и бързо я оправил, че бог е направил всичко, за да тръгнем по правия път, и ето, ние вече вървим из божия друм.

„Само че друса...“ — подхвърли Александър, като този път той се престори, че не разбира за какво говоря, а ми отвърна в точен, а не в преносен смисъл, като същински отрок.

Пътят наистина беше неравен и кочията друсаše, аз говорех в преносен смисъл и нямаше нужда от такава дебелашка забележка.

Стаих гнева си, защото в новото ми поприще и припознат сан той трябваше да е по-любезен с мене, отколкото преди, и реших да почакам още малко, докато и Йоан благослови начинанието, та тогава да му дам веднъж завинаги да разбере, че не е единственият праведник между нас, грешните. И все пак да не му бъде съвсем простено, отвърнах му така, сякаш имах тъпак или неук отрок пред себе си:

„Говоря за по-възвишени неща, отколкото е този прокълнат друм, по който наистина се друсаме, Александре!“

„Аз също, отче свети!“ — отвърна той и аз вече не можех да се сдържам, размахах патерицата, която лежеше в ската ми, и завиках:

„Ти си бързал да ме превариш и да насьскаш царя срещу православния съюз, срещу божествения говор на истинската вяра, срещу светостта на постигнатото с толкова пот и усилия! Ти служиш на еретиците! Ти, папски пантоф, когото скотове целуват!“

„Спри!“ — каза Александър на коларя и коларят спрял.

Той слезе и като стъпи на друма, отвърна:

„По няма да друса, отче свети, ако пътувам с добичето си!“

Той яхна коня си и пое пред всички, а зад него се търкаляха кочните, моята и на Ана. Тогава аз поканих царицата да ми бъде приятна спътница, което ще рече да слезе от своята и да дойде в моята кочия, но тя отвърна, че ще ми прати децата си, за да се разговаряме, и ми прати Петър, престолонаследника, и по-малкия му брат, който беше пеленаче, заедно с дойката. Ана се разположи тогава удобно в цялата кочия, която пак се оказа малка за едрата ѝ пълна снага, усмихна ми се прелюбезно и остави децата да ми бъбрят и плачат. Но аз, като баща на българското стадо, трябваше да ги търпя и дори да ги благославям в кочията. Сега ще отбележа, имайки предвид, че един ден, отреден от господа, Петър ще стане цар, ще отбележа, че аз треперя за този ден. Престолонаследникът е дете неприятно и бъбристо, много войнствено и необмислящо постылките си. Ана казва за него, че е още дете, но людете са казали много преди нас, че денят си личи от сутринта. Така например той обича да мери гъльби и да ги пристрелва с лък. И мери точно, защото всеки ден с часове се упражнява. Когато му говоря, че гъльбът е птица божия, той ми се плези или отвръща, че е много вкусна. Друг път му давам книги с откровения или жития на светци, но той ги отнася при бебето и отвръща, че безсловесният отрок трябвало да ги чете, защото той, като брат царски, щял един ден да ме замести.

Аз отбягвах царските деца, но Ана може би тъкмо затова ми ги прати, и то заедно с тази проклета дойка, която е по-дебела от царицата и бог я е създал само от вимета (прости, боже, думата, но разгневен бях и я изпуснах, а не иска да зачертава ръката ми онова, що е написала, защото и ръката човешка е като езика, изпусне ли дума под перото, вече се не връща).

И тъй пътувах аз към обителта сред царските деца и ще отбележа само, че докато бебето на два пъти го повиха и развиха и аз трябваше да гледам, Петър извади изпод рубата си прашка и непрекъснато замеряше птиците, които пееха по пътя ни. А си бе взел, нечестивецът, и торбичка камъни, гладки, събрани от реката, и щастие беше, че не улучваше с прашката така, както улучваше на Царевец с лъка. А за да се оправдае, ми каза, че за пръв път опитва това оръжие. Тогава аз понечих да му разкажа библейската случка за Давид и Голиат, както и да насоча ума му към мъдрост и той да спре пред очите ми да стреля по божите твари. А той слушаше с уши, а с очи се примерваше и не престана.

Така стигнахме до монастира „Света Богородица“ и влязохме в двора, ограден с ченшири, и децата с Ана се отправиха към чешмата да се освежат с благословена вода, а Александър даде коня на коняря си и без да ме дочека, тръгна към храма, защото ни беше казано, че царят се моли. И ние заварихме Йоан на молитва, проснал се на колене съвсем сам посред плочника. И тогава аз възнегодувах вътрешно, останал външно благ и смирен. Не бива един цар да е дотам страхлив пред жена си и дотам нечестив пред бога, за да очаква съпругата си с молитви тогава, когато е дошъл при другата. По-добре да бе отишъл на лов. Но Йоан си е такъв, обича всичко да покрива в булото на вярата и благочестието. Ние изчакахме благоговейно той да привърши молитвата си и когато я привърши, ни покани в трапезарията и ние всички седнахме на масата и ядохме боб, защото беше пост. Тогава аз му разказах за великите дни в Калиполис, когато бях останал сам с другите глави на Православието, а той похвали всичко, което бях сторил, и ме попита само едно, но така, както той обичаше да питат, с предупредителна любезнотност в гласа:

„Хубаво и похвално е всичко... но освен да сте пели и говорили в храма и измежду народа, не си се подписал, отче свети, под договор, нали?“

„Не, царство ти... — отвърнах. — Не съм се подписвал под договор!“

„Мъдро си постъпил... защото ти знаеш“ — започна Йоан, а аз смиreno го прекъснах:

„Знам, царство ти!“

„И хубаво знаеш... — продължи Йоан — че договорът трябва три пъти да се премисли и само веднъж да се подпише, а подпише ли се, свято да се спазва...“

Това значеше, че Йоан все още не е намислил и обмислил всичко. А понеже неговите помисли в този случай ми бяха особено безценни и важни, попитах го:

„Йоане! Сто години Православието не може да събере силата си и да даде отпор на ересите, не е ли дошло време. Този път той ме прекъсна“:

„Кой знае, отче свети! Може би силата на Православието да не е порасла чак дотам, че да се събере... защото събере ли се и се види, че наистина не е порасла, ще бъде по-лошо, отколкото ако не се е събирала...“

Замълчах. Тогава Йоан, като поискав още от боба и като поискав лук, каза:

„А ти, за да оправдаеш новото си прозвище, събирай духовните сили! Нека латинците треперят пред утрешния ден! Понякога духовното свършва повече работа от недуховното...“

„И ще радея! — възкликах аз. — И няма да жаля нито сили, нито думи, за да се уякчи свещения съюз на Православието!“

„Повече думи! — усмихна се Йоан. — И по-малко дела! Ето това ми е нужно сега!“

И едва от тия слова господ ми даде да разбера, че царят иска повече да уплаши латинците и папата, отколкото да воюва с тях. И не разбираше ли той, че няма човек, тръгнал по пътя на една мисъл, да не стигне до дело, без да ще. Не проумяваше ли, че понякога уплашеният е по-силен от спокойния и смъртно застрашеният намира изход дори и там, където няма изход, като разбива с глава стени и с гръб свлича планини. Исках да му кажа това и още да му кажа исках, че Рим е на хиляда години християнски и още толкова езически и не е рухнал нито веднъж от заплахи само, а е рухвал много пъти от оръжие. Но зная, че Йоан с привидното си миротворство и миролюбив би ме укорил, дето

аз, патриархът и Христовият пастир, радея за война и кръвопролитие, когато има начин с вода, макар и бавно, да се размиват крепости и твърдини. Но той не знае и никога няма да узнае, че всяка твърдина може да се размие с вода по-сигурно, отколкото с кръв, само не и Рим... Но защо да троя великата радост с невесели размисли? Още повече че и в зениците царски аз прочетох ликуването, което гори и у мене, сетих огъня, който изгаря и мене, предугадих грядущето, над което и аз се трудя като раб денонощно и още повече ще се трудя и залягам в този час, когато най-сетне... най-сетне, господи, изволи да възстановиш Великата автокефална църква българска и сега, и нине, и вовеки веков...

ОТКЪС ШЕСТНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА АНА, ЦАРИЦА БЪЛГАРСКА

Когато за ползата на държавата бях принудена да оженя детето си на шест години, а на седем да го разведа и отново да го оженя и още повече, когато то се беше привързalo към първия си съпруг или по-скоро първия си приятел в живота повече, отколкото се привързва възрастна жена към мъж, когато прибавим тук и радостите от плътта, които те, естествено, не са изпитали, аз счетох, че съм равна на Мария, или както я наричат в обителта, Анисия. Защото, както тя даде себе си в жертва на държавата и даде детето си, така и аз дадох Елена, така бих дала и себе си. А когато я счетох за равна на себе си — до този момент аз се слагах по-долу, въпреки че по род и кръв я превъзхождам, — сметнах, че съпругът ми Йоан повече няма право на нея. Затова взех децата си — колкото още ми остават незадомени — и се отправих към обителта, където Йоан беше свикнал да се отбива по всяко време като в кръчма или в още по-лошо място. Нарочно взех със себе си и девера Александър, като тайно хранех надежда, че той ще извести Йоан, тъй като аз не исках да създавам свади, а само да го предупредя, че повече не бива. По пътя ни настигна патриархът Йоаким, а то стана още по-добре, защото предполагам, че и той е пратил вестител.

И наистина, когато пристигнахме в обителта, заварихме Йоан отдаден на благочестие и молитва. И вечерята, която ни поднесоха сестрите, бе благочестива и според законите на християнството, и Йоан води благочестив и мъдър разговор с патриарха. А Анисия въобще не се появи. Всичко вървеше благочестиво. Ние отслужихме и

вечерня, на която задружно се молихме, и всички монахини се разотидоха по килиите. Анисия пак не се появи. Когато се прибрахме в своята килия, отредена за царе и царици, защото отдавна монастирът е близък до владетелите и тази килия никак не прилича на такава, Йоан ме попита сурово:

„Не искаш ли да спиш в друга килия?“

„Не!“ — отвърнах аз твърдо и дадох знак с очи на калугерката, която игуменката ми придаде, да започне да ме съблича.

Йоан почака тя да свърши работата си, да подреди одеждите ми така, че за утрото да бъдат готови, и да си излезе. Очаквах буря и бях готова да му върна със същата, но той нищо не каза, започна мълчаливо и без помощта на слуга да се съблича, а това му се удаваше лесно, защото не беше в царска одеяния, а беше облечен като парик, с широка риза, втъкана в кожени ногавици, същити с козината навън.

„Ако искаш, ти се премести! — лукаво му подхвърлих аз в желанието си да го накарам да говори. — Ние сме отвикнали...“

„Нищо... — отвърна той. — Ще се опитаме...“

„Мислиш ли, че можеш да свикнеш да спиш с друг човек?“ — попитах аз.

Той духна двата светилника и в стаята настъпи мрак. Чух го как легна на широкото ложе, как се натъкми и, кой знае, за пръв път от толкова години ми се стори, че до мене ляга вече възрастен, дори стар човек. Хванах ръката му, но той я дръпна, разбрал ме криво, че имам към него плътско влечеие. А аз исках да му дам малко съчувствие, защото разбрах колко нещастен човек е той. И не мога да обясня защо помислих, че е нещастен, може би защото не пое ръката ми и не биваше да я поеме. И така като лежах на педей до него, в тъмнината и тишината на обителта си помислих още нещо. Йоан е обичан човек, най-обичаният цар в Европа, обичан и от собствения си народ, и от чуждите народи, за което се разправя навсякъде. А в семейството си е мразен. И Белослава го мрази, и Елена го намрази, дори го би тая седемгодишна щерка на Асеновци, подозирам, че и Мария го ненавижда и може би само Александър го обича, но любовта на Александър не е нужна никому, както не е нужна за нищо любовта на кучето. И властелите не го обичат, и Йоаким го ненавижда заради сурория нрав. Дълбоко в себе си те го смятат за недостоен човек, на когото просто му е провървяло. Той ги притиска, мачка ги с петата си и

знае, че само простите люде са до смърт с него. Но простите люде са хиляди, а любовта на хилядите никога не може да замени истинската обич на един или двама. Дали аз го обичам, или не, това за него няма значение и е по-добре да не мисля за себе си. И дълбоко в мене се появи укор, загдето дойдох в единственото му убежище, и се появи още женски страх, че заради такава намеса той може да ме намрази, а досега само ме търпи, както се търпи покъщнина. Поисках в себе си за втори път да хвана ръката му, но само трепнах и Йоанолови това. Тогава той сам хвана ръката ми и аз я оставих като птиче в неговата.

„Не бой се за себе си — каза той, — тук душата ми почива само... Няма нищо друго... което да те заплашва. Ти сама знаеш, че аз не се женя и не се развеждам по сърце, а и не ми е позволено от бога да постъпвам иначе...“

Помълча и понеже и аз не отговорих, тъй като нямаше какво да кажа на тия жестоки слова, продължи:

„Ето това не разбират... Елена е дете и не може да се чака от нея да разбере, но Белослава... не разбира... мисля, че и Мария не разбира... ти разбираш ли ме... Ти, за разлика от много царици четеш...“

Аз започнах тихо да плача в тъмнината.

„Не бива да плачеш! — каза още той. — Хората говорят, че си странна. И ти дойде тук наистина, защото не приличаш на другите жени. Дори и жена на парик не би си позволила... Парикът би й смазал кокалите от бой... и дори да погуби жена си може... Царят също може, дори без да отговаря после...“

„Знам... — отвърнах през сълзи аз. — Знам, че на два църковни събора е признато... жената да не се смята за човек... защото е направена от реброто Адамово... и ти можеш да ме погубиш... без да отговаряш нито пред бога, нито пред людете...“

Той пусна ръката ми:

„Утре всички трябва да разберат, че аз съм те позовал...“

Щях да извикам. А Мария? Какво ще каже Мария? И какво ще й отвърне той. Йоан навсякновено разбра и този мълчалив вик на сърцето ми и каза:

„Мария също е жена и също ще ѝ бъде заповядано... да не казва нищо...“

Разказвам тази случка, защото малцина познават душата на Йоан. Ето как той превърна моето женско упорство и моето решение за победа в разкаяние и поражение. И при това запази пълно благочестие, и то благочестие, което не дружи с лицемерието, а се налага твърдо и убедително като истинското. И понеже почувствувах, че ще ме заболи главата пак и може би ще се объркат мислите ми, реших и казах:

„Тогава защо те заварих в храма на колене?“

„А къде трябваше да ме завариш, Ана? — попита той невъзмутимо. — И не се ли радваш, че ме завари така?“

„Не знам... — казах аз. — Започва...“

Йоан знаеше какво започва, но въпреки това и той избръза, преди да е започнал:

„Впрочем има ли някакво значение как щеше да ме завариш?“

„Стига!“ — казах аз и навярно съм започнала да говоря думи, които не помня, и в думите ми е имало укор и гняв, защото на другия ден, когато се връщахме, Йоан ми каза:

„Ти си права... имаше голямо значение как ще ме завариш в обителта... Човек трябва да признае въпреки съборите на светите отци, че и жената има душа и може да се измъчва.“

Благодарих му за тия думи, въпреки че те бяха най-малкото, което можех да си върна. Той постъпи с мене след поражението ми също както с Теодор Комнин, остави ми един дом и едно дете... а такива работи трябва да се ценят, защото почти всички владетели в победите са безжалостни и отнемат всичко... всичко...

По пътя ние повече не воювяхме. Моята Клокотница мина и отмина. Петър най-сетне успя да убие един дрозд с прашката си и това изпълни сърцето му с гордост. Господи, понякога и аз като патриарх Йоаким се питам защо това дете толкова много обича оръжията и не са ли всички момчета такива, или само нашият Петър, нашият Петър, който утре ще бъде цар... Дай му, господи, ум и сила, да бъде цар като баща си и го направи, боже наш, също така съпруг, мъдър и твърд, пак като баща му...

ОТКЪС СЕДЕМНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАСТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Преди да започне обсадата на Константинопол, Йоан ме задоми за внучката на Стефан. Но аз не пиша хроника за себе си и освен това, че ми се роди син, когото нарекох на чичо ни Калоян, нищо друго няма да разкажа за съпругата си, за сина си, за своята Боянска твърдина и за самия мене. И така, уяклили отношенията си със Сърбия, която се беше поуспокоила от разпри, което ще рече, че винаги можехме да я противопоставим на Бела (аз сам взех участие в походи срещу угри), ние обсадихме заедно с Йоан Ватаци Константинопол.^[1] Как се стигна до това, също няма да разказвам, защото знайно е, че много пъти царете замислят и започват едно, а излиза друго. Йоан искаше само да сплаши латинците с никейската дружба, набързо подготви моята сватба и моя успешен поход, за да им докаже, че Православието събира силата си, но събитията се претърколиха така, като камък, или по-скоро като скала, блъсната в пропаст, и се търкаляха, докато ние не се озовахме на дъното на една война, от която не се виждаше печалба за България, дори и при победа. А и самата победа изглеждаше много далечна. За Йоан не бих изрекъл укори, защото той нищо не можеше да стори, както човек не може да укроти стихия, колкото силен да е. А се развихриха вихри, които половин век бяха потискани от чиковците ми и от баща ми Стария Асен. Защото в стремежа си да изведат делото на освобождението докрай те бяха принудени да се сближат с папата, дори Калоян получи короната си най-напред от Рим. И простите люде, и цялото духовенство, наследило вековете на Православието, невинаги

разбираха. Така че у нас имаше семе за посев на буря и земя, която да поеме семето. За Йоанова чест ще отбележа, че той не водеше войната с усърдие и все отлагаше по различни и твърде разумни поводи голямото нападение над Константинопол. А сговорът с Ватаци беше такъв — никейската флота да окръжи по море града на градовете, а ние да го откъснем от света по суши. Без да се посъветва с брат ми, Ватаци изпратил покана до баронския съвет да му бъде предаден градът, кonto той обявил за свое наследие, оставено му от деди и прадеди, като се заклевал, че ще пусне всички латинци да си отидат с миром, а всички търговци да си останат във факториите и жилищата. Латинците не му отговориха, а направиха така, че Йоан да научи и по този начин да се разгневи на съюзника си. Но Йоан не каза нито дума, само пожела да му се пратят от Никея още дървета и още кожи, за да завърши постройката на своите обсадни машини. А ние строяхме — не бих казал с подобаващата за една война бързина — и тарани, и костенурки, и кули, и подвижни стени. Ватаци веднъж се отби на сушата при нас, изрази своето доволство и си замина с корабите да пази морето. Тогава ние останахме сами в огромната шатра на Теодор Комнин, която пленихме при Клокотница, и Йоан нарочно я ползваше, като изографиса по стените ѝ вместо ромейските орли български лъвове.

„Сватът бърза, Александре, и това не е хубаво за нас — каза той, като разтегляше думите си. — Той знае, че ако загубя половината си войска, ще вляза в Константинопол, но защо да търпя такава загуба на люде...“

„Константинопол никога не е бил толкова близо до никой от нашите стари царе... — отвърнах аз. — Как не виждаш това!“

„Точно там е работата... — отвърна Йоан — че ние дойдохме доста близо, колкото никой български владетел не е идвал, а Константинопол ни избяга далече, както никога не е бил... далече.“

„Разкая ли се, или се уплаши?“ — попита.

„Не! — каза Йоан. — Нито се кая, нито се плаша. Просто мисля на глас... Забелязал съм, че когато ти си при мене, размишлявам по-ясно“.

Той не продължи обаче да размишлява на глас, а попита:

„Няма ли вести от Търнов?“

„Има... — отвърнах. — Всички са добре и Йоаким непрекъснато отслужва бдения и утрини за победа на българското оръжие... Хората го имат вече едва ли не за светец и пророк...“

Йоан въздъхна. Огледа Константинопол, който му бяха направили в малък вид от дървени и каменни блокчета сред шатрата, и каза:

„Хубав град... но нашият патриарх не е достатъчно умен да използува славата си на светец и пророк... Знаеш ли как ми трябва една мъдра поличба, за да вдигна обсадата...“

„А пратениците на папата?“ — възклика аз.

„Разбира се, след като получа онова, което ми се полага, без кръв — допълни Йоан. — Поличбите са хубаво нещо, но те трябва да идват навреме... затова казах «мъдра поличба».

«Понякога се питам... какво можем още да изтръгнем от папата... Земя той не може вече да ни даде... ние владеем нашето и то ни стига... — започнах и аз да размишлявам на глас. — Короната ти е призната... още от времето на чичо ни Калоян... и кралската ти власт е осветена...»

«Ами как какво!» — възклика сега Йоан. — Първо, целият свят ще види, че Рим е уплашен, после Йоаким все още не разбира, че признанието му за глава на българската църква в Калиполис е нищо... Събрали се непризнатите от Рим патриарси и признали още един... Но най-важното е Рим да ми върне настойничеството над Балдин!“

„Но настойничеството над Константинопол е по-малко от владеенето на Константинопол!“ — възклика аз.

„Тъкмо обратното е, Александре! — отвърна Йоан. — Константинопол никога не е бил наш и няма да бъде! Знам! Ще кажеш, че не бил и на латинците. То е вярно! Латинците са гости, а Константинопол си е на ромеите така, както рибата си е на водата и си оставаечно нейна. Ако аз завладея града, ще изправя или, по-точно, ще събера силите и на ромеите, и на латинците и едва ли сам ще устоя. Но ако настойничествувам над Константинопол, това ще разединява и никейците, и франките. Разбираш ли, че нападение няма да има и аз ще запазя половината си войска...“

„Лошо влязохме в тая война! Йоаким и Православието ни подведоха“ — въздишах аз.

„Защо го наричаш война? — попита пак Йоан. — Едва ли е имало по-безкръвна война! И ако всичко завърши благополучно, отново ще разведа Елена и ще я дам на Балдуин!“ Знаех, че Йоан ще го направи и няма да помисли даже какво още може да пожелае от едно дете. На осем години да преживееш два развода и три сватби — това е чудовищно. Но той нямаше да трепне пред чудовищността, стига само да се окаже изгодно за царството му. Ако мога да оприлича нас двамата на дървеса, то аз съм трепетлика, а Йоан е дъб. Застанал е той, огромен и величествен, на хълма си и не трепва нито листо, нито клон се поклаща по него, каквато и силна буря да ехти. И знае той, че под клоните му има и сушина, и завет, и сянка за стада, и за люде, и знае още, че такъв го е направила природата и не иска да бъде друг. Гледах го сега, позастарял е, гони вече петдесетте години, както и аз ги наблизавам, но той не се промени като мене. Само стана по-мощен и по-силен, защото искаше да стане такъв още от деня, когато бяхме от България, две безпомощни деца, заплашени отвсякъде със смърт и оставени единствено на божията промисъл. Помня, когато един болярин на име Симо ни приюти за една нощ в твърдината си, а съобщи на Бориловите стотници за нас. Те навлязоха в дома му и диреха, за да ни погубят. Тогава ние и двамата треперехме от страх, опрели гърбове в стените на стаята, която боляринът Симо беше заключил. Той се страхуваше, че не знае с кого има работа, кои са нахлули в къщата му, защото и ние имахме поддръжници, макар и невръстни, та искаше да укрие предателството си. И стъпките идеаха, и звекът на мечовете приближаваше. И ключът в ключалницата изщрака. Аз извиках, и Йоан извика от ужас. Тогава ние бяхме еднакви може би или пък страхът уеднаквява различните люде. Това беше най-страшният миг в живота ни. И само в него ние бяхме еднакви и равни в детския си ужас и плач. Бориловите бранници ни сграбчиха, но сега боляринът Симо се хвърли върху тях и извика, че не бива в дома му да се пролива кръв на деца, и то на царски деца. Това ще бъде вечно проклятие и позор за дома му! И викаше той, и противопостави сила на силата, защото половината от нахлулитите бяха Борилови, половината бяха негови воини.

Тогава те се споразумяха да ни изведат от крепостта и някъде по пътя да ни погубят и се разговаряха пред нас, сякаш ние бяхме безсловесни и невнятни добичета, които не разбират думите на

касапите, които се пазарят край тях в кланицата, като броят перпери и разменят клетви. А ние високо ридаехме. Това ни спаси, а погуби болярина Симо. Защото заедно с нас поведоха и придружавачите, знатни люде, останали верни на Калоян и след смъртта му. А по пътя навън придружавачите ни започнаха друг разговор с десетина войници, които ни водеха, тръгнаха с нас към Дунав и ни оставиха живи, за което получиха по един шлем, пълен със злато. Те избягаха в изгнание заедно с нас и се случи така, че се върнаха от изгнание с нас. Но ние с Йоан преминахме веднъж през чертата на смъртта, защото оня, който веднъж е приел в ужасената си душа смъртта, е уминал. И пред смъртта ние с него бяхме равни, но ето че в живота не останахме равни. Не говоря за власт и за сила в държавния смисъл, а за власт, и за сила в духовен смисъл.

„Грешка направих... — каза Йоан, като ме изскубна от спомена.
— Трябваше тебе да въздигна в патриарх... а аз те задомих, макар и по-възрастен, но те задомих... Сега е късно!“

„Защо? — върнах шагата му аз. — Колко ти е да ме разведеш и да ме въздигнеш в патриаршество!“

„Имало ли е такива случаи?“ — весело запита той, но заедно с това и никак стръвно, навярно искаше да му се потвърди, че и други са постъпвали като него.

Разказах му за Никон, който е стоял на престола в Константинопол. Този Никон бил военачалник и баща на седем деца. Случаят е известен и няма защо да разказвам как Никон бил за една нощ разведен, покалугерен, припознат във всички степени на йерархията и на утринта провъзгласен за вселенски глава на Православната църква.

„Никон е бил неграмотен, аз поне знам да чета...“ — завърших разказа си аз.

Тогава дойдоха гончите от Търнов. Те водеха със себе си очакваните пратеници на папата. И за да не разбере никой, та да не научи и Ватаци, бяха облечени като всички други гончии. А и двамата пратеници бяха с архиепископски сан. Рим молеше, Рим даваше, Рим обещаваше всичко, което искахме, и щяхме да го получим в часа, когато вдигнем обсадата. Когато изведоха двамата епископи, Йоан се излегна в ложето си и каза:

„Цял живот ще съжалявам, дето не те направих патриарх! Ето точно сега ми трябва поличба!“

И не знаеше той, който така силно насочваше бъдещето на людете и на държавата, който често пъти предвиждаше съдбата, сякаш четеше разтворена книгата божия, че ще има поличба. Да би знал обаче каква щеше да бъде тази поличба, не би се шегувал! Но той и от чумата извлече изгода и дори се пошегува с нея, но малко по-късно, когато болката му прегоря и той се изправи, като повалено от буря дърво, което пак вижда слънце и расте, привързано с лико.

А дотогава се налага да опиша някои събития, които напълно потвърдиха колко хладно, но мъдро е разсъждавал той, за да получи от всяко събитие най-доброто за себе си. Нека спомена първо, че Ватаци загуби морето пред Константинопол, прогонен от флотата на папата. И загуби точно тогава, когато Йоан Асен задържа сушата срещу набезите на рицарите, които излизаха от стените и вратите, за да ни сразят и прогонят, но вместо това ние ги напъхвахме отново зад вратите. А често ги предвождаше самият Йоан де Бриен и веднъж аз успях да го видя във всеоръжение, яхнал кон, развял знаме и бяла брада, подобен на архангел. Неговото знаме, името му и целият му вид много въодушевяваха латинците, но те и при това пак нямаха никакъв успех. По него време се случи така, че в една прязнощ Йоан де Бриен се представи на бога, както спял в покойната си, и бог го прие завинаги във войнството си. А детето Балдуин остана на грешната земя само и без настойник срещу безбройни врагове. Тогава Йоан Асен помоли сват си Ватаци да се срещнат в Адрианопол и още го помоли да доведе Елена, за да я види...

[1] Интересно защо Александър отминава бегло своите походи срещу Унгария, която се опитва по онова време да нахлуе в България и да отвлече известни сили на Йоан Асен от юг, а с това да намали и заплахата за латинците. Предполагам само, че той е искал, както на много други места, да изтъкне повече духовната си същност, отколкото воинската си дарба, каквато той несъмнено е притежавал. — Б.авт. ↑

ОТКЪС ОСЕМНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА АНА, ЦАРИЦА БЪЛГАРСКА

Струва ми се, че някои от болярите нарочно тласнаха Йоан в тая безполезна война. Съжалиявам, защото една от страните, които ми харесват в Православието, беше тая, дето схизматиците от изток не са толкова войнствени, както схизматиците от запад. Но сега те се оказаха в много по-голяма степен недостойни. Болярите винаги са обичали да воюват, а още повече са обичали царят им да губи войни, за да дигнат глави. Но те не знаят, че дори и да загуби нещо в тая война, Йоан е толкова неуязвим, пазен от крилото на безброя, и то не само българи, но и елини, и власи, въобще пазен и обичан от войниците, от стотниците, от мъдрите владетели, от отроците и от клириците. Дори такива луде, като зограф Илия, са готови да го бранят, луде, които не са вдигали никога в ръката си нещо, по-тежко от перото или четката. По този повод си спомням, веднъж Илия, когато рисуваше Елена, каза, че хората грешат, когато се уповават само на меч. Хората се покоряват понякога много повече на дума или на багра, на образ свещен или дори на образ прост. И ме попита, защото аз се смеех, и на свой ред го попитах кой ще се покори на образа на едно дете. А той ме отрупа с въпроси, например какво са всъщност знамената и защо са изписани, какво са тръбите, които пълнят душата ни с бойните си звуци, и какво са молитвите и иконите, ако не слова и багри, смиряващи и управляващи световния ред. А за портрета на Елена каза, че децата възвисяват душите. Неслучайно най-често рисуваната икона е

младенецът Христос и човек трябва да приема всяко дете точно като младенца Иисус.

Ето затова и мнозина говорят зад гърба ми, че съм... думата не искам да напиша дори, защото аз имам обичай да започвам едно и да завършвам друго. Така правя и в разговорите, и в писанията си и нека ми бъде простено от бога, чиято ръка направлява ръката ми с перото и чиято уста говори чрез устата ми със словото. Нищо на този свят няма, което да не е божи имот и божие достояние, ако някой помисли, че се въздигам до оглашена от Христа. Та нима писъкът на новороденото и плачът на гладното бебе не е божи? Повече няма да се отплесвам. Може би е всеизвестно, а може би не, защото се взеха мерки за тайна, но в Търнов дойдоха двама епископи от Рим, като легати на папата. Не ги видях, тъй като веднага ги пратиха на юг при Йоан и при обсадения град. Споменавам ги само между мислите си, и то главно в желанието си...

СВ. МАРИНА

Точно тук съм прекъснала, когато ме заболя главата. Този път се надявам да напиша малко повече, понеже съм сама и в дворците е доста пусто. Всички са при обсадата и тук са останали само стари или

мали боляри, духовенство и най-великият измежду тях е Йоаким. Понякога, когато не отслужва бдение за победа на нашето войнство, той се отбива в покоите ми. Навярно все още се бои от мене, като ме счита за католичка сред православни или по-скоро като единствена черна врана сред ято лебеди, и непрекъснато възхвалява Православието и не подозира, че на мене църковните разпри ми са чужди, както са чужди на Йоан, че ние, владетелите от всички кралства, гледаме на тях като на меда или солта, които се поднасят към обеда само за да го уладят. Така и верското ние прибавяме към войните, за да ги подсладим. Някога искам да му кажа тази истина, защото я зная не от друг, а от баща си Андрей, крал маджарски, който взе участие в толкова кръстоносни походи и дори сам предвожда един. Той казваше, че води бароните и графовете си на плячка далече, за да не се крадат помежду си на родна земя. Казваше го пред нас, като ни смяташе деца с Бела, а ние го разбирахме и понеже го разбирахме, се правехме, че не слушаме. Някой може да помисли, че не съм вярваща, както го мисли и Йоаким. Аз вярвам в бога горещо, тъй като нищо на този свят не е без създател и никой създател не е оставил и направил нищо без промисъл, но нима трябва да поставяме бог винаги в положение, което на нас е изгодно или неизгодно. Бог е винаги в едно положение, макар и да се явява в три лица, както твърдят православните, а именно над всички люде и над всички техни дела. Ето и това някога искам да кажа на Йоаким, но Йоан е прав, като твърди, че няма смисъл да се дава печена сърна на онъ, който е преял булгур до пръсване. Затова аз говоря на Йоаким за гергефа, който шия и който е прилично всяка жена да шие у дома си, моля го, когато е дар за храм или за светия, да изберем божествената фигура и орнаментите. Йоаким се дразни, защото го имам за съветник по такъв маловажен въпрос, както и по други, още по-незначителни. Например питам го за подправки на ястия и най-вече за ония подправки, които идват от сарацините, а сарацините ги прекупуват от много далечни земи. Такива зърна и листа той не е виждал и затова ги нарича „еъзически“ и „сарацински“, а не се досеща, че много от рицарите на Христовата вяра тръгват на бой за освобождение на гроба господен и са много доволни, ако се върнат с един чувал пипер, което е, все едно че влачат със себе си чувал със злато и безценни камъни. Но пред Йоаким аз свършвам до подправките в ястията, защото другото той ще нарече

ерес, тъй като пази все пак в душата си почит към воините, били се за гроба господен, и смята, че не всички, а, напротив, много малко от тях са грабители и търсачи. Снощи ми беше необикновено весело и смятах тъкмо за подправките на Изтоха да поговоря със светиня му, но се отказах, понеже той влезе мрачен и навъсен. Помислих, че има лоши новини от Юг, и сърцето ми се сви. Попитах какво е, но той ме помъчи известно време с невеселия си лик и най-сетне ми каза, че в Търнов е дошла чумата, и днес само — нейния пръв ден — е повалила двеста души, половината от които вече са при бога. Това наистина беше страшна вест, но не чак дотам страшна, че да убие у мене всяко желание за друг разговор в скуката на Царевец. Само смених онова, за което трябваше да стане реч, и използувах вестта, все още обладана от първото си весело настроение. Предложих да повикаме Матеус, като веш и опитен човек в тези дела, и да се посъветваме с него. С Матеус нарочно го дразнех, както се дразни щиглец в клетка, като се пъха пръст в решетката.

„Та нали такива като него доведоха чумата в Търнов!“ — изцърка гневно Йоаким и оправи припряно черното си було.

„Зашо?“ — невинно попитах.

„Идвали са папски легати и от мене, сиреч от бога, това е било укрито! Ето кои са донесли чумата, защото тя, нечестивата, обича да се крие в пазвите на нечестивите люде и така да пребръжда земите и да ги опустошава!“

„Тогава, слава богу! — пъхнах аз още по-навътре в клетката пръста си. — Хубаво е, че легатите преспаха само и веднага ги отпратиха, като ги преоблякоха в прости одежди.“

„Да! Но оставиха злото, посяха го като плевел в чиста нива! Днес съм отслужил не помня вече колко молебена, дъще... У Стратилат, протовестиара, където жена му е почерняла, у стария Деян, протосеваста, у протомайстора на златарите отслужих, у Радостин, защото не ми е по сан, но все пак и двете му рожби са почернели... Не жаля сили... Чумата трябва да се прогони още в самото начало... и ако аз, първослужителят божи, не се хвърля в битката пръв, кой друг... Матеус да върви по дяволите... — прекръсти се той възбудено. — Прости боже, скверната ми уста!“ — и като прекръсти и устата си, замълча.

Тогава за пръв път усетих истински тревогата.

„Свети отче! — казах. — Сега идват от покоите на царските ни деца — здрави са... Не се бой... Но те моля... благослови ги... прочети им молитва... Те спят, но да обиколим покоите... за да са благословени и те...“

„Аз съм дошъл тъкмо за това!“ — отвърна тихо Йоаким и за пръв път почувствувах мекота и благост в душата му.

Ние обиколихме покоите на Петър и на бебето Коломан и той навсякъде отправи молитва за спасение и благодат, за което душата на майката е много благодарна, после обходи стаи и зали, дори и в тронната го въведохме, и той се молеше и благославяше величествен и достоен за сана и службата си и за белите була, които се появяваха по него като знамения за живот и за здраве. Целунах ръката му, и светия кръст целунах и го поканих да постои още малко при една самотна и уплашена жена и той постоя, а аз за пръв път разговарях с него почтително и вече не дирех нищо, което да развесели сърцето ми. Кой знае защо, стана дума за възкресението на Лазар, а това за мене е един разказ, от който лъжа гробовност и тайнственост. Навярно Йоаким целеше да смути душата ми и да я изпълни с още боязън. Сега разбрах, че и аз, и девер ми Александър винаги сме подценявали светия старец, а той беше не само мъдър, но и опитен човек, защото, след като смути сърцето ми достатъчно, според неговата преценка, и ме настрои най-благоразположено, отново се върна на двамата папски легати и ме подпитваше, и ме разпитваше, но аз нищо не знаех за тях, дори не успях да ги видя. И знаех само едно, че са се отправили, преоблечени като другите гончии, заедно с царските към Константинопол. Тогава той извика в ужас:

„Те ще оставят чумата и при войската!“

Аз извиках, също без да исках, от повторна уплаха, а той хвана ръката ми и каза още:

„Изпрати нови вестители! Още по-бързи от тия! Да предупредят царя, защото, ако го направя аз, той няма да ми повярва... и великото зло ще пълне по войнството Христово...“

„Нима бог ще позволи?“ — изплаках, като гледах големите блестящи очи и едрия му стан, откроен на златистите лъчи на лампадите.

Йоаким не можа да ми отвърне. В залата влезе слуга и очите му бяха по-големи от тия на Йоаким. Той се поклони и гласът му се

препъна и падна в ушите ми:

„Петър...“

„Какво Петър!“ — извиках в ужас и разбрах.

Затичах към покойната на сина си. А пред нея се трупаха не само стражи, но и слуги и те ми сториха път, та аз влязох и след мене влезе патриархът. Петър лежеше в ложето си и не ме виждаше. От челото му течеше пот и лицето му беше червено. Йоаким се отпусна на колене и започна да се моли. А влязоха и още неколцина епископи, тях по-късно съзрях, и започнаха да се молят за нашия царевич, а аз хванах ръката на детето си и ридаех и го зовях, и Йоана зовях, и Александър зовях. Чу ли ме синът ми, или му олекна за миг, той отвори очи и в тях имаше познание и свяст. Размърда устни и поискава вода, а като му дадох вода, ми каза:

„То е заради птичките...“

Зад нас пееха псалм. Аз скочих на нозе и извиках на първия болярин, който застана пред мене:

„Викай Матеус! Викай Матеус!“

„Царице!“ — хвърли мълнии с очите си Йоаким и в гласа му имаше твърдост и стоманена вяра.

„Викай Матеус!“ — ридаех аз и зовях всички, докато най-сетне една от придворните, не помня, мисля, че беше Хрисула, на севаст Радан съпругата, ми пошепна и аз я разбрах. Бургундецът щеше всеки миг да дойде. Тя пратила в Долния град слуга, преди да позова.

И Матеус, бургундецът, дойде. А двама слуги носеха ковчезите му с лекарствата на рамене, но мене ми се стори, че изнасят Петър в ковчег, извиках и загубих свяст.

Свестих се в покойната си. Светеше само едно кандило и камбаната биеше бавно. Веднага се сетих, че има мор, че погребват навярно люде, вече починали. После си спомних за Петър, за сина си, за престолонаследника си, който биеше птици със стрели и прашки, и скочих, за да падна обратно в ложето без сила, със стон, както стене вълчица. Тогава разбрах колко много ме боли главата... и как ми се гади... и как нося в утробата си плод, сякаш отново съм непразна... Господи, коя болка е по-люта, болката, когато раждаш сина си ли, или болката, когато го... Сега разпознах камбаната, тя беше на Царевецкия и царския храм „Света Богородица“... Значи Петър... Някой отмахна завесата на леглото и същата Хрисула се видя. Нищо не ми каза, само

заплака и ние се прегърнахме безчувствени, защото жените само в страданието са сестри, в нищо друго. Тогава изведнъж ме обзе пламък и лудостта ми се върна, но този път, без да ме заболи главата преди пристъпа. Аз я бълснах, ударих я, повалих я, аз съм Ана, царица българска, княгиня маджарска, аз съм Ана лудата, здрава съм като войник и затова съборих Хрисула. Започнах да я душа и помня до тук... Помня викове, помня лица, помня...

Той починал призори, когато съм била в първия несвяст. Когато камбаните ме събудиха, са го помазвали и къпели. Тогава повалих бедната Хрисула и насмалко не съм удушила невинната. И настъпи вторият ми несвяст, при който всичко помня, сякаш всичко съзерцевам, а в нищо не участвувам. Тогава са го полагали в храма на Светата майка. Сега той лежи там, коронясан и миропомазан за цар и съуправител според обичая, за да се чете името му сред имената на царете, защото Петър също щеше да бъде цар. Когато се събудих, в стаята имаше само мъже. Никоя жена навярно не се е осмелила вече да влезе. Станах. Не се срамувах от мъжете. Нека видят бялата риза на царицата си и увисналите гърди, които са кърмили мъртъв цар. Те ме попитаха не искам ли да отида в храма. Казах им, че не искам.

Помолих ги да излязат. И да не ми пращат слугини за обличане, защото ще ги удуша. Те не искаха да ме оставят сама, но аз им заповядах. Последният попита да изпрати ли при мене патриарха. Казах му да не го изпраща, сега Йоаким е нужен на Петър. А ми се струваше, че Петър е починал преди векове. Да, преди векове... Извадих хрониките си и реших да запиша спомена за тази нощ и за този ден... И писах. Може би защото съм луда, съм успяла да предам веселието в душата си, преди да настъпи страшното... А самото страшно събитие едва ли... И ето че пак проклетата глава... Най-сетне ще отида в храма при него, та още колко ми остава да го гледам... И още, искам да поставя прашката му в нозете...

ОТКЪС ДЕВЕТНАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА ЙОАКИМ, ПАТРИАРХ БЪЛГАРСКИ

Господи, ти си ме отльчили от стадото и си ме създал пастир, за да бъда и денем, и нощем сред него, но защо си направил човека така, че да иска понякога сърцето му самота. Някои ще кажат, че съм се уплашил от смъртта, която коси множеството, но те, безумните, не знаят, че и майката се опложда по твоя воля, че и гибелта пада по твоя повеля, че ти си начало и край, а самият ти си безначален и безкраен. Не, аз не съм се уплашил за себе си, а за делото, което започна в твоето име. Ако ти позволиш чумата да нападне и войските при Константинопол, то твойят знак няма ли да означава, че и правдата, и светостта, и твоето име лежат като печат върху Рим, а Православието е низвергнато и прокълнато от тебе, господи. Защото малко ли е в ръцете на един патриарх да умре престолонаследникът на най-могъщата държава. И няма ли някои да вземат това за твой знак! Защо го направи, господи! Сега той, увенчан в смъртта си и миропомазан за цар, лежи в съборната църква, а душата му е вече при нозете ти. Не съди строго, господи, царя и сина царев, защото може би твоята любов го прибра рано при небесния престол, за да не греши повече. И ако момчето или момъкът, не зная как вече да го наричам, е грешило и ако е било укорявано за грешките си, то прости му ги, както прощаваш на хора възрастни и мъдри, но съгрешавали много по-тежко от едно невръстно създание! А прости и на мене, че в този страшен час подирих и миг за размисъл пред величието на твоите дела. В храма аз вече говорих... но ще говоря и по улиците на Търнов, и по стъгдите, и

по пътищата, и кръстопътищата ще викам високо, че папските легати донесоха чумата, защото тя се появи с тяхното появяване и я носеха в пазвите си, осветена и благословена от папата. И нека не остане тайна, че са идвали двама нечестиви и нечиести епископи от Рим или по-скоро двама магьосници, двама от хилядите, които Рим бълва, както змийско гнездо бълва змийчета. Ще крещя под всички небеса, по цялата българска земя, за да се знае.

Тук прекъснах, защото въведоха Матеус. Приех го с ненавист и с ненавист, но утроена, го изпратих. Този безумец иска да се запалят клади със сяра по улиците, по дворовете, по храмовете, за да се пречиства въздухът. И иска още заболелите да се вземат веднага и да се оставят без близки и без оплаквани в оловните фактории на генуезците, които са напуснати засега и които той отколе нарича болници. И погребенията на починалите, като се направи изключение само на божественото тяло на царевича, да се извършват от един несменяем свещеник и никой друг да не придружава покойниците. Ето как още веднъж, след като един път вече дойде смъртта от Запад, идва с нея и западното еретичество и блудство. Кой, о, Матеус нечестиви, кой, о сатанински служителю, може да издаде такава наредба! Нима починалите не са християни и нима те са хора без родина, без близки, кой закон може да нареди на син да се отдели от майката и на майка от сина в предсмъртния му час? Това е нечовешка ерес и дори скверните богомили биха възроптали, а те роптаят и срещу много по-малки неправди. И ако аз послушам този съвет, или по-точно това безчестие ако ме обземе, нали людете на. Търнов ще ме прокълнат и името ми завинаги ще остане опетнено, като име на разбойник и човеконенавистник! Разреших само да се палят клади със сяра. Това е вършено още от елините и ако го няма в Светото писание, то се среща у Аристотел, когото нашата църква все пак тачи, въпреки че е бил езичник. Матеус си отиде недоволен и заяви, че ще търси помощ от царя, но Йоан е далече заедно с нечестивия си брат Александър, а Ана нищо не може да му помогне сега, защото е убита от скръб и лишена от разум в един от припадъците си. Тогава той, за да си отмъсти, се вгледа в лицето ми. Помоли ме да му позволя да докосне с длан челото ми и каза, след като му позволих да го докосне и след като той го докосна, че телесната ми топлина е по-малка, отколкото трябва да бъде топлината на човешкото тяло. И каза още, че това не е добър знак и че

аз трябва да легна на легло. Безсрамникът искаше да ме отстрани от дейност със заплахите си и тайнствените си изрази, да ме смuti душевно и да постигне своето, но аз не се уплаших и отвърнах, че ще стоя на пастирското си място до сетен дъх; че ако трябва смъртта да ме отдели от стадото, то ще стане по божия воля, а по моя воля ще се изпълни всичко достойно и в добродетел.

Бургундецът си отиде, оставил един разярен тигър в патриаршията. Тогава свиках Светия синод, за да се съветваме, тъй като в Синода има хора мъдри и живели повече от мене. Но не можахме да се съберем. Навсякъде всеки беше се укрил и като мене бе потърсил самотата. Дойде само престарелият Василий, но той за нищо вече не ставаше, освен за съмолитви към бога и за ридания пред злочестието. Василий обаче ми донесе страшна вест, която ме хвърли в ужас. Царица Ана била покосена от чумата.

„Мъртва ли е?“ — извиках аз.

Но Василий не знаеше и пратих слуги да научат, а те се върнаха и ми казаха, че и царицата току-що предала духу дух. Тогава аз се отправих към огледалото и дълго гледах бледото си лице и опипвах челото си, както Матеус го опипваше с длан, за да видя дали съм студен. Но ми се стори, напротив, че бях топъл, по-топъл, отколкото се полага на едно здраво тяло. Не се боях в тези си действия от епископ Василий, който едва ли разбираше какво правя. Дори се съмнявам, че той, който също чу за Ана, е разбрал добре страшната вест, защото дремеше, седнал на престола си. Господи! В един ден да умрат и царевичът, и царицата-майка! Огромен е бил гневът ти. Но защо, ако действуваш в защита на Рим, ти, който погуби православния наш бъдещ цар, погуби и Ана, отрасла в заблудите на Рим и дори в още по-велики заблуди, които някога ще надхвърлят по мерзост дори и мерзостта на Рим! И разбрах аз, че треперя от възбуда, а може би и от страх пред смъртта, защото лукавият бургундец пося семето на ужаса в душата ми. И тогава се обърнах мълком към Йоан, нашия цар и самодържец, а в сърцето ми кънтяха такива зли мисли... Хайде, царю, ето разплатата за твоите дела! Ето как се венчават деца и как се развеждат! И как се оставя православна съпруга и се взема за жена еретичка, а после, верен на сърцето си, отиваш в килията на първата си жена и блудствуваш, като увличаш в блудството си една чиста игуменка, която от Христова невеста превръщаш в сводница. И

запечатващ устата на своя осветен от бога патриарх не само по въпросите на своите сватби и прелюбодеяния, но и по всичко друго, плащай сега за греховете си, защото бог забавя, но не забравя! Ти, който смяташе, че ще завладееш света с хитрости и всякакви средства, ти, който беше готов и със сатаната да станеш другар, само и само да преведеш държавния кораб през бурите, ти, който другаруваше с брат си, прокълнатия от ада, със зографите, които поставяха лук на божествената трапеза в зографиите си, ти царю, плащай стократно сега, и хилядократно плащай, защото ти и мощните на светците отреждаше какви болести да лекуват и какви да не лекуват и нареждаше Матеус да богохулствува със своята сяра и другите си способи, а отричаше молитвата като най-могъщо лекарство, отговаряй сега пред бога, който е казал още по времето на Израиля, че е бог и че отмъщението е божие, понеже хората си въобразяват, че те са отмъстители, а те са само оръдия, а ти забрави, че и царете са оръдия божи и ето как небесата те наказват тъкмо когато ти и твоята държава бяхте изправени пред пълно тържество на величието си, напротив, да се видят и цар, и държава в бездната на сгромоляването и сега никой вече да не може да помогне и да спре кораба, връхлитащ върху скалите, нито ти, царю, и твоята сила, нито синклитът на болярите, които ти никога не си слушал, нито аз, отреденият от бога да водя душите към спасение, нито моят Синод, когото ти си считал винаги за сном от бъбривци, нито светите мощи, изпълнили нашите храмове с благочестие и благодат, поставени в ковчези, да лежат с тела нетленни и очи зелени като изумруди, нито простите, люде парици и отроци, които ти винаги си твърдял, че почиташ като божи създания и християни, родени в человечески образ, за да те почитат и те, а си забравял, че има на земята смет, така както има и храна, че има люде, белязани от бога със знатност и власт, какъвто си ти, но има и люде, белязани с робство и печат на подчинение, каквито са хилядите, и че печатите и на едните, и на другите са от бога също, сега ликуй, царю, сега, когато божията воля и божият гняв се развишрят и откриват, сега ликуй, царю на хитростта, на нечестивите сватби, на еретиците, които престана да гониш и да плевиш, както се плевят бурени в нива, царю на всички църкви, които е имало, братко на Православието и братко на Католицизма, царю, какъвто е нямало досега на земята и дано вече не се ражда, ликуй!

И воден от ужаса и гнева, аз се върнах в престолната си стая. О, да не бях се връщал! О, да не бях прекрачвал прага, който хиляди пъти прекрачвах! Защото там на пода, недалече от моя престол, сред престолите на архиепископите от Синода, лежеше Василий, най-старият и най-благочестивият от моите епископи, макар и униат. Той лежеше почернял като изгорен дънер или по-скоро като тяло на нетленен светец и само очите му се бяха напълнили с кръв... и приличаха на рубини.

Тогава вече не можах, нямах сила да изрека дори молитва. Хукнах при хората, в катедралната църква, или в друга някоя, в „Свети Димитър“, където се виеше суетната колона, напомняща за победата ни при Клокотница, или по улиците, или из дворците, все едно, хукнах да бъда при хора. Биеха камбаните на всички църкви. И само стражи се срещаха на Царевец. Слязох в Долния град. Улици и къщи, дворове — всичко беше опустяло и само навремени проскърцваше кола, чаткаха копита на коне и никакви далечни гласове се носеха и подканяха да бързат. Градът се разбягваше, или по-точно вече се беше разбягал. Тогава аз излязох извън града, като безумен, тъй като не знаех вече какво да правя, и видях в далечината коли, които си отиваха, и пешаци, нарамили товари, които си отиваха, и конници, които си отиваха. А само една кочия идваше към Търнов и я дочаках, за да разбера кой е този, който влиза в богоспасния град, тогава, когато всички го напушват. А това беше игуменката Петка и още две монахини, а в колата носеха ковчег и ридаеха. Починала беше и Мария, първата жена на Йоан, която той доведе от степите на Галиция и после, постигнал своето, подстрига за монахиня под името Анисия, за да опетни и себе си, и нея. Но аз не виждах вече ковчега, не виждах и трите ридаещи монахини, гледах високото стъклено небе и питах бога, нима си решил да изтребиш целия му род и всички ония, които той, Йоан, е докоснал със сватби? И ще останат ли бедната малка Елена и хубавата Белослава между живите, или и те ще загинат от гнева ти, боже, тъй като и тях баща им два пъти омъжва и два пъти развежда още в годините, когато им бе съдено да играят. И ще простиш ли и на мене, господи, който по Йоанова заповед ги венча, който вършеше всичко — и събираще, и разделяше, и носеше печат на устата си, но не и на душата си, за което свидетелствува записаното тайно от мене, както и молитвите,

възнесени към тебе, за които само ти можеш да свидетелствуваш пред себе си!

Тогава аз се върнах в патриаршията, след като наредих на сестрите и невестите божии да поставят Мария в църквата „Свети Димитър Солунски“, а не при царевича в Съборната църква, за да не събираме греховете Йоанови, още повече че и Ана навярно вече беше положена там. И те смилено се отправиха към Долния град, а аз бавно се отправих към моя дом на Царевец.

И домът беше толкова пуст, че нямаше кой да прибере тялото на Василий, затова затворих и дори заключих вратите към престолната стая и се усамотих в друга стая, която е само моя, и извадих заешките кожи, и сам разтрих печени шикалки и налях вода, за да получа мастило — това правеха до вчера други, — и реших да опиша този единствен ден, в който починаха не само много люде, но две царици и един царевич... И още щом започнах да пиша, усетих хлад, онай студенина, за която ми спомена прокълнатият Матеус, която после се разливала като непоносим жар и превръщала кръвта в топло мляко... Но аз се надея студенината да е повече от ужаса, от колкото от чумата...

ОТКЪС ДВАДЕСЕТИ

РАЗКАЗВА АЛЕКСАНДЪР, СЕВАСТОКРАТОР И ЦАРЕВ БРАТ

Искам да потисна, доколкото е възможно, великата си скръб и да разкажа сдържано за обсадата на Цурул, бранен от Йоан Ватаци, а обсаден от нас и от рицарите. Защото Йоан се отметна от Ватаци, съюзи се с латинците и започна друга война по същите земи. Но и тази война той водеше лениво и без действия. И пак строеше обсадни машини, и пак бавеше войските си и за негова чест нека отбележа, че никак не искаше да пролива кръв. Или още по-кратко казано: Йоан ми приличаше на жетвар, който иска да ожъне две жътви в едно лято, без да се изпоти гърбът му. Така от Никея и православните патриарси той се сдоби с автокефална църква, заплаши смъртно папата, изтръгна признание и от него за Търновската патриаршия, а най-сетне си върна и настойничеството над Балдуин. А ето как се случи всичко, за да се стигне до обсадата на Цурул и до смъртния страх, който обзе Йоан Ватаци и го накара да живее, както живее осъденият на смърт.

По-горе споменах, че Йоан Асен покани в Адрианопол своя сват и съюзник да се срещнат. И го помоли още да доведе Елена и Ватаци, смъртно уплашен, я доведе заедно с жена си Ирина и още с огромна свита, защото е искал навярно Йоан да се опозори пред всички. В Адрианопол той помоли най-първо да се срещнат само двамата с брат ми, но брат ми пожела да вземе и мене — той винаги желаше и аз да съм там, където щеше да се върши грях. Тогава Ватаци взе със себе си младия Михаил Глава Тарханиот, който беше само на двадесет години,

и навярно разчиташе на неговата невинност и храброст да трогнат сърцето на Йоан Асен. Ние четиридесет се срещнахме в шатра, а не в дворец и около шатрата пазеха силни стражи. Така се разчиташе да се запази тайна, а и самият Ватаци желаеше да придаде заедно с тайната и по-голямо и решително значение на съвета.

Ние седнахме след поздравите и благопожеланията около малкия Константинопол — така наричам аз умаления град, който се намираше в шатрата — и Ватаци започна пръв; като първо похвали умаления град, каза, че е вярно направен и точно, а после се обърна към Михаил Глава и го покани да изложи техния план за нападението на Константинопол... Дори прибави на шега, че този град от векове е защищаван само от ромеи и за пръв път ромеи трябва да го превземат. А това е добро, защото само оня, който е бранил нещо, знае най-добре и как да го добие отново.

Йоан отбеляза също шеговито, че Константинопол няма да бъде завоюван само от ромеи.

Тогава Михаил Глава започна:

„Ние разделяме флотата на две... Привидният удар ще стане откъм Златния рог, където стените са наистина най-уязвими и ударът изглежда най-естествен. А всъщност ще бъде ударен северният раздел на крепостта, най-здравият и затова окръжен с по-малко внимание. А за да бъде нападнат с успех, от тебе, царство ти, се иска само едно: да осигуриш педя земя за стоварване... Ето тук... под северната стена... ще спре флотата и ще стовари... силата си...“

„Но тук няма земя, не педя, но дори и два пръста земя няма! Всичко е скали и крепостни стени... — каза Йоан. — Навярно думата ти, протосевасте, е да осигурия педя крепост, където вие да стоварите силата на другата половина от флотата ви...“

„Това са думи, Йоане!“ — намеси се Ватаци.

„Не! — възрази Йоан. — Думите крият в себе си различни неща... Едно е педя земя, друго е педя крепостна стена и те се осигуряват твърде различно... Аз може би съм готов за едното, но за второто може би не съм готов...“

„Но полето пред Константинопол е почерняло от крепостни машини... Тридесет хиляди души работиха шест месеца, Йоане!“ — повдигна веждите си Ватаци.

„Продължавай, пролосевасте!“ — каза Йоан на Михаил Глава и ромеецът продължи.

За онези, които разбираят от военно изкуство, може би планът на Ватаци и Глава беше знаменателен и обещаваше успех, но аз не искам да го изложа в цялост. От една страна, се боя да не събркам и невярно да го предам, като по този начин направя за присмех добрите пълководци, а от друга, той няма вече никакво значение, тъй като пристъпът не се състоя нито от юг, нито от север. А за ония, които някога ще обсаждат Константинопол, той пак е без стойност, защото тогава други ще бъдат силите, които ще отбраняват и ще нападат. Така че аз прескачам четиричасовите преговори и съобщавам само, че Йоан се наложи. Пристъпът се отлагаше за още месец напред, докато се довършат обсадните машини и докато се изработи нов план. Ватаци си отиде много недоволен от сват си и от съюзника си. Пред шатрата той дори подхвърли с войнишката си откровеност, за която после може би е съжалявал:

„Орелът, който много кръжи над мишката, Йоане, няма да я хване! Или мишката ще се скрие, или някой ловец ще простира орела!“

„Знам ли... — отвърна Йоан. — Никога не съм обичал да сравнявам деянията човешки с деянията животински, освен в приказките на децата и в поучителните разкази и поговорки... но там, братко по власт, животните не са животни, а люде...“

„Аз също ти говоря за люде!“ — кресна Ватаци.

„Е, тогава много подценяваш Константинопол, като го сравняваш с мишка, а нас нескромно наричаш орли... Погрешка има в баснята ти!“ — обърна пак на шега и разговора пред раздялата Йоан Асен.

„Мъчен съюзник си ми ти!“ — прегърна го Ватаци. — И още помъчен сват! — дададе той, като го целуна по устата, както е прието между православни да поставят един другому печат на устните си заговор и любов.

Тогава Йоан попита за Елена и Ватаци му каза, че Елена ще влезе в шатрата след малко. Те си отидоха, а като се отдалечиха, две слугини въведоха Елена при нас. Детето носеше царски дрехи, но очите му бяха пусти, сякаш в шатрата нямаше никого. Йоан я взе в обятия и започна да я целува, но Елена не го целуна. Тогава той изгони слугините и я попита:

„Искаш ли да се разходим?“

„Знам... — отвърна тя. — В Никея се говореше, че ще ме върнеш на Балдин...“

„Не се ли радваш?“ — попита Йоан пак.

Тя сведе очи, а аз мислех, че ще ме погледне.

„Не се ли радваш?“ — за трети път попита Йоан. — Аз наистина ще те върна пак при Балдин!

Елена се смали и такава, облечена в царски дрехи, мъничка и дребничка, заприлича на една от куклите, с които играеше в дворците на Царевец заедно с майка си Ана. Йоан се усмихна, хвана я за ръката и опита шега, една от своите лоши и нечисти шеги.

„Хайде! — каза той. — Надявам се, че втори път да удариш баща си по носа няма да смееш! Ела да те разходя на коня си!“ — и взе покорната ѝ ръчица в своята.

Елена тръгна покорно. Тръгнах покорно и аз, целият превърнат в срам. Вън той яхна коня си, пое детето от ръцете ми и докато аз да яхна, той полетя към своята свита. Малко преди да стигнем при нашите, ги догоних и тогава Елена ридаеше и се мяташе в ръцете на баща си, а той високо ѝ се караше и вече пред самата свита я удари...

Така ние скъсахме с Ватаци и се съюзихме с латинците... Така обсадихме Цурул, а по време на обсадата Йоан пожела да се разходим до твърдината Теодосия, която бяхме завзели в близост, но до Теодосия не стигнахме, а седнахме до реката със същото име. Тук беше прохладно и Йоан попита няма ли да е добре, ако стражите завардят мястото, та да се окъпем, без страх някой да види царската снага гола. Тогава се окъпна, а аз не исках да показвам гърба си, защото вече криех лявата половина на врата си и лицето си със сложни яки, да се не виждат червенината и пъпчивостта. Затова пък Йоан излизайки от реката, ми показва гърба си и както някога, пак ме попита личат ли резките на бича от Галиция. Резките не личаха вече, но аз му казах, че личат, тъй като това, кой знае защо, развеселяваше и радваше душата ми. После един слуга го загъна в бяло платно и ни сложиха на моравата край реката да ядем и ядохме риба.

„Хубаво нещо са обсадите... — каза Йоан. — Човек хем се разхожда из божия свят, хем припечелва нещо почти без труд... а Ватаци не иска мир... Този мой сват не е научен да се радва на мирния

свят... За него и градовете, и селата, и нивите, и посевите навярно са красиви само когато горят...“

Пихме и по чаша вино, разредено с вода, както се пие гръцкото вино в жарък ден.

„Искаш ли да те пратя в Търнов!“ — каза пак Йоан, но не като въпрос, а като заповед и аз трябваше да отвърна, че искам.

„Матеус да те тури пак един-два пъти под камбаната!“ — продължи Йоан, но, види се, не за моя нещастен гръб му беше думата.

Отвърнах, че тук, на юг, може би недалече от стените на свещения град, в който се крият множество мощи, не страдам толкова много.

„Нищо! — каза той. — В Търнов трябва да седнете с патриарх Йоаким и с никой друг и да измислите знамение! Виждаш ли, аз влязох лесно и лесно постигнах желанията си, но сега не мога да изляза лесно от войната... Например измислете, че са се явили по листата на дърветата гъсеници с лика на Ватаци... или съживете пак свети Димитри, Той от смъртта на чичо ни Калоян не се е появявал между хората...“

Йоан говореше колкото шеговито, толкова и сериозно, а аз тръпнеш само от едно — тогава още и през ум не ми минаваше онова знамение, което до нощта на този ден щеше да ни връхлети — защо тъкмо с Йоаким трябваше да се трудя върху знамението. Та той би измислил и сам би повярвал в триста знамения, но тъкмо за обратното. Казах страха си на Йоан, а той се разсмя и отвърна:

„Никога няма да се научиш да управляваш! Ти ще искаш от патриарха знамение за неуспех на войната срещу Ватаци, а как аз ще го изтълкувам, то е царска грижа... Ах, Александре, откак свят светува, поличбите винаги са били от полза на царете...“

После, когато слугата го обличаше, ме попита:

„Искаш ли довечера да съберем китаристките от Теодосия? — и още не смогнал да отговаря, той ме превари: — Знам, че не искаш, но аз искам да направя обсадата още по-приятна! А има и друго... мъжът се завръща у дома винаги по-весел от пир, отколкото от литургия... Тази война стана малко нечестна и аз бързам да завърша с пир...“

Вечерта събрахме китаристките от Теодосия. И Мария, която някога пиян увенчах с венец в Константинопол, ме позна и ме покани да берем пак цветя, за да се окитим. А Йоан много се смяя и ме

заплаши, че ще вляза под камбаната на Матеус вече по собствена вина. Те ни пяха гръцките си песни, които ще останат вечно хубави, като морето на Елада и като жените, които ги пеят. Никога пировете, които Йоан е устройвал за всеначалниците, както и за самия себе си, не бих могъл да нарека грешни или безбожни. Когато нямаше държавни дела или пък богослужение, той обичаше понякога да събира пирове, но не търпеше пияни и сам той не се упиваше, а само се развеселяваше! И слушаше с удоволствие хубави песни или мъдри разговори и от сърце се впускаше в шеги и, което е много мъжествено, понякога се шегуваше със себе си, а то му даваше право да се шегува и с другите. Аз самият не му се сърдех за шегите с мене, въпреки че някога той стигаше и по-далече от шега. Така например тази вечер той ми каза нещо недостойно и дебелашко дори.

„Александре — каза ми Йоан. — Ти си младоженец и още не ти е дотам радостно, че си далече от съпругата и бебето Калоян... а от друга страна, не си се научил още на брачни хитрости... Искаш ли да ти дам един съвет, братко по кръв? Когато гърбът те засърби и съпругата ти я няма, не лягай сам на пода да се чешеш...“

Военоначалниците, които чуха, се смяха много, защото те се смеят на всяка царска волност и по този начин отнемат възможността на царя да прецени кога е остроумен и кога не е. Аз се ядосах и според привилегията, която имам като брат и пръв помощник на брат си, царя, изразих това ако не с думи, то с поглед и мълчание. Йоанолови обидата, но както много пъти ставаше с него, не се засрами, а се заяде с мене:

„Слушай! — каза той. — Ако някога ме заместиш на трона, помни едно! Царят трябва да бъде шеговит, а поданиците му да не са горделиви! Иначе всички ще полудеят в държавата! Само церемониали, само речи, само планове и кроежи! И пратеничества, и одежди, и стражи! Та това не се издържа и от самия бог, камо ли от земен владетел!“

„Но бог никога не прави предмет на шегите си своите архангели и светци!“ — възкликах аз.

„Зашо? Ами бог например си е направил такава шега със Сатанаил“ — отвърна Йоан. — Скучно му е било и огледал войнството си. Ето казал... понеже не може да се живее само сред псалми и мъдри разговори... този трябва да ми бъде враг... И направил от Сатанаила

Сатана... И си воюва с него... А никой не се досеща, че това е една божествена шега... защото кой е този Сатана и кой въобще може да воюва с бога!

„Това са богощилски приказки!“ — отново възразих.

„Знам... — дразнеше ме Йоан, като стигна дори до богохулство. — Знам, че никак не е прилично да ги разказва един православен цар, но аз ги разказвам тогава, когато са мъдри, а мъдростта няма значение откъде идва... от Светото писание или от Корана, или пък от приказките на богощилите... мъдростта навсякъде е една...“

И докато наоколо възклициаха и хвалеха думите На Йоан, аз възроптах:

„Но това е богохулство! За какво те хвалят и превъзнасят!“

„Те знаят... — отвърна лукаво Йоан — за какво ме хвалят и превъзнасят, но ти не знаеш за какво ме кориш!“

Гръмна нов, още по-буен смях, но аз го надвих с гласа си: „Коря те, защото богохулствуваш! Защото не виждаш истината, защото, възвеличен от делата си и двойно възвеличен от людете си, смяташ всяка своя дума за последна! Коря те заради користта ти, заради заслепението ти...“

„Ще трябва да те разведа... — прекъсна ме Йоан. — Ти много се възгордя от родството си със сръбския крал...“

„Разведи ме и ме прати в манастир! Ето това жадувам и винаги съм жадувал — виках аз извън себе си. — А ти си способен да го направиш! Ти ли няма да го направиш!“

Тогава Йоан ме погледна тъжно и още по-тъжно отбеляза:

„Утре заминаваш за Търнов! За дръзките думи към царя те отстранявам от войската! А когато се върнем победоносни, ще решим каква да бъде съдбата ти!“

Веднага разбрах. Йоан нарочно потърси да се скара с мене, за да има повод да ме прати в Търнов. Иначе и нашите, и ромеите щяха да гадаят за какво царският брат, севастократорът Александър, се връща в престолнината? Сега пак щяха да гадаят, но участта ми, когато победоносната войска се завърне. Станах, отправих се към шатрата си и си легнах спокоен за участта си. А навън се понесоха песните на китаристките от Теодосия. И над всички се носеше гласът на моята Мария. И аз очаквах тя да ме потърси... Защото сам извадих вино и сам си наливах и много исках да има в шатрата ми човек друг.

И като лежах буден в шатрата, и като слушах песните, защото те са толкова хубави, че и човек като мене би ги слушал с трепет, си мислех за много неща и най-вече за любимия си брат. В Йоан живееше наред с ангела още и дяволът, и понеже у силния човек и ангелът, и дяволът са много силни, то и борбата в душата му е много силна и се мъчат душите на силните хора толкова много, че е почти невъзможно на перото да опише такова страдание. Ето Йоан направи благодеяния на църквата, обдари монастири, събра при тях люде учени или изкусни, а богохулствуващие. Или друго. Кой потискаше болярите, които вечно бяха против царя си, повече с хитrostи, а по-малко с петата на властта си, а им позволяващие понякога, когато дяволът го обладаеше, да му говорят дръзко, а на брат си се разгневи. И още — Йоан беше тиранин в семейството си, както подобава на цар и на мъж, а разреши на Ана да пише хроники. Правеше се, че не знае, а тайни люде преписваха от хрониките на Ана и ми даваше дори на мене да ги чета, като се заядаше, че Ана има повече искра божия. И когато отричах, че също пиша хроника за царуването на Йоан Асен, той крещеше, че не е хубаво да се лъже царят, когато се пише и говори за него. По това разбирах, че очите и ушите му не могат да намерят моите кожи, но са уверени, че се трудя над тях и един ден ще ме погуби заради писанията ми. И още много неща мога да приведа за борбата на ангела и дявола в душата на брат си, защото той всичко започваше за добро на людете и на държавата, а накрая го насочваше единствено за свое добро. Ето понякога го хвалеха за дълбокия мир, хвалеха го за процъфтяването на търговията и занаятите, за спокойствието, в което се работеха нивите, а той отвръщаше, че овчарят гледа овцете си добре само за да получи добра вълна, добро мляко и още — добро месо. И той стрижеше, мълзеше, доеше добре, за да напълни хазната си, и наистина хазната му беше винаги пълна.

Така, както пиех в шатрата и слушах китаристките от Теодосия, без да подозирам страшното, което идеше, си припомних един случай. Когато се върнах от втората сватба на Елена, а именно от Калиполис, той пак ме заяде, че съм заговорничил с Ватаци срещу престола му, както някога ме заяде по отношение на Комнин. Истината, за която се кълна в бога и във вечния живот, обаче е, че Ватаци не ми направи дори намек за измена, а само настояваше за този съюз и за тази война, която доскоро водехме, а после се отметнахме. Но Йоан пак ме укори в

цареизмяна и което е още по-лошо, в братоизмяна и ме укори дотам, че ме накара да се разплача от обида. Тогава изведнъж се смени, прегърна ме и каза:

„Зная, Александре, колко много мразиш дявола, който се е настанил в душата ми, но зная още, че ти никога няма да посегнеш на ангела, който диша у мене...“

Тогава разбрах, че и той, мъдър и проницателен дори към себе си, чувствува присъствието им, и битката им чувствува в гърдите си и я носи по-тежко, отколкото аз нося своята болест...

И тъй аз пиех сам с такива размисли, а времето, в което добрите хора заспиват, вече отдавна беше минало, когато чух конски тропот от доста коне, после се понесе звън на оръжие и на доспехи, вдигна се гълчава и китаристките замълъкнаха. Излязох навън, без да разбера какво става. А край борините и пиршенските трапези кипеше и от кипежа на хората се измъкна Йоан. Двама боляри го следваха, но той ги отстрани и тогава се успокоих, защото първоначално помислих, че е направен опит за покушение на сладкия му живот. Сега разпознах и някои от конниците. Те бяха гончии и отново ме обзе тревогата, а тя ме сграби и уби, когато Йоан нахлу в шатрата ми и се хвърли като ранен бик на леглото, което беше още топло от тялото и размислите ми. И зарида... Аз стоях до него изумен и все още не знаех страшната вест, която хвърли царя в такова ридание, каквото не съм виждал у него, па и у други. Чувах, че около шатрата се събират, но излязох и заповядах на стражите да разпъдят хората без оглед на сан и звание. Никой не биваше да чуе и да види владетеля на тази земя, захлупен по очи и ридаещ от отчаяние, като жена ранена. Това бе един от малкото мигове в живота му, когато нямаше нищо престорено. Когато влязох в шатрата, а навън вече бе гробна тишина, Йоан седеше на ложето и ме гледаше с празни очи и си наливаше от моето вино. Но не пи. Така, с чаша пред себе си, ме гледа доста време и аз чувствувах как малко по малко погледът му се връща и той започва да ме разпознава. А когато ми каза да седна, разбрах, че напълно ме е познал. И когато седнах, добави:

КОНСТАНТИНОПАЛ

„Бог ме наказа за богохулствата не само заради тази нощ, но и за много други дни и нощи... Ето аз дирех поличба и те пращах за поличба в Търнов, а поличбата сама дойде...“ — и ми разказа Йоан, че само в един ден са починали Петър, Ана и Мария. А за да бъде поличбата още по-силна, починал и патриархът с още триста търновски люде, на някои от които избрали имената, както се изброяват имената при помен от свещеници.

После замълча, а мълчах и аз под удара на първата горест. И мислех аз досега, че царете са извън Христовата вяра и господ не ги наказва за греховете им, че са като саламандрите неуязвими и невредими и само другите люде господ управлява суроно. Но не било така... Всички до един се оказахме в Христовата вяра и Христовото наказание. Разбира се, аз описвам тук мислите, а не сълзите си, защото истинският мъж мисли и когато ридае и не се забравя никога. А за какво е мислил Йоан в часа на неговото ридане, не зная. После приказвахме за празни неща... за никакъв накит у Ана, за предчувствия, за прашката на Петър, царевича, и Йоан се съвземаше, докато най-сетне внезапно каза:

„Да се изгорят всички обсадни машини още тази нощ... И напиши писмо на Ватаци, че поучени от бога и от неговите поличби, снемаме обсадата на Цурул и възстановяваме мира и с него, и с всички!“

„Ще бъде изпълнено, царство ти!“ — отвърнах аз, както малко пъти с почтителност и по обичай съм се обръщал към него, когато сме сами.

Йоан ме погледна малко учудено, та сега ли точно намерих да спазвам почитта и ритуала, и може би за това намери нужно да каже една от своите дързости:

„Моите жени се ожениха за мене, когато трябваше и когато трябваше, умряха... Това е най-силната страна на божията воля и на божия знак... Но защо трябваше и Петър... потрепера гласът му. — Петър нямаше никакъв грях, а и аз самият още не бях помислил нищо греховно за момчето... Види се, и бог няма време понякога да обмисли всичко!“

„Йоане!“ — извиках аз, но той се разбесня и бълсна чашата, която си наля, но от която не пи.

„Когато аз накажа някого несправедливо, той не ме ли обругава в сърцето си, не царехулствува ли? Знам, че богохулствува! Но поне съм искрен към бога, не тая в сърцето си, а викам... Защо и Петър! Защо и другите, които никога не съм докосвал с помисъл или с деяние! Защо!“

Мълчах. Както винаги, дори и в богохулството си той пазеше онова приличие, което правеше думите му още по-ужасни.

На утрото ние потеглихме за Търнов. Войските щяха последователно и в боен ред да се изтеглят, защото се бояхме да не ни нападнат не толкова латинците, колкото дружините на Ватаци. Край нас горяха като клади огромните обсадни машини, които ни струваха толкова труд, а от гредите и дъските можеше да се построи цяло селище, подобно на селищата в Галиция. И страховито беше, и величествено беше, като гледахме тия пламъци, в които изгоряха надеждите и трудът на толкова люде, а между тях и на покойния патриарх, който със смъртта си трябваше да даде божи знак за пожарите. И топлината ни лъхаше, докато излезем по пътя на Адрианопол.

Пътувахме със стражи не много на брой и не на коне, а е кочия. И кочията караше млад войник, а не царският кочияш, който през нощта бе препил, крадейки вино от пира с китаристките, и на утрото не можеше да се пробуди. И знаехме, че е невъзможно да заварим никой от мъртвите, а ще намерим само гробове, но бързахме. По едно време Йоан ме допита:

„Ще ми дадеш ли някога да прочета какво си писал за мене... Сега ти оставаш единственият ми летописец...“

Не му отговорих, за да не изльжа, както и за да не потвърдя истината, но Йоан не ме оставил да мълча.

„Пиши... — допълни той, все едно че бях потвърдил истината. — Нека някога четат за нас така, както ние четем за другите... Но се старай да бъдем, каквите сме били, искам да кажа, не безпътни и бездушни... И за греховете ми пиши! И за добродетелите! Та кой човек е без грехове и без добри страни? Знаеш ли защо не вярвам на житията! Сещаш се... Там всичко е толкова благочестиво, че човек почва да копнее за безпътство, като ги чете...“

Разбирах го, че иска да говори, за каквото му дойде наум, само и само да не го надвие мъката и да не го повали пак, както го повали

снощи в шатрата ми. Но аз мълчах и той се принуди да изтрягне от устата ми думи едва ли не със сила:

„Ти вярваш ли всичко, написано в хрониките и житията?“

„Вярвам...“

„Добре! — каза той. — Щастлив човек си! И на всичко написано в светите книги пак ли вярваш?“

„Вярвам!“ — още по-твърдо отвърнах.

„Тогава кажи ми, защо бог е създал людете и зверовете, звездите и цялата вселена... за да се забавлява или за какво... А после написал съдбините на всеки човек и на всяко светило небесно и още на всяка безсловесна твар... Та като знаеш отнапред какво ще се случи, то престава да те забавлява... както е и при людете...“

„Не мери божествените неща със земни мерки!“ — възразих аз.

„А бог защо мери със земните мерки своите божествени дела? И когато съди, защо не съди с човешко мерило, а съди с божествено?“

Така ние пътувахме и разговаряхме за възвишени неща, въпреки че Йоан не пазеше божието име чак дотам свято, както го пазех аз. И сякаш се бяхме сдумали да не говорим нищо за покойниците. На втория ден от пътуването ни достигнаха конници на Ватаци и ни дадоха послание от никейския император, в което той присъединяваше към нашата скръб и своята. Не казваше нито дума за пропадналото велико начинание, за измяната, а само намекваше, че и занапред ще вярва на обичта и на приятелството на своя сват и своя брат по корона и по вяра. Йоан ми заповядда да отвърна на императора също с послание и нека то да бъде също така пропито от скръб, пълно със съжаление за общото дело, накрая нека уверя Йоан Ватаци, че цар Йоан Асен му остава верен и почтен приятел и роднина до края на техните дни, като връща Елена при съпруга й Теодор. И аз написах всичко, както се полагаше и както ми беше заповяддано, Йоан го прочете, одобри го, подпечата го с пръстена си и го прати обратно с конниците на юг, а ние продължихме пътя си към Търнов, а заедно с това и разговорите си за неща възвишени и божествени. Привечер, когато се появиха далечните сенки на Маториевите гори, или по-точно се провиделя твърдината Панагелум, която доскоро беше граница между нас и латинците, Йоан ме попита:

„Сега искаш ли да поправя грешката на младостта си и да те направя патриарх...“

„Не бива...“ — отвърнах.

„Страх ли те е? — усмихна се той, едва на третия ден от научаването на страшната вест за пръв път се усмихна и ми заприлича на някогашния Йоан. — Бог обича да ми праща поличби чрез смъртта на патриарсите ми... Нека е греховно, Александре, но аз не обичах Йоакима и той е единственият човек, за когото не тъжа... И защо трябваше бог да го тури при поличбите?“

„Ето! — поех вече думата му по-охотно, за да го разтуша, доколкото ми даваше сърце да влизам в неговите недотам благочестиви мисли. — Ето... — казах аз. — Затова не искам да стана патриарх... Ти никога няма да обикнеш духовния пастир на царството си... дори и той да е по-благочестив от Йоакима! Ти не търпиш никого до себе си!“

„Това е право... — отвърна Йоан. — Тогава ще трябва, да сложа патриарх измежду людете, които не обичам... Няма защо да намразвам нов човек или човек, когото обичам...“

Йоан намери сили да се пошегува в тия тъжни дни на нашето завръщане и дори, както беше в нрава му, чрез шегите си да задълбава в истината и тая истина да я пригажда към изгодите на царството си. И в тия дни на нашето завръщане узнах по-добре от всяко колко мъжествен, колко мъдър и колко обдарен човек беше брат ми и се уверих, че има хора, осъдени да управляват, и хора, осъдени да се покоряват. Уверих се, че дори люде, родени от една утроба, могат да принадлежат към едните единият и към другите другият. Защото, като се замислих над тия последни дни, ето какво се получаваше — Йоан загуби любими хора, оплака ги с всичката сила на наранената си душа, но той и нещастието си превърна в изгода на царството. Прекъсна войната, от която нищо не очакваше, а получи от Рим всичко, което очакваше. И от Никея получи всичко, което очакваше. И с тази последна своя, бих казал, хитрост, но подплатена с мъжество и с мъдрост и с много истинска скръб, повече нямаше какво да се желае. Неговото царство беше първо на полуострова и едно от най-могъщите в Европа, а наоколо му цареше почтен мир, защото никой не смееше да нападне, а и той вече не заплашваше никого, като човек, взел своето, и в мъдростта си не пожелал чуждото. Това се прояви най-вече след една година, когато владетели и първосвещеници счетоха, че е прилично вече да помислят за сродяване с великия цар. Но за това ще разкажа друг път...“

Според божествените и човешки закони и обичаи траурът и в хижите, и в дворците трае еднакво и разликата е само в това, че докато хижите са в сянката на едно село, то дворецът е в лъчезарието на целия свят. Не искам да кажа, че и тук Йоан наруши човешките и божествените закони, напротив, спази ги, както е прилично да спазва мъж, овдовял и загубил син — царевич. Единственото, в което мога да го упрекна, е, че все повече спореше с небето. Въобще ведно с възрастта у него се отваряха все по-тъмни сили и аз, понеже знаех, че само смъртта ще го смири един ден — дай, господи, да е далечен, — вече не воювах така с него. Защото у мене с настъпването на възрастта ставаше обратното — аз се смирявах и гледах с добра усмивка на човешките грехове и с примирение. Може би те — и усмивката, и примирението — дойдоха у мене от Йоан или по-скоро от Йоановата младост. И тъй Йоан спореше с небесата, но пазейки вярата си, а неговата вяра беше като езическата, тъмна и първична, създадена за угода по-скоро на человека, отколкото на боговете. Веднъж ми каза, че не е право да пишат писарите и писците под името и званията му още и „благоверен“, защото той не се смята за благоверен, а от друга страна, не се счита и за лицемерен, та да си прикачи това. И ако не бях възразил, той щеше да заповядда да не се пише „благоверен“. Попитах го кой друг цар се е погрижил толкова за монастирите, за мира между хората, за съгласието между властелите и държавите, дори и за сговора сред обикновени люде. Навярно съм бил убедителен, защото Йоан се смири и каза на носа си:

„Е, добре! Добре! В този смисъл да, но не и във фарисейския, както от векове се е писало пред името на всички царе!“

Така той и в скромността си се отдели от тълпата на множеството всякакви царе, които са управлявали.

Друг път го заварих да рови книгите на Ана, вечен мир и светлина на душата ѝ, а това бяха донесени от Рим и от много други места книги. Латински той почти не знаеше, но затова пък гръцки говореше донякъде без усилие, а защо ровеше в латинските книги, така и досега не можах да си обясня.

„Мнозина я имаха за несвястна... — каза ми той. — А Ана беше мъдра, доколкото бог е възможно да отключи жена с мъдрост... Боя се,

че болестта ѝ и смъртта ѝ бяха наказание небесно, защото тя е искала да знае повече, отколкото се полага на пола ѝ... — и като се отдели от високата маса, приспособена за четене, застана срещу мене и запита още, сякаш питаше себе си: — Ето и това не мога да разбера... Кой е посял в главите на хората тези глупости, че жената не е човек, а само същество от човешки тип или нещо като селище, което нито е град, нито е село... Сигурно не бог, защото бог не би обидил половината от най-великите си творения по този начин... Това са го направили хора като Йоаким, събрани на събори или говорилища!“

Аз и с това не можех да се съглася и му възразих, че все пак жената е създадена от реброто на мъжа и е благословена да ражда и да отглежда люде, а не възвишени неща...

„Колкото оstarяваш, започваш да приличаш на Йоаким!“ — прекъсна ме Йоан и като събра веждите си, добави, че Ана е познавала древните елини и римляни с мъдростта им и със заблудите им, че някъде по книгите е прибавяла доста възвишени думи... И ми каза още, че на едно място в хрониката си го нарекла цар, какъвто не се е раждал, но скоро ще започнат да се раждат такива царе и тогава хората ще тръгнат бързо към светлина... Тя е била грамотна жена, може би по-грамотна и от мене, и ме е разбирала, но аз много малко разговарях с нея приживе. И накрая ме запита дали се моля за душата ѝ... Казах му, че се моля за душите и на Ана, и на Мария, и на о, боже починалия царевич. За Мария той почти не говореше, навярно му тежеше двуженството, и затова побърза да попита.

„А за моята душа молиш ли се? Сега държавата ни е голяма, простира се между три морета, но работата по управлението е по-малка, защото е държава спокойна и имаш време, севастократоре, да се молиш за царя и за греховете му...“

Това се случи към края на едногодишния строг траур и аз се радвах, че Йоан все пак го понесе благочестиво, а в днешния ден се радвах още повече, защото говореше почтително и благоверно, както отдавна не бе говорил с мене. Но той развали деня много бързо.

„Щом мине траурът... — каза Йоан. — Ще обиколим държавата... Искам да я обгледам така, както старите търговци броят спечеленото на младини. А тая държава е спечелена от мене не по-зле от богатството и на най-опитния купец. Ще се отбием и в Солун, при Белослава. Искам да ми прости, но не с думи. И затова ти не я

увещавай предварително. Сигурно Мануил е вече старец, а тя цъфтяща жена. Господи, колко много са злодеянията ми!“

Дотук все още беше благочестиво настроен от траура и от книгите на Ана, както и от спомените, и аз все така се радвах в душата си. Но изведнъж се засмя мрачно и каза:

„А когато се отбием в Теодосия, ще съберем китаристките, не се сърди... но човек, докато е жив, живее с живите... И тая прокълната година ми се видя безкрайна!“

„Косите ни са вече бели, Йоане!“ — укорих го аз.

„Вярно е... — отвърна той — но докато не започнат да се белеят костите ми, няма да кажа, че съм стар и негоден за нищо...“

Ние не обходихме държавата, както замисляше Йоан, и дори до Теодосия не стигнахме, само се отбихме до Станимашката твърдина на път за Солун и той я огледа, похвали катепана Константин, който бе елин, но служеше, подобно на мнозина, предано на българския цар, и привечерта излязохме за малко над твърдината да се разходим. Тогава Йоан седна на камък и гледаше планините, които се губеха като море в далината. Не разговаря с никого, нито с мене, нито с Константин, но когато слизахме надолу към крепостта, каза:

„Мислех защо хората са сложили срок на траура... той трае, докато трае мъката в човешката душа...“

После каза пак:

„Гледах към Солун и молех бога и дъщеря си да ми простят, а в Солун няма да ходим...“

Попитах го да не е уморен и му предложих, ако смята за добре, аз да отида в Солун и като чичо да се порадвам на Белослава и Йоан ме погледна учуден.

„Не искаш ли... — каза той — да отидем в Галиция... да навестим княза Юрий и да си спомним младостта...“

Тогава забелязах в очите му хитри пламъчета и разбрах, че не нежност и спомен мъчат сърцето му, но зад нас вървеше Константин, та замълчах. А когато се навечеряхме и се отправихме към покоите си, той ме повика при него в неговата покойна и направо ми каза:

„Този Батбай много измъчва Юрий и цялата Галицка земя... аз тогава му отнех невестата... защо сега да не му отнемем и плячката, а защо и на Юрий да не помогнем с полкове...“

„Станал си мекосърдечен...“ — подхванах аз и добавих още, че Йоан е станал и войнолюбив, което отрича първото или по-скоро го потвърждава, тъй като считах, че той би изпратил войска в Галиция от добро сърце. Тогава Йоан се разсмя и ми каза:

„Знаеш ли, че след Галиция татарите нямат друг враг по пътя си срещу нас и срещу угрите, а след нас и угрите идва целият християнски свят и той ще се преклони пред Батбая... Сега ако не помогнем на Юрий, няма после и на нас кой да помогне и на целия християнски свят, защото писах на Бела и Бела не ми отвърна... Нищо... крал Бела не разбира, но защо аз, който разбирам, трябва да чакам татарите един по един да ни надвият...“

От много години Йоан не беше говорил за Галиция, за Юрий, за татарите и за младостта ни. Сега заговори за всички тия неща и аз разбрах, че той като буднооко е следил всичко не само близо до границите ни, но и по-далече. Когато обсаждахме Константинополдори, той е мислил вече за християнско единство срещу опасността, която идеше като буря от Азия. Но защо не я споменаваше — не знам. Йоан пазеше такива кътчета в душата си дори и от мене родния му брат.^[1]

„Ако Ана беше жива, щеше да ме разбере...“ — въздъхна той. — И може би щеше да отвори очите на брат си... Тогава, съюзен с угрите, може би нямаше да има нужда да се отправя аз самият с цялата си сила... Но ето бог ми отне Ана и тук виждам промисъл. „Иди, казва ми бог, и изкупи греховете на всички християни!“

„Сам ли възнамеряваш!“ — възкликах аз.

„Не! Не сам... — отвърна Йоан. — И ти ще дойдеш! Забелязал съм, когато си с мене в битка или в преговори, върви ми... Та кажи ми, къде сме пропадали ние с тебе, та да пропаднем и при татарите?“

„От Галиция започва възходът ни... — отвърнах аз — може би там да бъде и залезът ни, Йоане! Премисли ли?“

„И още как! — засмя се Йоан. — И мислех аз не като цар в сегашното, а като баща на ония царе от бъдещето... защо да ги оставя голи срещу вятъра, който бучи в Азия... и идва...“

Прекръстих се. И тогава се сетих за друго. Ето, аз мога донякъде със слабия си ум да се старая и да кретам след ума на брат си, но как ще го разберат болярите и властелите, които мътят в твърдините си като квачки на полог и като квачки погледът им стига само до оградите

на техните дворове и не по-далече. Та кой наш цар е повеждал и войска, и военачалници толкова далече, колкото Йоан възнамеряваше. Само ние с него знаем къде е Галиция и колко реки, колко планини, колко полета трябва да пребродим. Казах на Йоан това. И му казах още, че никоя болярка няма да пусне мъжа си или сина си в такава бран и че те, нечестивите, ще се укрият по твърдините си.

„А защо трябва да им се казва, на каква бран ги вика царят им? — отвърна Йоан. — Ще ги свикаме за поход срещу угрите или в Сърбия и ще им обещаем плячка...“

„А ако се разбунтуват, когато узнаят, че отиваме на друга бран, през девет земи в десета...“ — възразих аз.

„Е, тогава за пръв път ще се наложи да погубя непокорници... и ще погубя... Виждаш ли, Александре, колко е щастлив оня, който разбира... като тебе, и колко са нещастни слепите...“

Тогава разбрах, че Йоан Асен твърдо е решил да воюва в Галиция и няма да спре пред нищо, а ще направи така, както е намислил, и ще събере войнството си пак така, както е намислил, и ще ги води натам, накъдето е намислил. И разбрах още, че вече е намерил и открил неколцина, които са готови да го следват, защото най-трудното е да следваш царя си в идното, а не в сегашното.

И нашата войска се събра в името на сегашното за война с угрите, а Йоан я поведе към бъдното за бран с татарите. А аз, който още в началото се врекох да не разказвам за делата воински на своя брат, както и за много други мъдри плетеници на неговото управление, ще отбележа само, че стана така, както той бе предугадил. Когато болярите и мнозина от войниците се досетиха накъде се е отправило това огромно войнство, възроптаха. И първите, които възроптаха, Йоан постави в окови. А между тях имаше един от Клокотница, мъж храбър и много откровен, искал да кажа храбър не само на битка, но и на синклит, който въртеше еднакво честно и умело и меч, и език. Казваше се Радуил и преживя целия си живот във вярност към Йоан, а земята му беше при Ловеч в самия град се повинуваше нему. Йоан го посети в тъмницата, а то беше шатра, пазена от стражи, и му каза пред всички:

„Радуле, щом ти си се уплашил, значи са се уплашили мнозина.“

„Не съм се уплашил — отвърна оня. — Но не виждам цел за храбростта си, царство ти!“

Тогава Йоан накара стражите и свитата да се отдръпнат и да бъдат свалени оковите на болярина, а те останаха в шатрата, отредена за затвор. Като излизахме, чухме още Йоан да казва:

„Ти си два пъти по-силен от мене, Радуиле! Ако не изляза прав в мислите си и в думите си, удуши ме!“

Това чухме на излизане, чуха го и войниците, и свитата я възроптаха, като не искаха да се отдалечават. А аз, който знаех, че брат ми никога няма да се остави по глупав начин да стане жертва на един толкова силен мъж, ги накарах да изпълнят царската повеля. А за нея бързо се разчу из целия стан и около шатрата се стече безброй и чакаше. Когато сменяха втората стража и тръбите ехтяха, Йоан излезе, а след него излезе и Радуил.

„Дайте на болярина — заповяда високо пред всички царят, — и коня му дайте, и знамето му върнете, за да води полка си!“

Около Радуил се струпаха, а аз влязох при Йоан в шатрата, която пленихме при Клокотница, и той каза, че е гладен и иска да яде. Донесоха ни и аз го похвалих за смелостта му и за мъдростта му да остане сам с този див и честен мъж, който ще върне в редовете на войнството мнозина. Йоан кипна:

„Никога ли, Александре, няма да се научиш как се управляват люде! Та Радуила аз научих на всичко още в Търнов!“

После яде и мълча. И аз мълчах засрамен и за себе си, и за брат си, докато той не каза пак:

„Бог ще ми прости, дето от този безстрашен човек направих страхливец, а себе си от страхливец направих безстрашен, защото аз се боя от този поход повече от всеки друг. А като ми прости бог, нека ми даде победа над татарите в името на всички християни!“

И понеже бог даде победа Йоану над татарите, то смяtam, че му е простил малкия грях на притворството и на престореността. Не искам да описвам тази победа. Ще отбележа само, че Йоан, вече не в младост, този път се би пред войската си, сякаш изпитваше съдбата си, а след битката, когато нашите войски преследваха татарите по цялата степ, ми каза:

„Знаеш ли, че ме раниха в крака... но нищо... един ранен цар струва колкото трима неранявани крале... я ме превържи, но без да се разчуе...“

И докато го превързвах, известиха през платното на шатрата, защото беше запретено да се вдига, че Радуил паднал в боя.

„Виждаш ли... — пошепна тогава Йоан, за да не се чуе навън. — Бог все пак ме наказа... Не ми подари чиста победа... опръска я с кръвта на Радуил...“

Привършил превръзката и той пусна багреницата си доземи, тогава въведоха нашия приятел и съюзник княз Юрий и те се прегърнаха братски... А Юрий, възбуден от боя, започна да възхвалява и да благодари Йоану за помощта и твърдеше още, че може би десет години след тази победа татарите ще оставят Галиция в мир...

„И България!“ — додаде Йоан.

Те се гледаха очи в очи и разбираха, че съюзявайки се както някога, всеки е помогнал на себе си и може би узнаха тогава, както аз някога узнах за себе си, че в живота на владетелите има нещо, което е чест и все пак не е чест, има нещо, което е обич и все пак не е обич. И пак се прегърнаха.

А навън отшумяващ боят и цвилеха коне, и се носеше гълчава, и някакъв ранен оплакващ високо себе си на езика, който людете говорят в Галиция и който е почти като нашия, само дето е малко по-мек и малко по-тъжен език...

За нашето завръщане в България искам само да кажа, че Йоан не яздеше, а се возеше в кочия и това принуди и мене почти по целия път да се возя. Малко преди да стигнем Дунав, ни посрещна Матеус — нека отбележа, че бургундецът беше доста остарял и западнал, та не го взехме в похода — и той започна да лекува раната на брат ми и я лекуваше почти както лекуваше моя гръб. А това беше една зачервена рана, която много болеше. Сега нека си призная, както пред изповедник, че болките Йоанови донякъде ми се видяха справедливи и аз ги приех като отплата за моите страдания под камбаната, въпреки че Матеус не поставяше цялата снага на Йоан под стъклото, а само ногата. Някъде към Дръстър обаче раната започна да гнои, пукна се и в самата твърдина Йоан преспа за пръв път спокойно. На сутринта възнагради Матеус, а на мене каза, защото се усмихнах на щедрата плата:

„Ако още веднъж се усмихнеш, ще заповядам да те тури под камбаната, макар и здрав, за да се излекува душата ти, която можа към родния си брат да събере нечестивост!“

И понеже — нека ми бъде простено — аз възроптах, Йоан добави още:

„Та ти си бил не само злорад, но и лицемерен...“

И уж гняв имаше в думите му, но и веселие долових. Той се разтъпка из покойната и като се движеше, куцаше силно, а като куцаше, ме обиколи, поведе ме към венецианското огледало и пак ме обиколи. И аз видях своя образ, крив от собствения си недъг, а видях и него как куца, може би повече, отколкото трябваше. И ме прегърна и взе да се смее... А аз бях бледен като нежит.

„Само че знаеш ли — каза той. — Все пак ти пострада при кражба, а аз окуцях в бой...“

Тогава поехме към Дръстър. В самата твърдина ни чакаха пратеници на Людовиг — френския крал, не зная как да го нарека, защото те всички се казват Людовици и само по прозвище могат да бъдат различени. Този беше внук на Людовиг Дебели, а баща му, също Людовиг, починал млад и той наследил направо дядо си и заедно с това името и кралството му. Те поднесоха на Йоан брачен договор, като му предлагаха сестрата на краля и внучката на Людовиг Дебели, както и съюз между Франция и България, насочен срещу Фридрих Хoenщауфен, който воюваше едновременно с Франция и с папата, а границите му докосваха нашите на север.

С това предложение, първо по реда на многобройните предложения, траурът завърши и започнаха новите сватовства на моя брат. Но той вече беше друг човек, затова любезно, но неопределено отвърна на пратениците, а вечерта, когато сваляха одеждите му, ми каза:

„Ти винаги си ме лъгал, че не пишеш хроника за деянията ми! Мълчи! Не признавай! Нито пък отричай! Но ако пишеш, отбележи: аз ще накарам цяла Европа да се раздвижи... И не че ще диря някакви изгоди... а така, защото съм ти казал, че и господ Бог от скуча е създал света и го е раздвижен... и при това не е бил куц...“

След голямата скръб и тежката бран Йоан се съзвезмаше и в очите му пак горяха шагите, които цяла година бе потискал у себе си. Седна

по дълга риза на леглото си и напъди слугата, а мене повика близо и попита:

„Кажи ми сега, севастократоре, как изглежда внучката на Людовиг Дебели... Прилича ли на дядо си...“

„На зографията приличаше на лилия или на... ненюфар... както се произнесоха пратениците...“ — отвърнах аз и в душата си отново се почувствувах сводник. Въобще всеки от нас се връщаше към мястото си преди траура.

„Зографите са лъжци... те и мене изографисаха красив и млад... Аз вече бях женен за пълнотела жена... Как се казва внучката?“

„Йоланта... — отзърнах и за да избягна повече въпросите, които задаваше по непочтителен начин, побързах да му предам всичко, което знаех за нея: — Два пъти е овдовявала и е тридесетгодишна... Първият ѝ съпруг е бил херцогът на Баден... Ханс фон Валенщерн...“

„Стига! — прекъсна ме Йоан — Тази жена е прокълната от бога, както и аз съм прокълнат... Ще се съберем, колкото един близък ден някой от двама ни да одовее за трети път“.

Йоан се развеселяваше, а аз ставах все по-тъжен. Щяха да започнат да валят брачните предложения и аз, като негов брат и севастократор, отново щях да разговарям, да преговарям, да уговарям... за принцеси и за кралици, а той щеше да сипе шеги, защото нали сам каза, че иска цяла Европа да обърне на тържище. Дяволът отново вземаше надмошье у него и го тласкаше към грехове, а защо Йоан винаги вършеше греховете си чрез мене? Тук е мястото да отбележа, че по него време вече не страдах толкова от болестта си. Види се, божият гняв се бе излял в чумата и бе поутихнал. Червенината се стопи, изчезнаха и пъпките, и разраняванията и само една тъмна кора покриваше всичко. Тя падаше от време на време и откъртваше нежна кожа, която отпосле отново струпняваше и падаше. Но това вече бе поносимо и влудяващият сърбеж не се чувствуваше така мъчително, а бих казал, че навремени беше дори приятен. И душата ми се радваше не толкова спасена от мъките, колкото от мисълта, че бог ми е простил и е дал сила на сярата и на живака. Ето, и това ме ужаси, че отново заедно с възраждането на брачните стремежи у Йоан ще се възроди и страданието ми, тъй като невъзможно беше в тия дела да вляза и да изляза без грехове, както е невъзможно да

влезеш и да излезеш от огъня, без да се опариш. Аз не съм саламандър и се боя от огън, и от вода се боя, и от грях се боя.

Йоан, доволен, се готвеше да спи — този куц саламандър, — а аз знаех, че ме чакат не само тази, но и още много безсънни нощи, и се отправих към покойната с тежка душа, натежала като риза, извадена от вода. И тогава почувствувах, че гърбът пак ще ме влуди. Защото знаех и най-леките повеи на своето страдание така, както моряците познават зефирите и ветровете и могат да кажат от кой повей ще излезе буря и от кой попътен вятър... Познавах плътта си... и повиках Матеус с почти забравената камбана...

НАПИСАНО ДОПЪЛНИТЕЛНО НА ГЪРБА НА ПЕРГAMENTA

След години се отбих в Станимашката твърдина и понеже брат ми вече не беше между живите, а над царството му надвисваха беди, поискава душата ми да седна на оня камък, върху който и той седеше тогава, и да погледам сините и безкрайни Родопи, както той ги погледна тогава. Така и сторих, намерих камъка лесно, защото катепанът Константин го беше белязал с надпис, който да остане през вековете, и думите му бяха скромни и прости. Да беше жив брат ми, щеше да похвали Константин, защото той винаги намираше в простите слова повече любов и смисъл, отколкото във великолепно украсените. Но там е работата, че и Константин вече не е между живите, а угаснал, ухапан от змия при един лов на глигани, с каквito изобилствува той предел на България.

И така едва сега разбрах какво значи да обърнеш Европа на тържище. След месец пристигнаха гончии от крал Бела и от Земята на угрите. Този път угрите сами предлагаха и нямаше нужда да задържаме краля им като гост или като пленник по-точно, в някоя от нашите твърдини. Пак беше зима и Йоан бе се завърнал от лов и това донякъде напомняше случая в Средец. Той се бе настанил в покойната, наметнат с кожи, а ногата си бе потопил в чебур с гореща вода, защото чувствувал болка. С пратениците не се срещна и нямаше да се срещне, а направо ме попита:

„Какво ми предлага крал Бела?“

„Половината от Банат с пет твърдини и зестра... — започнах аз.
— И нова уния с папата...“

„Питам за невестата!“ — грубо ме прекъсна той.

„Дъщеря му е деветнадесетгодишна...“

„Чакай! — каза той. — Нали бях вече женен за леля й Ана...
Да... да... Ана й се пада леля. А когато се женихме, Ана също беше
деветнадесетгодишна... Какво ще кажеш? — присви око Йоан и за
малко извади с леки попъшкваници нозе от горещия чебур. — Струва
ли си едно кръвосмешение половина Банат?“

„Има ли значение...“ — дръзко отвърнах аз и не криех иронията.

Той поиска отварата си, а това беше отвара от изтравниче и ревач
трева, за която разправят, че като я откъсваш от земята, плачела като
дете, натопи отново крака си и се замисли, като отпиваше от отварата.
Най-сетне каза:

„Ти записвай! Всяко предложение записвай и когато се съберат...
ще решим... А на Бела предай някакъв любезен отговор и не забравяй
да им напомниш, че аз още тъжа за Ана... те ще разберат, че
намеквам... и ти разбиращ какво им напомням... Подай ми сега ония
свityци...“

Подадох му няколко пергамента, захвърлени на масата. Той взе
единия от тях и ме накара да го прочета. Това беше царско оризмо, с
което се даряваше още едно село с отроците и земята на монастира
„Свети Ватопед“, който веднъж вече бе обдарен. Напоследък той
правеше все по-големи дарения на църквата. А както Йоан обичаше,
всичко беше грижливо и точно изброено и написано. Хубаво и
всеславно дарение, но Йоан не се стърпя да се погаври със себе си и с
мене.

„Как мислиш? — попита той. — Срещу такъв дар на бога и на
неговите служители колко гряха ще откупим пред Създателя?“

„Нито един! — ядосах се аз. — Ще получиш само няколко
благодарствени литургии от монасите и хиляди клетви от отроците,
които подаряваш като стока!“

Тогава Йоан стана мрачен и аз помислих, че се разгневи. Извади
нозете си и остави слугата да ги обърше и обуе във вълнени чорапи, а
самият той се затъна в кожуха си, сякаш се затвори от света.

„Зная, че за такъв като мене прошка божия няма да има... Мъчно
ми е, че ще се разделим след смъртта си... ти ще отидеш в рая за вечно

веселие, а аз ще падна в геената, където са всички царе и крале... А време за добри дела не остана вече...“

Това не беше истина, тъй като Йоан живееше в дълбок външен и вътрешен мир и се стараеше да бъде справедлив управник. Него го почитаха не само своите, но и чуждите. Може би това му стигаше, за да го прибере господ в рая си. Но той обичаше да говори дързости, а за добрата си страна мълчеше.

И така аз започнах да записвам предложениета. Имаше и такива, които не заслужаваха внимание. Например херцогът на Атина предлагаше сестра си, хубава жена и отговаряща по възраст на Йоан, като му обещаваше да приеме покровителството на българския цар, което ще рече да се припознае за негов васал, като се отметне от васалството при императора в Константинопол. Въпреки незначителността аз записах и това предложение, както и много други.

Юрий, който отдавна управляваше Галиция, покани Йоан да се ожени за сестрината му дъщеря на име Евлампия, за да се засили, както се изразиха пратениците му боляри, дружбата на тяхната младост, в името, на която той пак молеше за помощ срещу татарите, с които отново водеше битки, макар и не така люти. Дори на шега упрекваше Йоан, че някога отнел годеницата на Батбая, неговата братовчедка Мария, а сега Батбай му отмъщава, както му отмъщава и за тежкото поражение.

А когато и Фридрих Хoenщауфен ни предложи дъщеря си, а то беше срамно предложение, понеже момичето току-що бе навършило тринаесет години, почувствувах, че и Йоан се възмутя.

„Тия изгони! — каза ми той. — Все пак аз ожених детето Елена за дете... И Мануил беше на четиридесет... А Фридрих е безсрамник! Или пък ме мисли за твърде мъдър, та ме наема за учител и възпитател на... как се казва това нещастно създание?“

„Кунигунда!“ — отвърнах.^[2]

Йоан седеше на голямата маса, отрупана с царски пергаменти, и дори някои от тях се намираха под него, а беше обут с ботуши и запасан с кожен тум. Навярно щеше да ходи на лов. Напоследък той често ходеше на лов, но понякога се бавеше и по три дни, а само веднъж донесе сърна.

„Бедната Кунигунда! Знаеш ли, че Елена отдавна не ни е писала! — въздъхна той и ме погледна със злоба. — А Белослава редовно пише... Тя захитря... и се гали на баща си... Понякога е полезно да спиш със стар и опитен съпруг! Нищо, царете и общата на дъщерите си плащат... Подарявам ѝ... нека владеят Атонския край с прославените монастири...“ — и той ми подаде хрисовул, приподписан от него с червен киновар.

Говореше малко задъхан и, види се, болеше го за тая платена със земя обич у дъщеря си, затова взе пергамента и го сложи при другите с въздишка.

„Мануил излезе по-умен от брат си... — дададе той. — Покорява ми се и живее спокойно, а и мене оставя, и царството ми да живеем спокойно... Заслужават си Атонската земя...“

Аз се пригответих да се оттегля и се поклоних, защото в работната стая имаше неколцина боляри, изправени до стените в почително мълчание. Ние с Йоан винаги спазвахме дворцовия ред пред външни люди, които не са от нашия род. Йоан ме спря и каза още:

„Пратениците на Хoenщауфените не изгонвай все пак грубо... Каква полза да покажеш на безсръбника, че е безсръбник! Кажи им, че аз съм загубил две съпруги в един ден и скръбта ми е двойна.“

Аз се поклоних и се отправих към вратата, но Йоан пак ме задържа:

„Ще дойдеш с мене на лов!“ — заповядда той.

И ние отидохме на лов, яхнали коне, придружени от много малка свита слуги и стражници. А нямаше никакви песяци и крагуяри, нито тълпата отроци, която с кречетала и викове да вдига дивеч. Нямаше дори кучета. Това ме озадачи и още повече се озадачих, тъй като Йоан по пътя, а той беше заснежен и не добре утъпкан, ми каза:

„Много мисля върху бъдещия си брак... Едва ли толкова се вълнува момък, който си избира невеста... А аз съм много по-зле, защото и невестите ми са знатни, и зестрите големи, та не зная коя да избера. Ако взема, да речем, сестриницата на Юрий, папата ще помисли, че се подгответя отново православен съюз, ще настръхне и ще започне да ме плаши пак с кръстоносен поход, а аз нищо не искам от папата, нито пантофа му да целуна, нито тиарата му да наложа. Да речем, че взема племенницата на Ана и получава петте твърдини с половината Банат от Бела, който ми е шурей, а иска да ми бъде дядо. Тогава Хoenщауфените ще ми станат кръвни врагове, а какво имам аз да деля с тях? Същото ще стане, ако спра избора си на Йоланта, ненюфара на Людовиг Дебели! И обратно! Да кажем, че аз, петдесетгодишният, взема онова дете, Кунигунда, за срам пред хората и пред бога. Тогава и папата, и латинците в Константинопол, и Бела ще ми бъдат врагове! Ето че трябва да остана в почтено и мирно безбрачие!“ — лукаво ме погледна той.

Чакаше да му дам съвет, за да се хване за него, а аз бях уверен, че нещо е наумил и сега нарочно разговаря с мене, както и със себе си. За толкова години бях научил всичките му похвати и тънкости и дори в някои неща бях започнал да му приличам, затова отвърнах и аз лукаво:

„Това е най-благочестивата мисъл, която съм чувал от устата ти, Йоане! Нищо по-хубаво от безбрачието! Може би в безбракие ти ще изкупиш греховете на всичките си бракове!“

Конете пръхтяха под нас и от ноздрите им излизаше гъста пара. Студът щипеше лицата ни и гласовете на някакви отроци или кой знае какви люде стигаха до слуха ни звънки, но думите не се разбираха. Ние вдигнахме облак врани и те ни посипаха със своя грак.

„Има и друг изход... — каза след време Йоан, като усмири разигралия се жребец. — Може би е най-добре да взема някоя незначителна жена. Така няма да се обиди никой и никой няма да ми бъде враг!“

„Има мъдрост в думите ти, но аз ще възразя. Ако вземеш някоя измежду нашите болярки, нека бъде на последния ти севаст или на катепан на гранична твърдина дори, няма ли да събудиш завист и злоба

у своите велможи, така че, като си осигуриш външен мир, да нямаш вътрешен?“ — възразих.

„И това е право! И върху това съм мислил! — отвърна Йоан. — Виждаш ли, свате, колко тежко дело е да задомиши царя си...“

Сега, като се огледах, разбрах, че пътуваме към селото Килифарево, а зад Килифарево се простираха гори и местностите бяха прочути с ловищата си. Предположих, че от това царско село ще вземем нужните отроци, песяци и крагуяри с хрътки. Аз не обичам лова и не обичам зимата не защото годините ми се натрупаха, а още от младини. И не мога да обясня защо. А Йоан бързаше, шпореше коня си и очите му ставаха някак все по-светли и по-сини. Навсякъде се вълнуваше. Вълнуваше се той пред лова, а все за своите сватби ми говореше. И отново ми каза:

„Някога, Александре, някакъв княз нашари гърбовете ни заради една сватба... Помниш ли?“

„Как да не помня! Твоят гръб, Йоане — помислих в себе си аз, — забрави бича и нищо не личи, но моят помни и до гроб ще помни.“ Той, види се, както много пъти, схвана и сега мисълта ми, та продължи:

„Сега мисля, че един папа, трима крале, десетина херцози и още десетина такива, да турим тук и приятеля от младостта Юрий, не могат с пръст ни пипна, която и невеста да си откраднем!“

С тия думи сякаш се върна младостта му. Лицето му се смени и очите му се засмяха. Още по-светли станаха. А и у мене преля гордост, преля и споменът. Ако човек се замисли над живота си, а човек понякога трябва да го прави, ще види, че и хубаво е имало, и лошо е имало. И той трябва да окачи живота си на пръст и да прецени кое ще натежи. И в живота на Йоан също е имало от едното и от другото, но при него някак и злото, и доброто тежаха толкова, че мъчно можеше да се окочат на пръст и да се мерят.

Така ние влязохме в Килифарево по здрав и слугите заудряха по портата на Теодор Комнин, нашия пленник, комуто аз с почуда отбелязах, че отивахме на гости. И слугите ни отвориха, а ние навлязохме шумно в просторния двор на къщата. Теодор, или както тук го наричат просто кир Тодор, ни чакаше на чердака и ни „гледаше“, сякаш ни виждаше. Въведоха ни в дома, а аз не можах да се освободя от тоя „поглед“. Как го посрещаше Йоан, не зная, но от приветствията

и от думите им разбрах, че брат ми и друг път е идвал тук. Навярно съвестта го е мъчила, тъй като при Клокотница той можеше да мине и без ослепяването на врага си. Сега Йоан седна до камината, която гореше, и попита Теодора безсрамно, както се пита беден роднин:

„Имаш ли с какво да ни угостиш? Защото аз ще преспя и утре ще отида на лов!“

И ми направи впечатление, че говори високо, защото навярно Теодор вече не чуваше много добре.

„То може би няма да е достойна храна за цар и за севастократор... — отвърна ромеецът — но все пак няма да легнете гладни, Йоане...“

„Нека запалят още лампади!“ — каза Йоан.

„Чух!“ — отвърна Теодор Комнин и се разпореди веднага.

Слугата донесе още две лампади. В стаята стана светло и аз забелязах колко е чисто и хубаво подредено. И масата беше тежка, дялана с брадва изкусно, а после украсена с резба, и столовете бяха високи, направени от подобно дърво и резба, и край стените имаше седалища, застлани с пъстри черги и китеници, а черги и китеници имаше и по пода в изобилие. И украса от глина и от мед имаше, а под едната лампада се издигаше маса за четене и писане и на нея стоеше отворена книга. На мене ми се стори, че тази книга е предварително поставена и чака някой от нас да започне да чете.

„Ще четем ли и тая вечер любимия ти Плутарх, Теодоре?“ — попита Йоан, видял също книгата.

„Както бъде заповядано! — отвърна Теодор Комнин. — Страницата и мястото са отбелязани“.

Отговорите му бяха тихи, сдържани, покорни, както подобава на един победен да говори пред победителя си, но в тях нямаше нищо, което да унизиava Теодора и да възвеличава Йоана. По-скоро се чувствуваше гостолюбието на домакин, отколкото раболепието на пленник. И тяхната дружба някак се слагаше тежко и непринудено и все пак в сърцето си усещах една затаеност, сякаш не всичко между двамата бе казано и определено. Господи, ти, който ни подари великата победа при Клокотница, нима ти не знаеш и не виждаш! Между Йоан и Теодор мирът навеки беше сринат и всичко, което те вършена и говореха, носеше печата на победата и на поражението, колкото и

двамата да се стараеха да изглежда иначе. И аз се питах, няма ли по-добър дом в Килифарево от този?

„Аз нямам друго развлечение, Йоане... — говореше Теодор. — Вечер ми четат Плутарх... и това ме кара да съпреживявам съди и животи на люде прославени и опозорени... Да се връщам назад във вековете... и да изпреварвам с мислите си вековете... Човек в моето положение, пък и в твоето, ако не стане философ, какво още може да стане.“

Той седеше срещу Йоан и го „гледаше“, а и Йоан не снемаше поглед от него. Те бяха никак си отпуснати, като че ли с мъка намираха какво да разговарят, но все пак разговаряха и бих казал, че Комнин беше по-словоохотливият.

„Годините се трупат... — продължаваше Теодор — и мъдростта, която човек е съbral, започва бавно да се разпилява, ако не се поддържа умът буден... А умът се поддържа или с деяния в живота, или с книги за деяния...“

„Ако си изчел книгите си, мога да ти пратя от Търнов други...“ — каза Йоан.

„Не... благодаря, Йоане... човек свиква с книгите, както с хората, и щом веднъж си е намерил вярна книга или верен човек, няма защо да се отказва...“ — отвърна Теодор.

Тогава влезе Ирина, дъщерята на Теодор Комнин, която аз запомних от сватбата на Белослава в Солун и още по-ярко от битката при Клокотница. Тогава тя беше дете с големи уплашени очи, и при това много красиво дете. Сега беше станала жена на около двадесет и пет години и запазила беше красотата си и тия големи, все така уплашени очи. А може би те не бяха уплашени и аз ги виждах още такива под впечатлението на оня знаменателен и, бих казал, страховит за тяхното семейство ден, когато трупът на Димитър Комнин се търкаляше пред шатрата, притиснат завинаги от мъртвата майка, и станът им гореше. Може би тия очи бяха само тъжни или насочени навътре към женската душа, а навярно се преструваха на такива, за да скрият ненавистта и жаждата за мъст, които у жените живеят стократно повече, отколкото у мъжете. Ирина внесе още притвореност в стаята и никаква хладина, въпреки че целуна ръка на Йоан, а на мене почтително се поклони. И падна в стаята мълчание, което тя, така внезапно, както го донесе със себе си, разсея с гласа си:

„Да чета ли?“ — попита тя баща си, а не Йоан, и стоеше права, стройна, горда в поражението и в длъжността на четец, която, види се, и бащата, и гостът ѝ бяха отредили.

„Да чете ли?“ — обърна се Комнин към брат ми и Йоан каза високо, че може да чете, защото за вечерята е още рано.

„Чух!“ — отвърна Теодор, а Ирина пристъпи няколко крачки и се изправи пред разтворената книга и започна да чете така, както четат наистина четци, на които се заплаща трудът бил в черква, бил в знатен дом. А тя четеше Плутарх и гласът ѝ беше приятен, равен:

„Когато Цезар слязъл в Египет, бил запленен от царицата на тази земя, наречена Клеопатра. Тя не била висока, а по-скоро средна на ръст, но у нея всичко било така съвършено и отмерено, че човек можел да наблюдава движенията ѝ, както се слуша флейта. А боговете ѝ дали глава и разум, равни на своите...“

Ирина четеше така, сякаш описваше себе си и собствената си снага, и собствения си глас. Тогава за пръв път аз се сетих за недопустимото, че Йоан не се отбива случайно в този дом и може би е обикнал дъщерята на победения от него император. И изплуваха в ума ми, както изплуват в размътена вода камъчетата по речното дъно, думите по пътя до Килифарево. И не мога да кажа защо душата ми се изпълни с небесна светлина. А тя се раждаше от гласа на Ирина и от словата на Йоан по пътя дотук. Но за това ще разкажа после, тъй като някъде по средата на живописта Йоан я прекъсна грубо и светлината в душата ми отстъпи на тревожен мрак.

„Стига! — заповяда той и Ирина спря веднага, сякаш беше машина, направена за четене. — Езичниците ни карат да забравяме бога! Сложи да вечеряме! А след вечерята пак ще четем... — обърна се вече по-меко към Теодор той. — Но друга книга... не езическа...“

Дотук Ирина изпълняваше всичко точно и без отказ, сега обаче тя се изправи пред Йоан и му каза:

„Да повикам ли слугите ти?“

„Не! — отвърна Йоан. — Този път ти ми дай да вечерям...“

„Но кой ще опита храната ти? Ти си дошъл в дома на твой роб и пленник...“ — отвърна дръзко и открито тя.

„Ирина! Какво говориш!“ — извика Теодор, който също беше разбрал грубия намек на дъщеря си. Напрегнат, той „погледна“ към Йоан и чакаше гнева му, но Ирина сякаш нарочно дразнеше едновременно и роба, и господаря, за да им се надсмива.

„А нима той е толкова недосетлив, татко... — обърна се тя към Теодор, — та може да помисли, че е обичан в нашия дом!“

Тук искам да отбележа, че дръзките думи на Ирина не прозвучаха толкова зле, както звучат на пергамента, когато ги препрочитам. Първо тя ги назваше меко и без злост, не спомена и думата „отрова“, а само намекна и беше застанала в кротката светлина на канделабрите, пред иконите. И самата тя, е продълговатото си лице и тъмни очи, изглеждаше да е част от този мистичен кът, изпълнен с мъка, с книги и с онова примамливо усещане за ромейски храм. Йоан не се ядоса. Само погледът му се изпълни с двусмислие и пламнаха ония светлинни, когато започваше да богохулствува. Така поглеждаше и мене, преди да започне да ме гаври за човешките слабости. И по сходството на погледа познах, че я обича... Той никога не се заяда с тия, които не люби, а ги хвали или кори, без да ги доближава до себе си.

„Домът, в който живеете, е мой! — отвърна Йоан и аз се възрадвах, че не намеси името божие в думите, които можеше да бъдат скверни. — Донеси ми вечеря от моето мясо, от моето вино и от моя хляб!“

Ирина се поклони и излезе с достойнство, сякаш не чула словата, а Теодор се засуети и като не посмя да се обърне към брат ми, каза на мене, че Ирина е още дете, че все пак онова, което за нас е било спомени на възрастни вече люде, за нея е било спомен на невръстно момиче. Той бе станал бърборив. И каза още, че тя докрай не е могла да отрасне в императорския му дом в Солун. Нека не я корим за благоприлиchie...

Йоан го прекъсна:

„Та аз не ѝ се сърдя, защо я оправдаваш... Нали е много по-лошо да лицемери... И много хубаво е станало, дето не е расла във владетелски дом...“

„Йоане! — извика Теодор. — От всички неелини ти си най-великият, Йоане! И това ми е едничката утеша... че именно ти ме надви, а не някой друг!“

Тогава Ирина влезе с поднос, погледна баща си с укор, чула работолепните му думи, и нареди на трапезата всичко в мълчание — и месото на Йоан, и хляба на Йоан, и виното на Йоан. А когато седнахме, стана така, че никой не започна да яде веднага, все още не бяхме се освободили от угнетението. И изведнъж Йоан тихо започна да се смее, обърна се към мене и ми каза:

„Яж, Александре! Ако е решила, нека отрови двама Асеновци наведнъж!“ — и ме почака да взема мясо, за да вземе, и той. И държахме мясо в ръце и се смеехме.

Но сега Теодор Комини ни изпревари, той грабна къс и го захапа, сякаш не бе ял от седмици, и през залците си каза:

„Нека по-напред умре старият й баща!“

Ядох и аз и не можах да разбера шегуват ли се тези мъже, или ядяха наистина. И ядяхме ние безмълвно и безразсъдно, а Ирина стоеше права зад нас като робиня и ни наблюдаваше. Тогава Йоан хвърли с негодувание мясо пред себе си, а вече беше доста потъмнял и ние всички занемяхме в ужас.

„Безсолна е!“ — каза той строго и тогава Ирина пристъпи, щипна сол от похлупците и започна да му соли мясо сред мъртвата тишина в стаята.

Едва тогава избухнахме в смях, но тя остана без усмивка на лицето си и солеше мясо, като че ли свещенодействуваше, и само с ъгълчетата на големите си черни очи наблюдаваше Йоан, който чакаше да се осоли мясо така, сякаш Ирина осоляваше отдавна изблудялата му душа...

Ние не ходихме на лов, а на другия ден заминахме обратно за Търнов. Теодор ни даде шейна, защото беше навалял нов сняг. На конете имаше звънчета. Денят беше ведър и студен и ние с Йоан се гушехме в кожите. А аз приличах в душата си на младеж и си спомних зимите в Галиция, когато великият княз ни пущаше с шейни, нас, всички, неговите осиновени и неосиновени деца и храненици, да се возим. Тогава сред нас беше Мария, и Юрий беше, и на два пъти идва татарският престолонаследник, който гостуваше на Галиция, и ние летяхме и се смеехме, все млади люде, забравили за миг в полета на

шайната, че всички носеха със себе си проклятието на своя произход... Мъча се да оцени от тая шайна с деца кой остана щастлив, кой преживя прост земен живот, изпълнен с прости скърби и радости. Никой! Юрий води нови войни с татарите. Батбай живее като страшилище за народите в Европа! Йоан завладя един цял полуостров, но скимти сам като куче, сподиряно от кучките на цяла Европа — прости, господи, израза! Мария почина в монастир, по-обичана от мъжа си като Христова невеста, отколкото като царица. За себе си не искам да говоря.

Летеше шайната с двама мъже, както летеше оная, препълнена с деца, но от едната шайна до другата бяха минали повече от тридесет години...

„Йоане! — казах му аз най-сетне, когато почувствувах, че и неговата душа се пълни със светлината на снега и на спомените. — Ангелът победи дявола у тебе... и ти ще се ожениш за дъщерята на един твой враг... Никога не си ме водил на по-хубав лов!“

„Не ми разваляй разходката!“ — отвърна Йоан усмихнат, но аз бях обзет от беса на добротата и продължих:

„Йоане, това е най-достойното ти дело! Ако има нещо, което да направиш в пълно съзвучие с Христа, това ще бъде... Господи, ти не усещаш ли, че ангелът победи дявола у тебе най-сетне, срази по веднъж завинаги...“

Йоан се засмя и разбрал, че няма да се откопчи, реши да ме подразни дори и в този свят ден.

„Бъркаш, братко... — каза той. — Дяволът, дяволът пак взе своето. Защото аз мислех тъкмо над твоите думи... Ако взема измежду нашите болярски жени... ще подигна злоба и ненавист... а така всеки ще ме съжалит, щом се задомявам за робиня... А ти какво ме възвеличаваш... не от християнски дълг“.

„Не говори така!“ — почти изплаках аз, защото той с няколко думи само ми отне цялото щастие, като отново измъкна своята проклета царска везна и почна да отмерва и да размерва, като последен купец на тържище.

„Та това е най-големият ми грях! — продължи Йоан. — Аз насиливам робиня, която ме мрази, за да бъда чист и пред йога, и пред людете!“

„Спри! — изкрещях. — Прави каквото си намислил, но повече не се скверни, поне с думи!“

„Ех, светец такъв... А баща ѝ разбира, и тя разбира. Аз ги насиљвам с изгоди, не с бич... с бич те няма да приемат...“

„Спри! Спри!“ — викнах отчаяно аз.

„Та ние с Теодор сме двама стари разбойници... Ти как си мислиш... Чудя ти се снощи как стоя между нас, като разпнатия Христос между двамата разбойници...“ — започна да се смее той.

Не издържах. Скочих от шейната и хукнах като луд по бялото поле и едва след време разбрах, че Йоан тича след мене, и когато задъхан спрях и се обърнах, като гонен елен за последна борба със злото псе, Йоан се усмихна в лицето ми с дяволската си усмивка и също като мене задъхан каза:

„Обикнах я, Александре... Обикнах я...“ — и като ме сграби, повали ме в снега и натискаше лицето ми в снега, и ме давеше, както някога се давехме, буйни и млади, като млади псета в снеговете на Галиция. И крещеше, и ме биеше по гърба — точно там, — и се смееше:

„Сега никой, никой не може ни би... И най-сетне човек може да легне при една жена като човек... а не като цар... ех, пес православен такъв! Да караш куц човек да те гони!“

И още бъбреше моят брат рожден, но думите се губеха и аз не ги следях...

А бяха важни слова, защото Йоан никога вече не ги повтори и никога вече не се повтори този ден, сякаш откраднат от младостта ни. Никога друг път царят и самодържецът на всички българи и елинине не откри толкова широко душата си пред мене, а аз, Александър, севастократор Средецки, бях единственият, пред когото той понякога откриваше частици от сърцето си. Та нали той само пред мене рида веднъж...

Това беше последната сватба от всички сватби, които Йоан Асен устрои през живота си. Не искам да описвам великолепието и гостите, които се стекоха от всички земи и кралства, за да го почетат. И не мога да кажа, че Ирина беше нецарствена или някои я смятаха за робиня, та жалеха брат ми. Тя се държеше с достойнство и вътрешно велелепие и не се смути от поздравите на патриарси, на папски легати, на императорски посолства, на кралски пратеничества. Само когато

трябваше да приеме привета на чичо си Мануил и на леля си Белослава (на нея тя пък се падаше вече майка), за миг се смути, но това не беше нищо и никой не го забеляза, освен аз, който всичко следях с буден поглед. И обикна Йоан третата си жена повече, отколкото Цезар беше обичал Клеопатра, а и Ирина го обикна, защото мъжът на петдесет години все още може да се обича не само заради властта и богатството, а и за величието на духа. Тя обикна и мене, и съпругата ми, и сина ми Калоян, защото е известно и на най-простите люде, че когато жената обича мъжа, тя обича и рода, и родината му. Йоан отвърна със същото, като възстанови, макар и умалено, деспотството на Теодор Комнин и му върна част от властта в Епир. Той задълбочи мира както в дворците и в държавата си, така и по цялата си граница. А границите му бяха огърлия от роднинства; дори простите стражи на всяка крайна рътлина от сам и отвъд България се викаха на гости и се гощаваха като кумове и сватове. И аз моля господа бога, нашия създател и цар на царете, когато съди в деня на страшния съд душите ни, нека сложи на едно блюдо този мир и сговор, а на другото всичките ни грехове и нека ни прости. Нека прости поне Йоановите грехове, защото той знаеше какво върши от първия ден на своето царуване до последния, а аз, надарен с по-слаб ум и проницателност, разгадах деянията му късно... може би след неговата кончина. И нека, както е прието, да завършим с молитва към небето този труд, тъй като повече деяния не бяха извършени от Йоан Асен, нито велики, нито недостойни. Той угасна в този мир и този мир отнесе в гроба, както се отнасят цветята и скъпоценностите, с които китим мъртвите...

[1] И тук севастократор Александър с известна тенденциозност твърди нещо, което в други летописи е само загатнато, и то твърде неясно — за похода на Йоан Асен срещу татарите. По този въпрос в историческата наука няма установено мнение. Дали се е състоял такъв поход, или не, е много трудно да се каже според наличните извори.

Има учени, които са убедени дори, че Иван Асен Втори е плащал към края на своето царуване данък на татарите, за да не беспокоят границите му. — Б.авт. ↑

[2] В други хроники не се споменава за подобни брачни предложения. Не зная доколко и този път Александър не е тенденциозен, но съм уверен, че чувствата му в случая са раздвоени — от една страна, той ликува, че Йоан Асен е толкова могъщ и търсен жених, от друга — не може да скрие своя вътрешен гняв пред цинизма на брат си. Това раздвоение ме накара да оставя непроверените твърдения на Александър в настоящата хроника. — Б.авт. ↑

Издание:

Автор: Евгени Константинов

Заглавие: Сватбите на Йоан Асен

Издание: второ

Издател: „Народна младеж“

Град на издателя: София

Година на издаване: 1987

Тип: роман

Националност: Българска

Печатница: „Стоян Добрев-Странджата“

Излязла от печат: август 1987 г.

Редактор: Петър Андасarov

Художествен редактор: Иван Стоилов

Технически редактор: Гинка Чикова

Художник на илюстрациите: Георги Трифонов

Коректор: Янка Андонова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/1936>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.